
IJOSES

International Journal of Social and Educational Sciences – Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi

Volume 3, Issue 6, December 2016 & Cilt 3, Sayı 6, Aralık 2016

ISSN: 2148-8673

IJOSES

International Journal of Social and Educational Sciences (IJOSES)

Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi (USEBD)

2013 yılında yayın hayatına başlamış Sosyal ve Eğitim alanında özgün araştırmalara yer veren hakemli bir dergidir.

IJOSES’de yılda iki defa Haziran ve Aralık aylarında Türkçe ve İngilizce bilimsel makaleler yayınlanır. Ulusal ve Uluslararası sempozyumlarda ve konferanslarda sunulan bildiriler, belirtmek şartı ile yayın için gönderilebilir. Sempozyumlarda sunulan bildirilerin basılmamış olması gerekmektedir. Yıl içerisinde gerekli görüldüğü takdirde özel sayılar da yayımlanmaktadır.

IJOSES’de yayınlanan yazılarda belirtilen düşünce ve görüşlerden yazar(lar)ı sorumludur.

IJOSES’e yayınlanmak üzere gönderilen ve en az iki hakemin olumlu görüşü sonrası yayın kurulunca kabul edilen makalelerin tüm yayın hakları IJOSES dergisine aittir.

Yayınlanan yazılar izinsiz olarak kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde çoğaltılamaz.

Editör / Editor

Selim Hilmi ÖZKAN

Alan Editörleri

Fatih Demirel

Hasan Ünal

Talat Aytan

Yayın Kurulu / Editorial Board

Adriatik DERJAJ, Ahmet Göksel AĞARGÜN, Abdullah KAYA, Âdem Cengiz ÇEVİKEL, Ali Fuat ARICI, Enver SARI, Gürsoy ŞAHİN, Güven ÖZDEM, Hasan BABACAN, Hatem TÜRK, Hüseyin TOROS, İsmail KIVRIM, Margaret A. PRİCE, Mustafa ŞEKER, Remzi KILIÇ, Remziye CEYLAN, Sacit UĞUZ, Saim YÖRÜK, Tahir SEVİNÇ, Talat AYTAN

Cilt: 3 Sayı: 6 – Aralık 2016 & Volume: 3 Issue: 6 2016 – December

Yıldız Technical University, Department of Social Education A- 316 34220 Esenler / İstanbul, TURKEY

Tel: +9(0212) 3834864

E-mail: ijoses@hotmail.com

www.ijoses.com

Bu Sayının Hakemleri / Referees

- Dr. Ali Fuat ARICI, Yıldız Teknik Üniversitesi
Dr. Aylin GENÇOĞLU, Erciyes Üniversitesi
Dr. Bayram KÖSE, Artvin Çoruh Üniversitesi
Dr. Gürsoy ŞAHİN, Afyon Kocatepe Üniversitesi
Dr. İnci İnce ERDOĞDU, Ankara Üniversitesi
Dr. İsa KALAYCI, Mustafa Kemal Üniversitesi
Dr. Fatih Mehmet BERK, Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Mustafa AKKUŞ, Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Mustafa Sami TOPÇU, Yıldız Teknik Üniversitesi
Dr. Mustafa ŞEKER, Yıldız Teknik Üniversitesi
Dr. Nurcan TÜRKER, Erciyes Üniversitesi
Dr. Sacit UĞUZ, Mustafa Kemal Üniversitesi
Dr. Serdar SAVAŞ, Bülent Ecevit Üniversitesi
Dr. Yahya BAŞKAN, İnönü Üniversitesi
Dr. Yüksel KAŞTAN, Akdeniz Üniversitesi

IJOSES

International Journal of Social and Educational Sciences – Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi

Volume 3, Issue 6, December 2016 & Cilt 3, Sayı 6, Aralık 2016

ISSN: 2148-8673

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Makaleler

- TÜRKİYE İLE ERMENİSTAN, AZERBAJYAN, GÜRCİSTAN VE SSCB ARASINDA 9 TEMMUZ 1922'DE İMZALANAN KONSOLOSLUK VE AİLE HUKUKU ANLAŞMALARININ TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ AÇISINDAN ÖNEMİ.....1-16
Şaban ORTAK
- DOKUZUNCU VE ONUNCU YÜZYILDA SUGUR-EŞ'ŞAM SINIR HATTININ HALEP'E GERİLEMESİ SÜRECİ VE TÜRKLERİN BÖLGEDEKİ FAALİYETLERİ17-34
Sedat BİLİNİR
- İLHANLI HÜKÜMDARI GAZAN HAN'IN SURIYE İŞGALİ SÜRECİNDE İBN TEYMİYYE'NİN SİYASİ VE DİNİ MÜCADELESİ35-55
Ahmet SAĞLAM
- AN EXAMPLE FOR SOCIO-ECONOMIC INTERACTIONS IN THE SANJAK OF ALEXANDRETTA IN THE MANDATE PERIOD (1921-1938): AN EVALUATION OF THE DOCUMENT IN KESHISHIAN FAMILY HERITAGE56-75
Mustafa Tayfun ÜSTÜN
- ÜÇÜNCÜ CİNSİYETİN DÜNYASI: ÇİNLİ HADIMLAR76-86
Feyza GÖREZ
- POLİTİK KONUŞMALARDAKİ İKNA VE ÜSLUP FAKTÖRLERİNİN SEÇMENLERİN SOSYO DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ İLE SİYASİ TERCİHLERİNE GÖRE KARŞILAŞTIRILMASI87-105
Murat BAŞARIR
- KİTAP BASIMEVİ SEÇİMİNDE AHP VE TOPSIS YÖNTEMLERİNİN KULLANIMI106-126
Oğuzhan GEYİK & Mustafa TOSUN & Sultan ÜNLÜSOY & Mustafa HAMURCU & Tamer EREN

Cilt: 3 Sayı: 6 – Aralık 2016 & Volume: 3 Issue: 6 2016 – December

Yıldız Technical University, Department of Social Education A- 316 34220 Esenler / İstanbul, TURKEY

Tel: +9(0212) 3834864

E-mail: ijoses@hotmail.com

www.ijoses.com

TÜRKİYE İLE ERMENİSTAN, AZERBAJCAN, GÜRCİSTAN VE SSCB ARASINDA 9 TEMMUZ 1922'DE İMZALANAN KONSOLOSLUK VE AİLE HUKUKU ANLAŞMALARININ TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ AÇISINDAN ÖNEMİ

THE IMPORTANCE OF CONSULATE AGREEMENT AND AGREEMENT OF LAW OF
DOMESTIC RELATIONS; IN TERMS OF TURKEY-ARMENIA RELATIONS; SIGNED ON
9TH JULY 1922 BETWEEN TURKEY AND ARMENIA, AZERBAIJAN, GEORGIA AND USSR
GOVERNMENTS

Şaban ORTAK*

Öz

Ermenilerin Anadolu ve Kafkaslarda Türklere yönelik katliam ve baskıları Mondros Mütarekesi'nden sonra artarak devam etmiştir. Özellikle de Türk Ordusu'nun çekildiği bölgelerdeki Türk halkı Ermenilerin saldırılarına karşı korumasız kalmışlardır. Artan saldırılar dolayısıyla TBMM Hükümeti'nden yardım istekleri günden güne artmıştır. Ancak Türk Ordusu, Ermenilere karşı saldırı için uluslararası ilişkiler açısından uygun zamanı beklemiştir. 24 Eylül 1920'de verilen emirle başlayan savaşlarda Ermeniler, Kâzım Karabekir komutasındaki Türk Ordusu'nun saldırıları karşısında tutunamamışlardır. Ateşkes isteği kabul edilmiş ve 3 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Türk-Ermeni sınırı çizilmiştir.

1920-1921 yıllarında Kafkasya'da Rus hakimiyeti tekrar kurulmuştur. Türkiye ile SSCB etkisine giren üç Kafkas Hükümeti (Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan) temsilcileri ve Sovyet Rusya arasında 13 Ekim 1921'de Kars Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Türkiye'nin doğu sınırları belirlenmiştir.

Türkiye ile Kafkas ülkeleri arasında, sınır sorununun haricindeki diğer konuları görüşmek üzere 1922 yılında Tiflis'te 5 devletin (Türkiye, Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan ve SSCB) katılımı ile bir konferans düzenlenmiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda 9 Temmuz 1922 tarihinde şu anlaşmalar imzalanmıştır: Konsolosluk Mukavelenamesi ve Buna Ek Olarak Hazırlanan Aile Hukuku ve Hukukî Ehliyet Mukavelenamesi, Karşılıklı Adli Yardımlaşma Anlaşması, Posta ve Telgraf Anlaşması, Demiryolları Anlaşması.

Bu anlaşma yürürlükte iken Türkiye'nin Erivan Temsilciliği saldırıya uğramış ve Türk Bayrağı indirilmek istenmiştir (Ekim 1925).

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Ermenistan, Konsolosluk Anlaşması

Abstract

Armenian pressure and massacres over Turks in Caucasia and Anatolia had increasingly continued after the Armistice of Mudros. Especially in the areas where Turkish Army retreated from, Turkish people became defenseless. Due to Armenian assaults, support request to Grand National Assembly had increased. Yet, Turkish Army waited proper time to attack in terms of international relations. In the battles which had been initiated on 24th September 1920, Armenian forces were defeated against Turkish Army at the helm of Kazım Karabekir. Truce requests of Armenians had been accepted and Gümrü Treaty was signed. This treaty determined the border between Armenia and Turkey.

Russian hegemony was established in Caucasus. Kars Treaty was signed amongst Turkey, the three Caucasian Governments- Azerbaijan, and Armenia, Georgia- under the Soviet domination, and the U.S.S.R. on 13th October 1921. The eastern border of Turkey was determined with this treaty.

In 1922, a conference was organized in Tbilisi with the representatives of five countries: Turkey, Azerbaijan, Armenia, Georgia, and the U.S.S.R., in order to discuss topics except for border issues. As a result of negotiations, those treaties were signed: Agreement of Consulate and prepared in addition to this Agreement of Family Law and Civil Liability, Agreement of Reciprocal Legal Aid, Contract of Post and Telegraph, Contract of Railway.

While this agreement was valid, Turkish Embassy in Yerevan was attacked and responsible of this attack attempted to haul down the Turkish flag.(October 1923).

Key Words: Turkey, Armenia, Treaty of Consulate

* (Doç. Dr.); Afyon Kocatepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, sortak@aku.edu.tr

Geliş Tarihi: 27.07.2016

Kabul Tarihi: 31.10.2016

TÜRKİYE İLE ERMENİSTAN, AZERBAYCAN, GÜRCİSTAN VE SSCB ARASINDA 9 TEMMUZ 1922'DE İMZALANAN KONSOLOSLUK VE AİLE HUKUKU ANLAŞMALARININ TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ AÇISINDAN ÖNEMİ

Giriş

Türkler ve Ermeniler arasındaki ilişkiler Türklerin Anadolu'ya gelişinden itibaren başlamıştır. Türk ve Ermeni halklarının yüzlerce yıl bir arada ve dostane devam eden ilişkileri, 19. yüzyılda büyük devletlerin teşviki ile kurulan komitelerin zararlı faaliyetleri neticesinde bozulmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'ni savaşlarda yenerek topraklarını elde etmekle kalmayan Rusya başta olmak üzere İngiltere ve Fransa gibi batılı devletler Osmanlı toplumu içindeki azınlıkları kışkırtarak, Osmanlı'dan ayrılması için çabalar içine girmişlerdir. Bu çerçevede; Yunanlılar, Sırp, Bulgarlardan sonra bu çabaların hedefindeki azınlıklardan birisi de Ermeniler idi.

Ermenilerin önemli bir kısmının Türklere düşmanca tavır ve faaliyetlere itibar etmemesine rağmen, karşıt düşünceyi ve niyeti taşıyanların başarılı olduğu görülmektedir. Yaşanan isyanlar, suikastlar ve saldırılar I. Dünya Savaşı sırasında zirveye çıkınca önleyici bir tedbir olarak Tehcir Kanunu çıkarılmış ve Ermenilerin önemli bir kısmı Osmanlı sınırları içinde cephelerden uzak bölgelere göç ettirilmiştir. Bu uygulama, Ermenilerin düşmanca faaliyetlerini önleme konusunda geçici bir başarı getirdi ise de, savaşın Osmanlı Devleti'nce kaybedilmesi, bir kısım Ermenilerdeki düşmanlığı daha da arttırarak Ermenilerin bazı siyasi ve dini liderlerinin yeni hayallere kapılmalarını engelleyememiştir.

Mondros Mütarekesi gereğince Osmanlı Ordusu'nun Kafkasya'yı boşaltıp, 1914 sınırına çekilmek zorunda kalması, Ermenilerin bu bölgekeki Türklere yönelik katliam ve baskılarının artmasına neden olmuştur. Bunun üzerine bu bölgelerde Ermenilere karşı milli teşkilatlar kurulmuş ve silahlı mücadeleye girişilmiştir. Artan saldırılar dolayısıyla TBMM Hükümeti'nden yardım istekleri de gündem güne artmıştır.

1- Doğu Cephesi'nde Türk-Ermeni Savaşı (1920)

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, hem yaşanan mezalimi yakından bilmekte, hem de gelen yardım taleplerine cevap verememekten dolayı zor durumda kalmaktaydı. Mayıs 1920'den itibaren defalarca TBMM ve İcra Vekilleri Heyeti'nden ileri harekât için izin istemişse de uluslararası ilişkiler açısından uygun zaman beklenildiği için olumlu cevap verilmemiştir. Hem içerideki durumun düzelmeye başlaması ve hem de Rusların Ermenistan'ı 6 Haziran 1920 tarihinden itibaren işgale başlamaları üzerine, aynı gün TBMM Reisi Mustafa Kemal imzalı telgrafla Türk Ordusu'nun Mondros Mütarekesi gereği çekilmiş olduğu sınırlardan ileri harekâtla Elviye-i Selase (Kars, Ardahan Batum) topraklarına girmelerine müsaade edilmiştir. Ancak bu hareket asıl taarruz değil, sadece Ermenilere bir uyarı niteliğinde kalacaktır. 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, 14 Haziran 1920'de yeni kurulmuş olan Şark (Doğu) Cephesi Kumandanlığı'na atanmıştır¹.

Ermenilerin katliam ve mezalimleri devam ederken, Sovyet Rusya ile ilişkilerin zarar görmemesi için gösterilen hassasiyet, Türk Ordusunun kesin taarruzunu geciktirmekteydi.

¹ Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, c.II, İstanbul, (Tarihsiz), s. 10-15, 24-27, 56-61, 70-71, ; *Türk İstiklâl Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1989, s.178.

Ermeni mezaliminin artarak devam etmesi nedeniyle, 20 Ağustos 1920'dan itibaren Kâzım Karabekir Paşa ileri harekât için ısrarlarına tekrar başlamıştır. Uygun şartların oluşması üzerine 20 Eylül 1920'de ileri harekât için beklenen izin verilmiştir. Çarpışmalar Ermenilerin 24 Eylül'de Bardız yakınlarında başlattıkları taarruzla başlamış oldu. Hazırlıklar tamamlandıktan sonra 28 Eylül'de Türk Ordusunun genel taarruzu başladı. Başarılı bir taarruz neticesinde Ermenilerin direnişi kırılmış, 29 Eylül'de Sarıkamış, 30 Ekim'de Kars kurtarılmıştır. İleri harekâta devam edilerek 7 Kasım'da Gümrü teslim alınmıştır. Bu sırada Ermenilerin 3 Kasım'da yaptıkları sulh teklifi 6 Kasım'da Kâzım Karabekir'e ulaşmıştır. Buna karşılık Türk tarafının barış şartlarına dair teklifi, Hariciye Vekâleti'nin 8 Kasım 1920 tarihli telgrafı ile Ermenilere bildirilmiş ve görüşmelerin Gümrü'de yapılacağı belirtilmiştir. Şartları ağır bulan Ermenilerin ret cevabı üzerine çarpışmalar yeniden başlamış, Iğdır ve çevresi de işgalden kurtarılmıştır. Gidişatın kendileri için iyi olmadığını gören Ermeniler 17 Kasım'da ateşkesi kabul etmek zorunda kalmışlardır. 25 Kasım 1920'de Kâzım Karabekir'in başkanlığında Ermenilerle görüşmelere başlanılmıştır².

Ermenilere karşı yürütülen bu savaşlardaki başarısı dolayısıyla Kâzım Karabekir Paşa Ferik (Korgeneral) rütbesine terfi ettirilecektir. Bu durum, İcra Vekilleri Heyeti'nin 31 Ekim'de TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa başkanlığında yapılan toplantısında kabul edilen 301 numaralı kararnameye şu şekilde yansımıştır³:

"Madde 1: Ermeni Ordusunu mağlup ederek 30 Teşrinievvel 336'da Kars mevki-i müstahkemini zabt eylemeğe muvaffak olan Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'nın rütbesi Ferikliğe (Korgeneral) terfi' olunmuştur."

2- Gümrü Antlaşması ve Türk-Ermeni İlişkileri

Gümrü'de yapılan görüşmelerde Türk tarafını Kâzım Karabekir Paşa ile Erzurum Valisi Hamid ve Erzurum Mebusu Süleyman Necati Beyler temsil ederken, Ermenistan heyetinde Eski Başbakan Aleksander Hatisyan, Eski Maliye Bakanı Avram Gülbandyan, İçişleri Bakan Yardımcısı İstevan Gorganiyan yer almıştır. TBMM Hükümeti ile Taşnak Ermenistan Hükümeti arasında yapılan görüşmelerden sonra 2/3 Aralık 1920 gecesi Gümrü Antlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre⁴:

- Türkiye ile Ermenistan arasında savaş durumuna son verilmiştir (md.1),
- Arpaçay Nehri iki ülke arasında sınır genel hatlarıyla sınır kabul edilmiştir (md.2),

² Kemal Atatürk, *Nutuk*, (Yay.Haz: Prof.Dr. Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1994, s. 332-333; Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, c.II, s. 144-146, 173-175, 179-187.

³ *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, Fon Kodu: 030.18.01.01, Yer Numarası: 1.16.18. (Bu Arşiv diğer dipnotlarda BCA şeklinde kısaltılarak verilecektir).

⁴ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, TTK Yay., Ankara 2000, s. 19-22; *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C. 6, s. 199-202; BCA, Fon Kodu: 930.2.0.0, Yer Numarası: 2.12.2. Erzurum'da iken Ermenistan'la yapılacak sulh görüşmelerine katılmakla görevlendirildikleri için Gümrü'ye geri giden ve orada bir ay kaldıktan sonra avdet etmiş olan Erzurum Mebusu Necati ve Vali Hamid Beylere ikamet ve harcırah olarak dörder yüz lira verilmesi İcra Vekilleri Heyeti'nin 13 Mart 1921 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır. BCA, Fon Kodu: 030.18.01.01, Yer Numarası: 2.39.2.

TÜRKİYE İLE ERMENİSTAN, AZERBAYCAN, GÜRCİSTAN VE SSCB ARASINDA 9 TEMMUZ 1922'DE İMZALANAN KONSOLOSLUK VE AİLE HUKUKU ANLAŞMALARININ TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ AÇISINDAN ÖNEMİ

- Osmanlı sınırı ile bu anlaşmayla çizilen sınır arasında kalan ve tarihsel, etnik ve hukuksal açıdan Türkiye'ye aidiyeti inkar edilemeyen topraklarda (asıl ahalisinin geri dönmeye imkan sağlamak için) anlaşmanın tasdikinden itibaren üç yıl sonra Ermenistan isterse TBMM Hükümeti bir plebisiti kabul edecektir (md.3),

- Ermenistan'da zorunlu askerlik kaldırılacak, iç güvenliği sağlamaya yetecek kadar jandarma kuvveti ve ücretle tutulacak hafif silahlı 1500 asker, 8 dağ/sahra topundan başka askeri güç bulundurmamayı Ermenistan Hükümeti taahhüt eder (md.4),

- Barışın sağlanmasından sonra Erivan'da yerleşecek Türkiye'nin siyasi temsilcisi veya Büyükelçisi yukarıdaki maddelerde belirtilen hususları denetleyebilecek ve soruşturabilecektir, Ermenistan isterse Türkiye askeri yardım verecektir (md.5),

- Her iki devlet Büyük Savaş sırasında düşman ordularına katılıp kendi devletine karşı silah kullanmış veya işgal altındaki topraklarda toplu kırımlara katılmış olanlar hariç göçmenlerin geri dönmelerine müsaade edeceklerdir (md. 6),

- Altıncı maddede belirtilen göçmenler, bu anlaşmanın tasdik ve teati edilmesinden itibaren bir yıl içerisinde bu geri dönüş haklarını kullanabileceklerdir, bu sürenin bitiminden itibaren böyle bir hak iddia edilemeyecektir (md.7),

- Türkiye, iki yıldan beri (Ermenistan'la) süren savaş dolayısıyla silah altında tuttuğu ordunun masraflarında ve her iki taraf da savaş sırasındaki zararlardan dolayı tazminat istemekten vazgeçerler (md.8),

- TBMM Hükümeti Erivan Hükümeti'ne yardımda bulunmayı taahhüt eder (md.9),

- Erivan Hükümeti, TBMM'nin kabul etmediği Sevr Antlaşması'nı reddedecektir, ayrıca Ermenistan adına Avrupa ve Amerika'da bulunan ve emperyalist emellere alet olmakta olan heyetleri geri çağıracaktır (md.10).

- Ermenistan'da bulunan Müslümanlar dini hayatlarını serbestlik içerisinde sürdürebilecekler, Müftülerini seçebilecekler ve seçilen Müftü Türkiye Şer'iyeye Vekâleti'nce tasdik edilecektir (md.11),

- Erivan Hükümetince başka devletlerce yapılan anlaşmaların Türkiye'yi ilgilendiren ve Türkiye'nin aleyhine olan hükümleri geçersizdir (md.14),

- Bu anlaşmanın imzalanmasından sonra iki ülke arasında ticaret başlayacak ve taraflar karşılıklı olarak Büyükelçi ve Konsolos atayabileceklerdir (md.15),

- Telgraf, telefon, posta, konsolosluk ve ticarete ilişkin sözleşmeler Alt Komisyonlarca bu Anlaşmaya uygun olarak hazırlanacaktır (md.16).

- Bu anlaşma bir ay içinde onaylanacak ve Ankara'da teati edilecektir (md.18).

Gümrü Antlaşması yürürlüğe girip tam olarak uygulanamamıştır. Çünkü bu dönemde Sovyet Rusya Kafkaslar'a inmiş ve üç ülkede Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'da rejim değişikliğini gerçekleştirmiştir. Bir ay içerisinde bu anlaşmanın onaylanması beklenirken, Ermenistan'da Hükümet değişikliği olmuş ve Taşnak Ermeni Hükümeti yıkılmıştır. Kasım ayı ortalarında Baku'de Gasyan ve Noricanyan öncülüğünde hazırlanan Ermeni İhtilal

Komitesi tarafından ve 29 Kasım'da Erivan'ı işgal eden Kızılordu'nun desteğiyle Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur (5 Aralık 1920). Bu yeni hükümetin Dışişleri Komiseri Bekzadyan, TBMM Hükümeti'ne gönderdiği 8 Aralık 1920 tarihli notada; Bolşevik Ermenistan Hükümeti'nin Taşnakların imzaladığı Gümrü Antlaşması'nı kabul etmediğini belirttikten sonra yeni bir anlaşma için Türkiye'nin kabul edemeyeceği şartlar öne sürerek görüşme yapılmasını önermiştir. Sovyet Rusya'nın da desteğini alan Ermenistan Sovyet Sosyalist Hükümeti onaylamadığı için bu anlaşma yürürlüğe girememiştir. Ancak Gümrü Antlaşması gereği Ermenilerin Türk Ordusu'na verecekleri silahların bir kısmı Gümrü'de Kazım Karabekir Paşa'ya teslim edilmiştir. Yani bu antlaşmanın sadece bir kısmı uygulanabilmiştir⁵.

TBMM Hükümeti, Sovyet Rusya ve Bolşevik Ermeni Hükümeti arasında Gümrü Antlaşması'nın geçerliliği konusunda yazışmalar sürerken, Taşnaklar karşı darbe yapmışlar ve iktidarı ele geçirmişlerdir. Ermenistan Selamet Komitesi adıyla mücadeleyi yürüten Taşnakların lideri Vraçyan, TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup göndermiştir. 13 Mart'ta Hariciye Vekâleti'ne ve Mustafa Kemal Paşa'ya ulaşan bu mektupta Vraçyan; 18 Şubat'ta Ermeni milletinin isyanı sonucunda Ermenistan Bolşevik Hükümeti'nin devrildiğini, yeni Hükümetin idareyi ele aldığını, amaçların bağımsız Ermenistan olarak komşularıyla iyi ilişkiler kurmak olduğunu belirtmiş ve TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa'yı ve çalışkan Türk Milletini selamladığını ifade etmiştir. TBMM Hükümeti bu gelişmeye ihtiyatla yaklaşmış ve Moskova'da temaslarda bulunan temsilcilerle görüşme yolunu tercih etmiştir⁶. Zaten bu karşı darbe kısa ömürlü olacak ve Bolşevikler idareyi tekrar ele alacaklardır.

3- Moskova Antlaşması ve Türk-Ermeni İlişkileri

Gümrü Antlaşması'nın bu şekilde uygulanamamasından sonra bu bölge ile ilgili sorunlar Kafkasya'nın yeni hakimi olan Sovyet Rusya ile TBMM Hükümeti arasındaki görüşmelere bırakılmış oluyordu. Yani artık Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'ı ilgilendiren konuların çözüm mercii Sovyet Rusya olmuştur. Bu çerçevede bu üç ülke ile ilgili hususlara dair kesin ve geçerli anlaşma 16 Mart 1921 tarihinde Moskova'da Sovyet Rusya ile TBMM Hükümeti arasında imzalanacaktır.

İç sorunlarını hallettikten sonra eski topraklarını geri kazanmaya çalışan Sovyet Rusya, bu çerçevede Kafkasya'yı ele geçirmeye başlamıştır. Kısmi direnişlerle karşılaşılrsa da 1920-1921'de Kafkasya'da hakimiyetini sağlamlaştıran Sovyet Rusya 1917 Devrimi sonrasında kurulmuş olan üç Kafkas Cumhuriyeti'ni ortadan kaldırmış ve hepsini Bolşevik idareye kavuşturmuştur. TBMM Hükümeti işgalci devletlerle yürüttüğü mücadelede Bolşevik/Sovyet Rusya'yı işbirliği yapabileceği bir güç olarak görmüş ve ilişkilerin geliştirilmesine çalışmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın 26 Nisan 1920'de Lenin'e gönderdiği mektup ile resmi olarak başlayan ve Bekir Sami Bey'in başkanlığındaki Heyetin Moskova'ya

⁵ İsmail Soysal, *age*, s. 17-18; İskender Yılmaz, *Gümrü Antlaşması*, AAM.Yay., Ankara, 2001, s. 151-162, 166-168; Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yay., İstanbul, 1976, s. 702-704.

⁶ BCA, Fon Kodu: 030.10.0.0, Yer Numarası: 250.689.1.

TÜRKİYE İLE ERMENİSTAN, AZERBAJYCAN, GÜRCİSTAN VE SSCB ARASINDA 9 TEMMUZ 1922'DE İMZALANAN KONSOLOSLUK VE AİLE HUKUKU ANLAŞMALARININ TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ AÇISINDAN ÖNEMİ

gönderilmesi ile hızlanmıştır. İki ülke arasındaki ilişkiler Ali Fuat Paşa'nın Moskova Sefareti'ne tayini ile daha da gelişme göstermiştir. Ali Fuat Paşa'nın Moskova'ya 19 Şubat 1920'de varmasından sonra yapılan görüşmelerden sonra 16 Mart 1921'de Sovyet Rusya ile TBMM Hükümeti arasında Moskova Antlaşması imzalanmıştır⁷.

16 Mart 1921 tarihinde Moskova'da TBMM Hükümeti adına İktisat Vekili Yusuf Kemal ve Maarif Vekili Rıza Nur Beyler ile Moskova Sefiri Ali Fuat Paşa, Sovyet Rusya adına Dışişleri Komiseri Jorj Çiçerin ve Merkez Komite üyesi Celâl Korkmazof tarafından imzalanan bu Muhadenet (Dostluk) Antlaşması 21 Temmuz 1921 tarihinde TBMM'nce de tasdik edilmiştir. Buna göre; Sovyet Rusya, Misak-ı Milli sınırları esas olmak üzere TBMM'nin tanımadığı bir anlaşmayı tanımayacak, Türkiye'nin kuzeydoğu sınırı Sarp'tan başlayarak, Batum'u dışarıda bırakıp Şavşat Dağı-Hadismete Dağı kesişme çizgisini takip ederek Arpaçay-Aras nehirleri çizgisi olacak, taraflar doğu halklarının mücadelelerini ve kendi yönetim biçimlerini belirleme haklarını tanıyacaklar, Osmanlı Devleti-Çarlık Rusya arasındaki antlaşmalar geçersiz kılınacak, Rusya kapitülasyonların kaldırılmasını tanıyacak, taraflar arasında en kısa zamanda bir konsolosluk antlaşması imzalanacaktır. Ayrıca, belirlenen sınırın Türkiye tarafındaki halktan isteyenler diğer tarafa ve diğer tarafında kalanların da Türkiye tarafına serbestçe geçebilecekler ve Türkiye ile Rusya arasında imzalanan bu antlaşmanın Güney Kafkasya Hükümetlerini ilgilendiren maddelerinin Türkiye ile bu Hükümetler arasında yapılacak antlaşmada da kabulü konusunda Sovyet Rusya gerekli girişimde bulunacaktır⁸. Moskova Anlaşması 16. madde gereğince tasdik edildikten sonra Kars'ta teati edilecekti. Bu işlem 22 Eylül 1921 tarihinde gerçekleştirilmiş ve antlaşma da bu tarihte resmen yürürlüğe girmiştir⁹.

4- Kars Antlaşması ve Türk-Ermeni İlişkileri

Moskova Antlaşması'nın sınır, azınlıklar, ulaşım ve benzeri konulardaki hükümlerinin Güney Kafkasya Hükümetleri tarafından da kabulü için Kars'ta bir konferans düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Cumhuriyetleri ile TBMM Hükümeti arasında Kars'ta gerçekleştirilecek ve Moskova Antlaşması'nın 15. maddesi* gereği Rusya Temsilcisi'nin de hazır bulunacağı barış konferansında TBMM Hükümeti'ni Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa başkanlığında bir heyetin temsil etmesi İcra Vekiller Heyeti'nce 16 Ağustos 1921 tarihli toplantıda kararlaştırılmıştır. Heyette Sinop Mebusu Rıza Nur, Burdur Mebusu Veli ve TBMM Hükümeti'nin Bakı Temsilcisi Memduh

⁷ Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1955, s. 61-64, 79-82, 101-128.

⁸ *Düştur*, Üçüncü Tertip, C. 2, s. 102-104; https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/kanuntbmmc001/kanuntbmmc00100141.pdf

⁹ İsmail Soysal, *age.*, s.31.

* Moskova Antlaşması'nın 15. maddesi şu şekildedir: " İşbu Türk ve Rus Muahedesinde Cenubi Kafkas Cumhuriyetlerine ait olarak mezkur mevaddın Türkiye ile işbu Cumhuriyetler arasında akdolunacak muahedatta mecburiyülkabul olması için salifüzzikir Cenubi Kafkas Cumhuriyetleri nezdinde teşebbüsati lazimedde bulunmağı Rusya taahhüt eder". https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/kanuntbmmc001/kanuntbmmc00100141.pdf (5.3.2016).

Şevket Beyler murahhas olarak, Batum Mebusu Edib Bey'in mülkler ve yerel konularda müşavir olarak yer alacaklardır. Ayrıca Şark Cephesi Erkân-ı Harbiye Reisi Kaymakam Kadri, Erkan-ı Harb Binbaşlıklar Talat ve Velid Beyler askeri müşavir olarak bulunurken, katiplik görevlerini Hariciye Vekâleti memurlarından Hilmi Bey (Fransızca) ve Zühdü Bey (Türkçe) yürüteceklerdir¹⁰. Konferans için Kars'a gelecek yabancı murahhasların misafirlikleri müddetince yapılacak masrafları için 2.000. liralık bir ödenek tahsis edilmiştir¹¹.

Kars Konferansı; TBMM Hükümeti ile Rusya, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri heyetleri arasında Kâzım Karabekir Paşa'nın başkanlığında 26 Eylül 1921 günü başlamıştır. Sınırların tespiti ve ekonomik sorunlarla ilgili iki komisyon oluşturularak görüşmelere devam edilmiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda 13 Ekim 1921 tarihinde antlaşmanın imzalanması ile konferans tamamlanmıştır¹².

TBMM Hükümeti, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri temsilcileri arasında 13 Ekim 1921'de Kars'ta imzalanan anlaşmanın onaylanmasına dair kanun layihası 22 Ocak 1922 tarihinde TBMM'ne sevk edilmiştir¹³.

Kars Antlaşması'na göre¹⁴;

- İmzacı devletler mevcut sınırlar içinde birbirlerinin toprak bütünlüğüne saygı gösterecekler (md.1),
- Bir ülkenin kendisiyle ilgili olup da tanımadığı bir anlaşmayı diğer devletler de tanımayacaklar, Sevr Barış Antlaşması da reddedilmiştir (md.2),
- Bir ülkenin vatandaşı, bu anlaşmayı imzalayan diğer ülkelerde en ziyade serbestliğe sahip olacaktır (md.12),
- Elviye-i Selase'nin Türkiye tarafında kalan kişilerden sınırın Ermenistan, Gürcistan'a geçmek isteyenlere ve Batum'da kalanlardan Türkiye tarafına geçmek isteyenlere engel olunmayacaklar ve bu kişiler mal ve eşyalarını götürebileceklerdir (md.13),
- 1918 ve 1920 savaşları dönemi mültecileriyle ilgili olarak taraflar arasında 6 ay içerisinde bir itilafname imzalanacaktır (md.14),
- Taraflar arasında demiryolu, telgraf ve sair ulaşımın kesilmemesi için gerekli tedbirler alınacaktır, şahıs ve ticari malların girip çıkmasında her ülkede geçerli kanunlar geçerli olacaktır (md.17),
- Ülkeler arasında ticari ilişkilerin geliştirilmesi için Tiflis'te bir komisyon kurulacaktır (md.18),
- İmzacı devletler bu Anlaşmanın imzalanmasından itibaren 3 ay içerisinde Konsolosluk mukaveleleri akdetmeyi taahhüt ederler (md.19)

¹⁰ BCA, Fon Kodu: 030.18.01.01, Yer Numarası: 3.31.9.

¹¹ BCA, Fon Kodu: 030.18.01.01, Yer Numarası: 3.31.10.

¹² BCA, Fon Kodu: 930.1.0.0, Yer Numarası: 3.40.1; BCA, Fon Kodu: 930.1.0.0, Yer Numarası: 3.42.1.

¹³ BCA, Fon Kodu: 030.18.01.01, Yer Numarası: 4.45.14.

¹⁴https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/kanuntbmmc001/kanuntbmmc00100207.pdf

TÜRKİYE İLE ERMENİSTAN, AZERBAYCAN, GÜRCİSTAN VE SSCB ARASINDA 9 TEMMUZ 1922'DE İMZALANAN KONSOLOSLUK VE AİLE HUKUKU ANLAŞMALARININ TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ AÇISINDAN ÖNEMİ

- Türkiye, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan arasında imzalanan bu anlaşmalar en kısa zamanda tasdik ve Erivan'da teati edilecektir (md.20)

5- Konsolosluk Antlaşması ve Türk-Ermeni İlişkileri

Kars Antlaşması'nın hükümlerinden olan Konsolosluk, ticari ilişkiler, demiryolu ve posta iletişimi alanlarında sözleşmelerin hazırlanması için Tiflis'te görüşmeler başlamıştır. Görüşmelerde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni Hariciye Vekâleti Müsteşarı Suat, Maliye Heyeti Teftiş Umum Müdürü Şefik, Reji Müfettişi Umumi Muvaffak Beyler, Sosyalist Sovyet Ermenistanı'nı Ermenistan'ın Gürcistan'daki İktisadi Temsilcisi Mişel Atabekyan, Sosyalist Sovyet Azerbaycan'ı Eski Devlet Kontrolü Halk Komiseri Behbut Şah Tahtenski ve Umuru Hariciye Halk Komiser Muavini Andre Andeyef, Sosyalist Sovyet Gürcistanı'nı Merkezi İcra Komitesi Üyesi Mamiye Arahaşvili ve Rusya Sosyalist Federatif Şuralar Cumhuriyeti'ni Boris Mihailof temsil etmişlerdir. Yapılan görüşmelerden sonra 9 Temmuz 1922 tarihinde iki Mukavelename beşer nüsha olarak imzalanmıştır¹⁵.

TBMM Hükümeti, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri temsilcileri arasında 9 Temmuz 1922'de Tiflis'te imzalanan Konsolosluk Mukavelenamesi ile buna ek olarak düzenlenen Hukuk-ı Aile ve Ehliyet-i Hukukiye Mukavelenamesi'nin onaylanmasına dair kanun tasarısı 7 Kasım 1922 tarihinde TBMM'ne sevk edilmiştir¹⁶. Aynı Hükümetler arasında aynı tarihte imzalanan Posta ve Telgraf Mukavelenamesi, Karşılıklı Adli Yardımlaşma Antlaşması, Demiryolları Mukavelenamesi'nin onaylanmasına dair kanun tasarıları 7 Kasım 1922 tarihinde TBMM'ne sevk edilmiştir¹⁷.

TBMM Başkanlığı'nca Hariciye Encümeni'ne havale edilen antlaşmanın da dahil olduğu 7 adet uluslararası antlaşmaya dair kanun tasarısı, 15 Şubat 1925 tarihinde bu Encümendeki görüşmelerden sonra 16 Şubat 1925 tarihinde Genel Kurul Gündemine alınmıştır¹⁸.

"Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Hükümetleri arasında akit ve imza edilen (Konsolosluk mukavelenamesi) ile buna müzeyyel (hukuku aile ve ehliyeti hukukiye mütedair mukavelename)nin tastikine dair Kanun Layihası" başlıklı kanun tasarısı TBMM Genel Kurulu'nun 12 Nisan 1925 tarihli toplantısında görüşülmüştür. Kanun tasarısı üzerinde herhangi bir görüşme ve söz talebi olmadığı için maddelerine geçilmiş, maddeleri oylandıktan sonra da tasarının tümü isim okunmak suretiyle oylamaya sunulmuş ve 123 oyla kabul edilmiştir. Ancak karar yeter sayısı olmadığı için yasalaşamayan bu tasarı 13 Nisan 1925 tarihli toplantıda yeniden oylamaya

¹⁵ https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc003/kanuntbmmc003/kanuntbmmc00300611.pdf

¹⁶ BCA, Fon Kodu: 030.18.01.01, Yer Numarası: 6.35.1.

¹⁷ BCA, Fon Kodu: 030.18.01.01, Yer Numarası: 6.35.2; BCA, Fon Kodu: 030.18.01.01, Yer Numarası: 6.35.3; BCA, Fon Kodu: 030.18.01.01, Yer Numarası: 6.35.4.

¹⁸ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: II, C. 14, s. 31. (Bu kaynak sonraki dipnotlarda TBMM.ZC. şeklinde kısaltılarak verilecektir).

sunulmuştur. Yine isim okunarak yapılan açık oylamaya katılan 150 milletvekilinin tamamının kabul oyu ile yasalaşmıştır¹⁹.

"Türkiye Hükûmeti ile Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri Hükûmetleri arasında 9 Temmuz 1338 tarihinde Tiflis'de akit ve imza olunan Konsolosluk Mukavelenamesi ve buna zeylen tanzim edilen hukuk-ı aile ve ehliyet-i hukukiyeye mütedair Mukavelenamenin tasdıkı hakkında kanun" başlığı kabul edilen 611 Sayılı bu kanun Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından da 16 Nisan'da tasdik edildikten sonra 20 Nisan 1925 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanmıştır²⁰.

Konsolosluk Mukavelenamesi Hükümleri²¹:

- Taraflar kendi topraklarındaki limanlara ve şehirlere diğer imzacı devletlerin başkonsoloslarını, konsoloslarını, konsolos vekillerini ve konsolosluk memurlarını kabul etmeyi kabul ederler. Ancak kendi topraklarında konsolosluk açılmasını kabul etmeyeceği yerleri diğer taraflara bildirecektir. Bu istisna bütün taraflara eşit olarak uygulanır. Tayin edilecek başkonsolos, konsolos, konsolos vekili ve konsolosluk memurları meslekten yetişme ve kendisini tayin eden devletin vatandaşı olmak zorundadır (md.1)

- Başkonsolos, konsolos, konsolos vekili ve konsolosluk memurları görev yaptıkları ülkelerde geçerli yasalara uygun olarak kabullerinden sonra görevlerine başlayabilirler. Konsolosluk görev bölgesi taraflar arasında uzlaşma ile belirlenecektir (md.2).

- Başkonsolos, konsolos, konsolos vekili ve konsolosluk memurlarının ölüm, görevden ayrılma veya başka engeller çıktığında aynı konsolosluğun bir başka resmi görevlisi önceden bildirilmiş olmak şartıyla Vekâleten görevlerini yapabilirler. Bir vefat vukuunda kendi konsolosluğunda başka resmi görevli bulunmadığı takdirde bu anlaşmaya taraf diğer devletlerin konsolosluk görevlilerince ölen görevlinin ülkesinin vatandaşı iki kişinin şahitliğinde tutanak tutulur. Bu tutanak ile konsolosluk mührü ve evrakı ilgili ülkenin en yakın görevlisine teslim edilir (md.3).

- Başkonsolos, konsolos, konsolos vekili ve konsolosluk memurları görev yaptıkları ülkede devlete ait her türlü vergi, harç ve yükümlülükten muaftırlar. Ancak bu kişilerin tasarruf ettikleri gayrimenkuller bu muafiyetin dışındadır.

Başkonsolos, konsolos, konsolos vekili ve konsolosluk memurları tutuklama ve idari tedbir gibi uygulamalarla hapis muamelesine tabi tutulamazlar.

Bu kişiler yerel kanunlara göre bir sene veya daha fazla hürriyetten mahrum bırakılmayı gerektirecek takibat durumu hariç yargılanmadan önce tutuklanamazlar.

Bu kişiler tutuklanırlar veya takibata uğrarlarsa kendi ülkesinin Büyükelçiliğine bilgi verilecektir.

¹⁹ TBMM.ZC. Devre: II, C. 17, s. 254-255, 283-284, 296, 330-331. TBMM'nin 12 Nisan 1925 tarihli 100'üncü birleşimine dair zabıt ceridesinin ekinde, bu tasarıya dair Hariciye Encümeni Mazbatasının 7-19. sayfaları arasında anlaşma hakkındaki Encümen görüşleri yer almaktadır.

²⁰ Resmi Gazete, No: 95 (20 Nisan 1341/1925).

²¹ Düstur, Üçüncü Tertip, c. 6, s.257-265.

TÜRKİYE İLE ERMENİSTAN, AZERBAJCAN, GÜRCİSTAN VE SSCB ARASINDA 9 TEMMUZ 1922'DE İMZALANAN KONSOLOSLUK VE AİLE HUKUKU ANLAŞMALARININ TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ AÇISINDAN ÖNEMİ

Hukuki ve ticari konularla ilgili veya idari tedbir olarak bu görevliler aleyhine hapis ve ceza verilemez. Bu kişiler görevlerinin gereği işledikleri fiiller için yargılanamazlar (md.4)

- Başkonsolos, konsolos, konsolos vekili ve konsolosluk memurları görev yaptıkları yerlerdeki kullandıkları bina ve dairelere ülkelerinin armasını ve görevlerinin statüsünü belirten levha asabilirler. Bu binalara ve görevleri gereği kullandıkları araçlara kendi ülkelerinin bayrağını asabilirler. Bu kişiler resmi görevleri gereği buldukları ortamlarda saygı görmek hakkına sahiptirler (md.5).

- Başkonsolosluk ve konsolosluk resmi evrakı saldırıdan korunmuş olup, yerel hükümet görevlileri bu tür resmi evrakı arayamazlar. Yerel hükümet görevlileri 4. maddede belirtilen fiiller ve cinayet takibi hariç konsolosluk binalarına giremezler, evraka el konulamaz (md.6).

- Başkonsolos, konsolos, konsolos vekili ve konsolosluk memurları görev yerlerine ilk geldiklerinde veya bunu takip eden üç ay içinde, kullanılmış olmak şartıyla şahsi eşya ve elbiseleriyle ev alet-evevatları kontrol edilmek şartıyla gümrük resminden muaftır. Bu kişilere gönderilen her türlü evrak, defter vs. gümrük resminden muaftır. Gıda maddeleri hariçtir (md7).

- Başkonsolos, konsolos, konsolos vekili ve konsolosluk memurlarının asıl görevinin sahip olduğu hak ve ayrıcalıklar vekiller için de geçerlidir (md.8)

- Başkonsolos, konsolos, konsolos vekili ve konsolosluk memurları yerel adli makamlar tarafından resmi talep geldiğinde ifade vermek zorundadırlar. Hükümetlerinin izni olmaksızın görevleri ile ilgili eylemler hakkında ifade vermeleri istenemez (md.9).

- Başkonsolos, konsolos, konsolos vekili ve konsolosluk memurları ülkeleri vatandaşlarının hukuk ve menfaatlerini muhafazaya ve özellikle ticaret ve deniz taşımacılığını korumaya ve teşvik etmeye yetkilidirler. Bu temsilciler görev bölgelerinde yerel yetkililere başvurarak ülkeler arasındaki anlaşmalara aykırı uygulamalardan, yerel kanunlara ve uluslararası hukuka aykırı olarak vatandaşları aleyhine yapılacak suiistimallerden dolayı girişimde bulunabilirler. Bu girişimlerden sonuç alınmazsa Hükümetlerinin siyasi temsilciliklerine başvurabilirler (md.11).

- Başkonsolos, konsolos, konsolos vekili ve konsolosluk memurları kendi ülkesi vatandaşlarının evrak ve beyanatlarını koruma hakkına sahiptirler. Tercümanlık yapabilirler (md.12).

- Başkonsolos, konsolos, konsolos vekili ve konsolosluk memurları aşağıda belirtilen muameleleri kendi ülkeleri kanunlarının izin verdiği ölçüde yapma hakkına sahiptirler.

Temsil ettikleri tarafın vatandaşlarına pasaport ve benzeri vesikaları vermek ve vize işlemlerini yapmak,

Kendi ülkesinin vatandaşlarının vasiyetnameleri hükümleri ve vatandaşlarının tek taraflı ve iki taraflı sözleşmeleri düzenlemek veya tasdik etmek,

Kendi ülkesinin veya görev yaptığı ülkenin yetkili makamlarından verilecek her türlü vesikaları, bu vesikalardaki imzaları incelemek ve tasdik etmek (md.13).

- Konsoloslar, deniz taşımacılığıyla ilgili olarak; mensup olduğu ülkenin gemilerini limanlara geliş ve gidişlerini limanla ilgili mevzuata uygun olarak kolaylaştırmak için çalışırlar. Kendi ülkesi gemi personeli ve yolcularıyla ilgili adli işlemlerde yardımcı olurlar (md.14).

- Başkonsolos, konsolos, konsolos vekili ve konsolosluk memurları ve elçiler bağlı buldukları ülkelerde geçerli kanunlar müsaade ediyorsa vatandaşlarının nikahlarını akt edebilirler. Bu işlemler ülkelerinin resmi makamlarına bildirilir (md.15).

- Başkonsolos, konsolos, konsolos vekili ve konsolosluk memurları ve elçiler ülkelerindeki uygulamalara uygun olarak doğum ve ölüm ilmühaberleri düzenlemek hakkına sahiptirler ve bu işlem resmi makamlara bildirilir (md.16).

- İşbu mukavelename imzalandığı tarihten itibaren 4 ay içinde tasdik edilecek ve Ankara'da teati edilecektir. Bu mukavelenamenin süresi 5 yıl olup, bu sürenin bitiminde üç ay önce taraflardan iki devletçe karşılıklı olarak feshedilmezse 1 yıl daha yürürlükte kalacaktır (md.17).

6- Hukuku Aile ve Ehliyeti Hukuka Mütedair Müzeyyel Mukavelename Hükümleri:

Başkonsolos, konsolos, konsolos vekili ve konsolosluk memurları aile hukukuna ve hukuki ehliyetle ilgili olarak diğer tarafın topraklarında meskenleri olan vatandaşlarının menkul ve gayrimenkulleri için vesayet ve kayyumluk tesis etmeye ve bunların idaresine nezaret edeceklerdir (md. 1).

- Vesayet ve kayyumluk hangi ülkenin vatandaşı için tesis olunacaksa o ülkenin kanunlarına tabi olacaklardır (md.2).

- Taraflardan birinin topraklarında diğer bir ülke vatandaşı hakkında iki ülkeden birinin kanunlarına göre vesayet ve kayyumluk tesis edilecek bir durum olursa oradaki veya en yakın konsolosluğa bildirilecektir. Konsolos da bu tebligattan sonra 1 ay içinde kendi ülkesi kanunlarına göre vesayet veya kayyumluk tesis edecek ve seçtiği kişileri yerel makamlara bildireceklerdir (md.3).

- Konsolosluklarca kurulacak olan vesayet ve kayyumluk ilgili kişini bütün menkul ve gayrimenkullerini kapsayacaktır (md.4-5).

- Vesayet veya kayyumluk tesis edilecek olan küçük veya kısıtlı için vasi veya kayyum tayin edinceye kadar konsoloslar bizzat kendileri bu görevi yapacaklardır (md.6).

- Taraflardan birisinin vatandaşının başka bir ülke toprağındaki terekat-ı menkulesi (menkul malları) için mensubu bulunduğu ülkenin konsolosları ve temsilcileri yetkili olacaklardır (md.7).

- Vefat haberini yerel yetkililer öğrenmişse ilgili konsoloslara, konsoloslar öğrenmişlerse yerel yetkililere haber vereceklerdir (md.8).

- Konsoloslar ve yerel yetkililer bu bildirimlerden sonra birlikte terekeyi tespit ve mühürleyeceklerdir. Bunlardan birisi gelmemişse bu işlem tek taraflı yapılacak ve bu işlemlerden dolayı hiçbir vergi ve harç ödenmeyecektir (md. 9).

TÜRKİYE İLE ERMENİSTAN, AZERBAYCAN, GÜRCİSTAN VE SSCB ARASINDA 9 TEMMUZ 1922'DE İMZALANAN KONSOLOSLUK VE AİLE HUKUKU ANLAŞMALARININ TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ AÇISINDAN ÖNEMİ

- Yetkili makamlarca terekeler tespit, kayıt ve mühürlendikten sonra terekenin açılacağı, varis ve borçlu/alacaklıların daveti için duyuru yapılacaktır (md.10).

- Konsolosluklar ölen kişinin başka kişiler ve yerel idarelerdeki evrakı da dahil olmak üzere menkul terekenin tamamını ve bir kısmını teslim etkilidir. Terekenin tamamında veya bir kısmında haciz işlemi varsa önce o işlem kaldırılıp, kalanı teslim edilecektir (md.11).

- Tespit edilen ve mühürlenmiş terekenin açılması için yerel makamlardan yapılan ilandan itibaren 4 ay, eğer böyle bir ilan yapılmamış ise 6 ay süre ile ülkesindeki kanunlara uygun olarak konsolosluk görevlileri bu terekeyi korumakla yükümlüdür. Bu kişiler bu süre içerisinde gerek sulh yoluyla veya gerek hükmen ölen kişinin alacağını tahsil ve borçlarını öder. Yine bu görevliler, ölen kişinin tedavi, defin, kira, ailesinin infak ve iâşe masraflarıyla yerel makamlara ödenecek resim ve harçlar hemen ödenir (md.12).

- Konsolosluk görevlileri 12. Maddede belirtilen ödemeler dışında terekeleri muhafaza etmek için gerekli tedbirleri alırlar veya tayin edecekleri kişi marifetiyle aldırırlar (md.13).

- 12. Maddede belirtilen mehil süre dolmadan ölen kişiden alacağı olduğuna dair talepler olursa yerel mahkemeler yetkilidir, tereke borçları ödemeye yetmezse iflas ilanı yoluna gidilir (md.14).

- 14. Maddede belirtilen süre içerisinde herhangi bir talep gelmezse konsolosluk görevlileri, tereke ile ilgili resim ve harçlar ödendikten sonra kalan mal varlığı tasfiye edilip varislerine ulaştırırlar (md. 15).

- Ülkelerden birinin diğerinde bulunan vatandaşlarının terekelerinin açılması, idaresi ve tasfiyesiyle ilgili bütün konularda konsolosluk görevlileri yetkilidirler. Bu arada konsolosluk görevlileri tereke aleyhine yapılan başvurular olursa, ölen kişi tarafından tayin edilen kişilere, varsa varislerine veya vekillerine bilgi verirler (md.16).

- Hukuk-ı irsiye ve terekenin taksimi ölen kişinin milli kanunlarına göre yapılır (md.17).

- Taraflardan birinin vatandaşı olan gemi personeli ve yolcuları diğer ülkenin topraklarında ve sularında gemide vefat ederse terekenin tespit, mühürleme ve açılmasında kendi ülkesinin konsolosluk görevlileri yetkilidir (md.20).

- 9. maddeden 20. maddeye kadar olan hükümler menkul terekelere tatbik olunmaz. Bunlarla ilgili muameleler tabi olduğu ülkenin kanunlarına uygun olarak yürütülür. Gayrimenkulelerle ilgili konularda bulunduğu ülkenin kanunları geçerlidir (md.21).

- İşbu mukavelename imzayı müteakip 4 ay içinde tasdik olunup Ankara'da teati edilecektir. Bu mukavelenamenin süresi 5 yıl olup, son 3 ay içinde taraflardan birisince feshedilmezse 1 sene daha yürürlükte kalır (md.23).

Diğer komşu devletlerle birlikte Ermenistan'la bu anlaşmalar yapılmış olmasına rağmen Türk-Ermeni ilişkileri olumsuz seyretmeye devam etmiştir. Özellikle de tehcirin ve 1920'de yaşanan ve Gümrü Atlaşması ile sonuçlanan savaşının intikamını almak hedefi bunda etkili olmuştur. Ermeniler bu çerçevede Türkiye'nin Erivan'daki Konsolosluğuna baskıları arttırmıştır. Bununla ilgili olarak Erivan Mümessil Vekili Yüzbaşı Hayreddin Bey'in Kars

üzerinden Hariciye Vekâleti'ne gönderdiği 13 Ekim 1923 tarihli telgrafta bu baskılar şu şekilde dile getirilmektedir:

“Nihayet Bayrağımızın da Mümessillik Binası üzerinden indirilmesini tahriren tebliğ eden Ermeni Hükümeti'nin 6 Teşrinievvel'de vâki' olduğu arz edilen mürettep tecavüzü üzerine keşide ettirilen müselleme (?) şifrelere cevap alınamaması ve fi-mâ-ba'd telgrafnamelerimizin keşide ettirilmeyeceği yönünde (?) Ermenilerin bu taşkınlıklarına artık tahammül edilemeyerek merkeze bildirilmemesi mülâhazasıyla 9 Teşrinievvel'de bi'l-mecburiye Bayrağı indirerek Gümrü tarikiyle Kars'a muvasalat eylediğimi ve burada emr-i devletlerine muntazır olduğum maruzdur”.

Yüzbaşı Hayreddin Bey'in aynı mealdeki daha önceki telgrafları ve bu telgrafı üzerine Hariciye Vekâleti bazı girişimlerde bulunmuştur. Hariciye Vekâleti'nden 17 Ekim 1923 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti'ne gönderilen “Müsta'cel” ibareli ve 20679 numrolu tezkerede yapılanlar şu şekilde anlatılmaktadır²²:

“Erivan Mümessil Vekilimizden alınan telgraf sureti beray-ı malumat arz ve takdim edildi. 6 Teşrinievvel 39 tarihli telgrafname gelmediğinden tekrarı Kars'ta bulunan Yüzbaşı Hayreddin Efendi'den talep edilmiştir. Bu vak'a hakkında Rusya Hükümeti nezdinde şiddetli bir teşebbüs icrasıyla izahat talep olunması lüzumu Moskova Sefaretine 15 Teşrinievvel 39 akşamı telgrafla tebliğ edilmiş ve alınacak cevaba göre bir karar ittihaz olunacağı ilave kılınmıştır. Rus Sefirine dahi aynı mealde tebliğat ifa edilmiş olduğu arz olunur efendim.

Hariciye Vekili Namına Müsteşar”

Konsolosluk Antlaşması'nın uygulanışı konusunda bazı hususları tespit etmek zordur. Bu antlaşmanın uygulandığı dönemde Türkiye'nin Erivan'da bir temsilciliği bulunmaktaydı. Ekim 1923'te bu temsilciliğimize yönelik baskılar sonucunda faaliyetlerini sürdüremez hale geldiği görülmektedir. Ancak Moskova nezdindeki girişimlerden sonuç alınıp alınmadığı tespit edilememekle birlikte, 1923 yılında Mümessillik statüsündeki bu temsilciliğin 1.6.1924 tarihinde Konsololuğa dönüştürüldüğü ve 31.08.1938 tarihine kadar bu statü ile hizmet verdiği anlaşılmaktadır*. Zaten 1927 yılında SSCB ile Ankara'da imzalanan Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması'nda (md.15) Türkiye'de açılacak temsilciliklerin yerleri açıkça belirtilirken²³ Türkiye'nin Rusya'daki temsilciliklerinden bahsedilmemektedir.

Ermenistan Hükümeti'nin bu ülkede kalan Türklerin hukukuna anlaşmalara da aykırı bir şekilde müdahaleleri bu Türkleri zor durumda bırakmıştır. Özellikle de yerlerinden göç ettirilmeleri üzerine Ermenistan'da yaşayan Türkler TBMM Hükümeti'ne başvurarak; ya

²² BCA, Fon Kodu: 030.10.0.0, Yer Numarası: 247.671.24.

* Tarafımdan BİMER aracılığı Dışişleri Bakanlığı'na yapılan 316543 Nolu başvuruya Diplomatik Arşiv Daire Başkanlığı'nca 25 Mart 2016 tarihinde cevap verilmiştir. Bu cevapta; "14.03.2016 tarih ve 316543 sayılı başvurunuz çerçevesinde yapılan araştırmalar neticesinde Türkiye Büyük Millet Meclisinin Erivan Mümessili Hayreddin Bey'in 13.10.1923 tarihinde Hariciye Vekâleti'ne göndermiş olduğu ve başvurunuzda da kayıtlı olan telgrafta bölgedeki bazı gelişmeler aktarılmaktadır. 1923 yılında Erivan mümessillik statüsündedir. 01.06.1924'den itibaren Erivan'da konsolosluk ihdas edilmiş olup 31.08.1938 tarihine kadar hizmet vermiştir." denilmektedir.

²³ https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc005/kanuntbmmc005/kanuntbmmc00501046.pdf

TÜRKİYE İLE ERMENİSTAN, AZERBAJCAN, GÜRCİSTAN VE SSCB ARASINDA 9 TEMMUZ 1922'DE İMZALANAN KONSOLOSLUK VE AİLE HUKUKU ANLAŞMALARININ TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ AÇISINDAN ÖNEMİ

vatanlarına geri döndürülmeleri veya Türkiye'ye kabul edilmeleri konusunda yardım istemişlerdir. Ayrıca Tiflis Mümessillliğinden gelen başka bir telgrafta da; benzer konulara değinilmekte ve bir an önce bu konularda bir karar alınması rica edilmekteydi. Erivan'dan 22 Mayıs 1922 tarihinde gönderilen telgraf üzerine Hariciye Vekâleti bu durumu, ülkemizin nüfus ihtiyacı da göz önüne alınarak bu Türklerin ülkemize kabulleri yönündeki olumlu görüşünü de içeren bir tezkere ile İcra Vekilleri Heyeti'nin gündemine getirmiştir. İcra Vekilleri Heyeti'nin 10 Ağustos 1922 tarihli toplantısında konu görüşülmüş ve Sıhhiye ve Muavenet-i İctimâye Vekâleti'nden gerekli incelemelerin yapılmasına karar verilmiştir²⁴.

Benzeri durumlar ilerleyen yıllarda da artarak devam ettiği için İcra Vekilleri Heyeti'nin 7 Haziran 1925 tarihli toplantısında konu görüşülmüştür. Bu toplantıda alınan kararda; Tiflis Başşehbenderliği'nin ilgili yazısı çerçevesinde Gürcistan ve Ermenistan'da yaşayıp da Türkiye'ye göç etmek isteyen Türk ve Müslümanlardan 9432 kişiye arazi tahsisi Hükümete ve masrafları kendilerine ait olmak şartıyla Türkiye'ye gelmelerine müsaade edilmesi, ayrıca Rusya ve Kafkasya'nın diğer yerlerinden gelip Kars, Ardahan ve Artvin'e yerleştirilmiş olup, buralarda ikametleri sakıncalı görüldüğü için Erzincan, Sivas, Bozok (Yozgat), Malatya, Elaziz, Ergani, Bitlis ve Muş vilayetlerine yerleştirilmesi kararlaştırılan Gürcü, Çerkez, Kürt vs. unsurlara emval-i metrukeden arazi ve mal tahsis kararlaştırılmıştır²⁵.

Moskova Antlaşması'nın 12. Kars Antlaşması'nın 13. maddesine göre; 1918'e kadar Rusya elinde iken bu anlaşma (Moskova Antlaşması) ile Türkiye'ye bırakılan Kars, Ardahan ve Artvin'de yaşayanlardan isteyenler Rusya tarafına, Batum'da yaşayanlardan isteyenler de Türkiye tarafına geçebilecekler, eşya ve mallarını götürebileceklerdir. Bu değişim kısmen gerçekleşmiştir. Bu şekilde Kars, Ardahan ve Artvin'den Rusya'ya gitmeyi tercih eden Ermenilere ait gayrimenkuller zaman zaman sorunlara neden olmuştur. İcra Vekilleri Heyeti'nin 14 Şubat 1926 tarihli toplantısında alınan kararla; Ermenilerin gayrimenkullerini başkalarına satmalarına müsaade edilmiştir²⁶.

Ancak bu üç ilin haricindeki yerlerin ahalisinden iken Türkiye'yi terk ile başka ülkelere gitmiş olan "Türkiyeli Ermeni Mülteciler" in emval-i metrukesi Türkiye Cumhuriyeti'nin karşısına sorun olarak çıkmıştır. Nitekim Cemiyet-i Akvam tarafından Türkiye Cumhuriyeti'ne gönderilen bir mektupla bu konu gündeme getirilmiştir. İcra Vekilleri Heyeti, 30 Ocak 1928 tarihli toplantısında bu mektuba verilecek cevabı görüşmüş ve bu konudaki iddiaları kabul etmemiştir²⁷.

Lozan Antlaşması'nın "Türkiye Hükümeti, Müslüman olmayan unsurların aile ve kişi statüleri konusunda, bu sorunların sözü geçen azınlıkların törelerine göre çözümlenmesine

²⁴ BCA, Fon Kodu: 030.10.0.0, Yer Numarası: 116.806.12.

²⁵ BCA, Fon Kodu: 030.018.01.01, Yer Numarası: 14.41. 2.

²⁶ BCA, Fon Kodu: 030.18.01.01, Yer Numarası: 17.94.18; https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/kanuntbmmc001/kanuntbmmc00100141.pdf; https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/kanuntbmmc001/kanuntbmmc00100207.pdf (5.3.2016).

²⁷ BCA, Fon Kodu: 030.18.01.01, Yer Numarası: 27.77. 4.

uygun her türlü hükümleri koymayı taahhüt eder" 42. maddesi gereğince diğer azınlıklar gibi Ermenilere de medeni hukuk konusunda bir ayrıcalık tanımıştı²⁸. Bunun için de bir Komisyon kurulacaktı. Türkiye'de laik Medeni Kanun'un kabulünden sonra bu azınlık cemaatleriyle yapılan görüşmelerden sonra Lozan'ın tanımış olduğu bu ayrıcalıklardan vazgeçmişlerdir. Bu konuda alınan Cemaat Meclisi kararları Adliye Vekâleti'ne bildirilmiştir (25 Ekim 1923)²⁹.

Sonuç

Türk-Ermeni ilişkilerinde yüzyıllarca devam eden olumlu seyir, 19.yy'da büyük devletlerin de tahriklerinin de etkisiyle bozulmuş ve her iki tarafta büyük acılar bırakmıştır. Osmanlı Devleti'ne karşı isyanların bastırılması ve tehcir, batı kamuoyuna abartılarak ve iftiralarla süslenerek yansıtılmıştır. Tehcirin intikamını alma amacı Türk-Ermeni ilişkilerinin tarih boyunca en kötü döneminin yaşanmasına yol açmıştır.

Mondros Mütarekesi sonrasında Kafkasya'da ve Anadolu'da Ermenilerin intikam alma ve Büyük Ermenistan'ı kurma çabaları Türklerin hafızalarında gerçek soykırım olarak yerini alacaktır. Bolşevik Rusya ile ilişkilerin olumsuz etkilenmemesi kaygısıyla Ermenilerin bu saldırganlıklarına karşılık verilmesi için uygun zamanın beklenilmesini gerektirmiştir. 28 Eylül 1920'de başlayan Türk taarruzu Gümrü'ye kadar olan bölgenin kurtarılması ile sonuçlanmış ve bu başarı Gümrü Antlaşması ile taçlandırılmıştır. Ancak tam bu dönemde Bolşeviklerin de Ermenistan'a girmeleri ve Taşnak Hükümeti'ni devirerek yerine Bolşevik Ermenistan Hükümeti'ni kurmaları, Gümrü başarısını gölgelemiş ve bir bakıma bu anlaşmanın uygulanamamasına sebep olmuştur.

Güney Kafkasya'daki üç devletin Bolşevik yönetime dönüştürülmelerinden sonra TBMM Hükümeti bu bölge ile ilgili sorunları bu Bolşevik Rusya ile yürütmeye karar vermiştir. Moskova Antlaşması ile Batum'un dışarıda kalması Misak-ı Milli'den bir taviz olarak hafızalarda yer edecektir. Buna karşılık bölgedeki sorunların çözümünde Rusya'nın TBMM Hükümeti lehine tavrı bir kazanç olarak değerlendirilebilir. Bu çerçevede bölgesel sorunların çözümü için Kars Antlaşması imzalanacaktır. Bu antlaşmanın bir gereği olarak 9 Temmuz 1922'de Türkiye ile Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri arasında (SSCB'nin de taraf olduğu) antlaşmalar imzalanmıştır. Demiryolları, posta-telgraf telefon, konsolosluk konularıyla ilgili bu antlaşmalar, o dönem için Türkiye ile Kafkasya'daki komşuları arasında yapılan son antlaşmalar olma özelliğini taşımaktadır. Beşer yıllık bu antlaşmaların süresi bile dolmadan SSCB, bu bölgedeki üç devleti daha sıkı bir şekilde Moskova'ya bağladığı için sorunların çözümü ve ilişkilerin geliştirilmesi tamamen Ankara-Moskova ilişkilerine bırakılmış oluyordu.

Yukarıda belirtilen antlaşmalara rağmen Türk-Ermeni ilişkileri düzelme yerine daha da kötüleşmiştir. Konsolosluk Antlaşması'ndaki açık hükümlere rağmen Ermenistan Hükümeti, Türkiye'nin Erivan Konsolosluğu'na baskı uygulamış ve kapanmasına sebep

²⁸ *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, c. II/2, (Yay.Haz: Seha L. Meray), Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2001, s. 12.

²⁹ BCA, Fon Kodu: 030.10.0.0, Yer Numarası: 108.709. 29.

TÜRKİYE İLE ERMENİSTAN, AZERBAJCAN, GÜRCİSTAN VE SSCB ARASINDA 9 TEMMUZ 1922'DE İMZALANAN KONSOLOSLUK VE AİLE HUKUKU ANLAŞMALARININ TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ AÇISINDAN ÖNEMİ

olmuştur. Yine bu antlaşmalarla koruma altına alınmış olan azınlık haklarına müdahale edilmiş ve baskılar neticesinde Ermenistan'daki Türkler ve diğer Müslümanlar göçe zorlanmışlardır.

TBMM Hükümeti ile Sovyet Rusya ve Kafkas devletleri arasında yapılan Konsolosluk Antlaşmasının ve ekindeki sözleşmenin uygulanışı ile ilgili 1923 sonrasına dair fazla bilgi ve belge bulunmamaktadır. Tespit edilebilen en önemli iki gelişme Türkiye'ye Ermenistan'dan gelen Türk mültecilerin iskânı ve onlara arazi tahsisi ile Erivan'daki Türkiye temsilciliğine yapılan saldırı girişimidir. 1923 sonrasında bu antlaşma ile ilgili ortaya çıkacak yeni bilgi ve belgeler yaşanan gelişmelere ışık tutacaktır. Burada bu tarihten sonra SSCB'nin bağlı ülkelerin yönetimi konusunda arttırdığı baskının ve hemen hemen bütün yetkilerin Moskova'da toplanmış olmasını da belirtmekte yarar vardır.

Kaynakça

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Atatürk, Kemal, *Nutuk*, (Yay.Haz: Prof.Dr. Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1994.

Cebesoy, Ali Fuat, *Moskova Hatıraları*, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1955.

Düstur, Üçüncü Tertip, C. 2.

Düstur, Üçüncü Tertip, c. 6.

Uras, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yay., İstanbul, 1976.

Yılmaz, İskender, *Gümrü Antlaşması*, AAM.Yay., Ankara, 2001.

Karabekir, Kâzım, *İstiklâl Harbimiz*, c.II, İstanbul, (Tarihsiz).

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, c. II/2, (Yay.Haz: Seha L. Meray), Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2001.

Resmi Gazete, No: 95 (20 Nisan 1341/1925).

Soysal, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, TTK Yay., Ankara 2000.

Türk İstiklâl Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1989.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 6.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: II, C. 14.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: II, C. 17.

DOKUZUNCU VE ONUNCU YÜZYILDA SUGUR-EŞ'ŞAM SINIR HATTININ HALEP'E GERİLEMESİ SÜRECİ VE TÜRKLERİN BÖLGEDEKİ FAALİYETLERİ

*THE NINTH AND TENTH CENTURY, THE PROCESS OF THE SUGUR-EŞ'ŞAM DECLINE TO
ALEPPO AND THE ACTIVITIES OF THE TURKS IN THE REGION*

Sedat BİLİNİR*

Öz

Bizans-İslâm sınır hattını ifade eden Sugur-eş'Şam bölgesi, dokuzuncu ve onuncu yüzyıllarda onlarca savaşa sahne olan bir bölge konumundaydı. Bizans karşısında İslâm beldelerinin sınır koruyuculuğunu bu süreçte Abbâsî Devleti'nin dışında Tolunoğlu Devleti, İhşidi Devleti ve Hamdani Devleti üstlenmiştir. Bizans Onuncu yüzyılda saldırılarını ciddi boyutta arttırdı ve sınır uç kalelerini bir bir ele geçirdi, böylelikle Sugur sınırı Tarsus'tan Halep'e gerilemiş ve müdafaa artık Halep şehrinden itibaren yapılmaya başlanmıştır. İslâm devletlerinin koruyuculuğu vasfını askeri konumda yerine getiren Türklerin kendi girişimleri doğrultusunda bu görevi üstlenmiş oldukları görülmektedir. Hatta 967 yılında Horasan'dan beş bin civarı bir Türk grubunun Muhammed b. İsa komutası altında Halep'e Seyfü'd-devle'ye yardım etme amaçlı geldikleri bilinmektedir. Bizans'ın bu süreçte Şam'a kadar her yeri ele geçirmeye bu kadar yaklaşmışken, bu amacından vazgeçip 967 yılında Halep Anlaşmasını imzalayarak bölgeden ayrılması ise ilginç bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Halep, Seyfü'd-devle, Sugur, Avâsım

Abstract

Sugar-eş'Şam region, which refers to the Byzantine-Islamic border line, has experienced dozens of wars in the ninth and tenth centuries. In this process the border defense of the Islamic region against Byzantium was made by the Abbâsîd state, In addition to the Abbâsî state, the Tolun, the İhşidi and the Hamdani states had also done this task. Byzantium seriously increased their attack in the tenth century, thus capturing the border of castles. So the border crossing from Tarsus to Aleppo and defense was made in the city of Halep. We see that the Turks, who fulfill the protection of the Islamic states in the military position, had undertaken this task in the direction of their own initiatives. Even in 967, we see that under the command of Muhammad b. Isa, almost five thousand Turks from Horasan came to Aleppo for help Seyfuddevle. While Byzantine, in this process, is so close to seizing the entire region up to Damascus, abandon all these objectives, leaving the region in 967 years by signing the Treaty of Aleppo has emerged as an interesting development.

Keywords: Aleppo, Seyfü'd-devle, Sugur, Avâsım

* Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, sedatbilinir@hotmail.com

Geliş Tarihi: 28.10.2016

Kabul Tarihi: 05.12.2016

DOKUZUNCU VE ONUNCU YÜZYILDA SUGUR-EŞ’ŞAM SINIR HATTININ HALEP’E GERİLEMESİ SÜRECİ VE TÜRKLERİN BÖLGEDEKİ FAALİYETLERİ

Giriş

Türklerin Sugur-eş’Şam sınır hattına ilk gelişleri VIII. yüzyılda gerçekleşmiştir. Bu dönem bölgedeki faaliyetleri askeri amaçlı olup yerleşme amacı teşkil etmemiştir. Türkler bu dönemde Sugur eş-Şam ve Sugur el-Cezire¹ denilen bölgelerde Abbâsî Halifesi ordusu içerisinde görev alarak hareket etmekteydiler. Sugur “*Hudud*”² manasına gelmektedir. Bu şehirler İslâm ülkeleriyle Bizans arasında bir tampon bölge görevi üstlenmekteydi. Bu yolların coğrafi yapısı dar geçitlerden oluşmaktaydı ve genelde bu dar geçicilerde pusu savaşları meydana gelirdi. O nedenle bu yollar üzerine burçlar takviye edilmişti. Avâsım olarak adlandırılan şehirlerden Sugur şehrine ise daima bir insan ve erzak takviyesi yapılması söz konusuydu³. Sugur ve Avâsım sınır hattı sabit bir bölgeyi işaret etmemekte ve yapılan mücadeleler neticesinde sürekli değişmekteydi. Abbasî Halifesi Hârûn er-Reşîd zamanında bizzat kendisi tarafından menbic, Dûlûk ve Antakya’nın da yer aldığı şehirlerin birleşimiyle oluşturulan bölge Avâsım bölgesi olarak belirlendi⁴. Anadolu içlerine kadar ilerleyen bu hat, X. yüzyılda Tarsus’tan Halep’e kadar gerilemişti⁵.

Bu sınır hattında Halife Hârûn er-Reşîd (786-809) İslâm Devletlerinin uç sınırı olan ve gaza üssü olarak belirlemiş olan Tarsus şehrine ilk olarak yaklaşık 3000 Horasanlı tahkim

¹ Bizans İmparatoru Heraklios dönemi, İslâm ordularının Anadolu’ya akınlar düzenlemeye başladığı dönem olmuştur. 636 Yılında Yermük savaşında Bizans mağlubiyete uğradıktan sonra, Dımaşk ardından Halep İslâm ordularının eline geçti, aynı yıl Hz. Ömer’in görevlendirdiği Ebu Ubeyde b. Cerrah komutası altındaki İslâm orduları ise bir diğer koldan harekete geçerek Antakya’yı Bizans’ın elinden almıştı. Bu gelişmeler Bizans ordusunu çok zor duruma düşürdü ve İmparator Heraklios bölgelerin boşaltılması ve geri çekilmesi kararı aldı. Böylelikle Tarsus’tan Erzurum’a kadar boşaltılan bu bölgede bir koridor meydana geldi. Bizans ordularının çekildiği bu bölgeler ve bu bölgelerdeki tüm kaleler İslâm ordularının eline geçti. İşte bu tarihten itibaren Bizans ile İslâm orduları arasında oluşan bu sınır hattına *Sugur eş-Şam* denilmeye başlandı. *Sugur eş-Şam* hattı; Tarsus, Adana, Misis, Maraş, Malatya, Amid, Erzurum şehirlerini kapsamaktaydı. Bu şehirlere yerleşen İslâm orduları yaz ve kış olmak üzere yılda iki defa gaza seferlerine çıkmaktaydı. İşte bu Sugur şehirlerinin hemen arkasında ki şehirlerle de Avâsım “*Koruyanlar*” ismi verildi. Avâsım şehirlerinin amacı ise Bizans ordularının Sugur şehirlerine saldırı yaptığı durumlarda Sugur şehirlerine hızlı bir şekilde takviye güç sevk etmektir. Ayrıca Avâsım şehirleri İslâm Devletlerine giriş için son kale niteliğindedir o nedenle çok iyi tahkim edilen kalelerdir. Bu dönemde Sugur şehri olan Tarsus’un hemen arkasında bulunan Avâsım şehri Antakya idi. Halife Hârûn er-Reşîd (786-809) döneminde ise Sugur hattı; Sugur eş-Şam ve Sugur el-Cezire olarak ikiye ayrıldı ve sevk edilen askerlerle güçlendirildi. *Sugur eş-Şam*; Tarsus, Adana, Ceyhan, *Sugur el-Cezire*; Maraş, Hades, Malatya, Amid, Silvan, Ezurum, şehirlerinden meydana gelmekteydi. Ancak bu sınır 967 yılında Halep Hamdani hükümdarı Seyfû’d-devle’nin ölümünden sonra yeniden Bizans’ın eline geçecektir. Bkz: Taberî, *History of al-Tabari, Târih el-Rusul ve’l Muluk*, State University of New York Press, Çev. Philip M. Fields, Albany 1992, s. 224; Belâzürî, *Fütûhu’l Büldân*, Çev. Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, İstanbul 2013, s. 158-162; İbnü’l-Adim, *Zübdetü’l-Haleb min târihi Haleb*, Suheyl Zekkar, Daru’l Kitabu’l Arabi Yay., I, Şam, 1997, s. 151; John Scylitzes, *A Synopsis of Histories (811-1057)*, Translated by John Wortley, Published by The Centre for Hellenic Civilization at University of Manitoba, Kanada, 2000, s. 146; Ernest Honigman, *Bizans Devleti’nin Doğu Sınırı*, Çev: Fikret İşıltan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970, s. 36; Gürhan Bahadır, Dokuzuncu ve Onuncu Yüzyılda Bizans Abbâsî Sınırı, *Ankara Üniv. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 28. Cilt, 46. Sayı, Ankara 2009, ss. 163-178; Gürhan Bahadır, Ortaçağ Anadolu’sunda Türk-İslâm Medeniyetinin Oluşması (636-1100), *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8. Cilt, 16.Sayı, Hatay 2011, ss. 113-126; Şahin Uçar, *Anadolu’da İslâm-Bizans Mücadelesi*, İşaret Yay., Bilimsel Araştırma Dizisi:5, İstanbul 1990, s. 60.

² Şahin Uçar, *a.g.e.*, s. 60.

³ John Haldon, *Bizans Tarih Atlası*, Çev. Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, s. 175, 176.

⁴ Belâzürî, *a.g.e.*, s. 169-178.

⁵ Corci Zeydan, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Çev. Zeki Meğamiz, Doğan Guneş Yayınları, I, İstanbul 1971, s. 285; Hakkı Dursun Yıldız, “Avâsım”, *TDV*, IV, Vakıf Yayınları, İstanbul 1991, s. 111.

etmiştir. Bu ilk kabile çok önemli bir görev üstlenmiştir⁶. Horasanlılar olarak adlandırılan bu kabile ise Farslılar ve Türklerden oluşmaktadır. Paralı asker olarak yeteneklerinden faydalanmak üzere getirilen bu Türk grubu ilk defa Tarsus'ta askeri amaçlı faaliyetlerde bulunmuşlardır. Ayrıca VIII. yüzyılda Bizans üzerine gaza amacıyla getirilen Türkler arasında, bu vesileyle, gaza ve cihat ruhu da yayılmaya başladı⁷. Sugur kenti olarak adlandırılan bu bölgeye getirilen Müslümanlar Bizans şehirlerine Sayfiya (yaz) ve Şatiya (kış) olmak üzere yılda iki defa gaza seferleri düzenliyordu ancak sefer düzenledikleri bu şehirleri ele geçirme amaçları yoktu, sadece ganimet toplayıp geri dönüyorlardı⁸.

Abbâsî halifeleri Me'mûn (813-833) ve Mu'tasım (833-842) dönemlerinde ise Abbâsî halifeleri Türklerin askeri gücünden çok daha fazla faydalanmak üzere onları ordularına kalıcı olarak dâhil etmişlerdir. Buda Türklerin Halep ve Şam bölgelerine gelişinin Bağdat temelli olduğunu göstermektedir. Abbâsî ordusu içerisinde görev alan Türkler göstermiş oldukları başarılar neticesinde kısa süre içerisinde yüksek rütbelere terfi etmişlerdir. Zamanla çıkan büyük isyanları bastırmakla görevlendirilmeye başlayan Türkler başarı gösterdikleri takdirde o bölgenin valiliklerine atanarak ödüllendirilmişlerdir. Bu durum Türklerin Abbâsî Devleti içerisinde sadece askeri değil yönetici olarak da görev almaya başlamalarına zemin hazırlamış oldu. Türkler zaman içerisinde Şam bölgesi şehirlerinin dışında Mısır gibi büyük vilayetlere vali olarak atanma başarısı gösterdiler, bu vesileyle Mısır'a atanan ilk Türk yönetici ise Abdullah b. Tahir olmuştur (826-828)⁹. Mısır ve Şam bölgesi valiliklerine getirilen Türklerin ise zamanla Sugur ve Avâsım şehirleri olan Tarsus ve Antakya'yı da kontrolleri altına alarak Bizans'a karşı yürütülen gaza ve cihat hareketlerine giriştikleri görülmektedir.

1. Ahmed b. Tolun Döneminde Sugur-eş'Şam Hattında Yaşanan Gelişmeler

Türk asıllı komutan Bayık Bey 868 yılında Mısır'a vali olarak atandı, fakat Bayık Bey Mısır'a gitmeyi pek istemiyordu ve yerine üvey oğlu¹⁰ Ahmed b. Tolun'u¹¹ görevlendirdi. Ahmed b. Tolun, Bayık Bey'in vekili sıfatıyla Mısır'ın merkezi olan Fustas'a girdi¹². Mısır'da Emevi hâkimiyetinden Tolunoğlu hâkimiyetine kadar, zaman zaman hareketlenmeler olsa da genel olarak zayıf ve durgun bir ülke olarak kalmış, hiçbir gelişme göstermemiştir. Ancak Ahmed b. Tolun ile birlikte Mısır yeni bir döneme girmiş

⁶ Hakkı Dursun Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980, s. 59-61.

⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, VI., Bahar Yayınları, çev: Abdülkadir Özyayın, İstanbul 1989, s. 99-101; İlhan Erdem, "Doğu Anadolu Türk Devletleri", *Türkler Ansiklopedisi*, VI., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 384.

⁸ Ernest Honigman, *a.g.e.*, s. 36.

⁹ İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, VI, s. 347, 348; Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi, Siyasi, Dini, Kültürel, Sosyal*, Tercüme: Ahmet Turan Aslan, Hamdi Aktaş, İsmail Yiğit, Sadreddin Gümüş, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1985, s. 289.

¹⁰ Ebülfez Elçibey, *Tolunoğulları Devleti (868- 905)*, İstanbul 1997, s. 74; Hakkı Dursun Yıldız, Ahmed bin Tolun, *DİA*, II, 1989, s. 141.

¹¹ Sibt İbnü'l-Cevzî, bu konuda bize biraz daha faklı bir bilgi sunmaktadır, onun bildirdiğine göre, halk, Ahmed b. Tolun'un babası Tolun ya da Melih bin el-Türki adında bir komutan olduğu yönünde ikiye ayrılmıştır. Tolun'un nereden geldiğine değinen Sibt İbnü'l-Cevzî, onun; "*Tuguz Guz*" (طغر غز) Dokuz Oğuz ahalisine mensup olduğunu vurgularken Melih bin el-Türki hakkında açıklayıcı bir bilgi vermemiştir. Ayrıca Ahmed b. Tolun'un Bağdat'ta değil de Samarra şehrinde, Kasem adında bir cariyeyle dünyaya geldiğini söylemektedir Bkz: Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atu'z-zamân fi târihi'l-a'yân*, XVI, el-Resalah el-A'lamiyah Yayınevi, Beirut, 2013, s. 75.

¹² Ebülfez Elçibey, *a.g.e.*, s. 83.

DOKUZUNCU VE ONUNCU YÜZYILDA SUGUR-EŞ'ŞAM SINIR HATTININ HALEP'E GERİLEMESİ SÜRECİ VE TÜRKLERİN BÖLGEDEKİ FAALİYETLERİ

ve her açıdan kalkınmaya başlamıştır¹³. 872 Yılında ise Bayık Bey'in merkezden ölüm haberinin gelmesi üzerine Mısır'da Ahmed b. Tolun'un kayınpederi olan Yarcuh¹⁴ (Yargüç) Mısır valisi oldu. Ancak Yarcuh Mısır'a gitmedi ve kendi yerine damadı Ahmed b. Tolun'u naibi olarak gönderdi¹⁵ 873 yılında da Yarcuh'un ölümüyle de yerine Mısır valiliğine resmen Ahmed b. Tolun geçmiş oldu¹⁶. Ahmed b. Tolun Mısır valisi olduktan sonra ve özellikle Şam bölgesi hâkimiyetini sağladıktan sonra Sugur-eş'Şam hattında faaliyetlerde bulunmaya başladı. Mısır'da valiliğin Türklere geçtiği bu dönemde Halep bölgesi valisi ise yine bir Türk komutana verildi. 864 Yılında Abbâsî ordu komutanlığı görevinde Humus isyanını bastırmakla görevlendirilmiş olan Türk komutan Musa b. Boğa, daha sonra bu başarısı nedeniyle Kinnesrin, Halep ve Humus şehirlerinin valiliğine getirildi¹⁷.

Bu gelişmelerden kısa bir süre sonra da Antakya valiliğine Sima et-Tâvil adında bir Türk komutan atandı. Böylece Tarsus, Antakya, Halep, Şam ve Mısır bölgeleri Türk valilerinin yönetimine girmiş oldu. Fakat bölge hâkimiyeti konusunda Türk valiler birbirleriyle mücadeleye girmeye başladılar. Sugur-eş'Şam ve Avâsım bölgelerinin kontrolünü tamamıyla elinde tutmak isteyen Ahmed b. Tolun Antakya valisi Türk asıllı komutan Sima et-Tâvil¹⁸ et-Türki'ye mektup göndererek, kendisine itaatini bildirmesini istedi fakat Sima et-Tevıl bunu kabul etmedi. Böylece Ahmed b. Tolun Antakya'ya gelerek şehri kuşatma altına aldı¹⁹. Bu sırada Antakya halkıyla da gizlice haberleşmekteydi. Ahmed b. Tolun halka kötü amaçla gelmediğini anlatmaya çalışırken halkın da aslında Sima et-Tâvil'in yönetiminden şikâyetçi olduğunu da öğrendi, böylece halk Ahmed b. Tolun'a yardım etme kararı aldı ve askerlerin kaleye girmelerine yardımcı oldular. Taraflar 878 yılında savaşa tutuştular, savaşta son ana kadar direnen Sima et-Tâvil bu mücadelede öldürülerek ele geçirildi²⁰. Daha sonra ölü bedeni Ahmed b. Tolun'un huzuruna getirildiğinde Ahmed b. Tolun bu durumdan oldukça büyük üzüntü duydu²¹. Böylelikle Avâsım şehri olan Antakya'da Ahmed b. Tolun'un hâkimiyetine girmiş oldu. Bu gelişme bize aslında çok önemli bir bilgi sunmaktadır; IX. Yüzyılda Mısır, Şam bölgesi ve Tarsus'a kadar Antakya'yı da içine alan bu geniş coğrafyada kontrolün Türklerin eline geçtiğini gösteren bir gelişmedir. Öyle ki, iki Türk liderin bölge hâkimiyeti için birbirleriyle mücadeleye girmiş olmalarını gösteren bu olay aslında bu dönemde, bu coğrafya da, hâkim gücün Türkler olduğunu da göstermektedir. Esasen Abbâsî Devleti'nin de Sugur-eş'Şam hattının koruyuculuğunu yerine getirme amacıyla Ahmed

¹³ Hasan İbrahim Hasan, *a.g.e.*, s. 26.

¹⁴ Nadir Özkuyumcu, Tolunoğulları, *DİA*, XLI, 2012, s. 234.

¹⁵ Taberî, *a.g.e.*, XXXVI, s. 96.

¹⁶ Hasan İbrahim Hasan, *a.g.e.*, s. 28.

¹⁷ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, VII, s. 116, 117; Hakkı Dursun Yıldız, *a.g.e.*, s. 175.

¹⁸ "Tâvil" Arapça da "Uzun" anlamına gelmekte, Arapların kendisine çok uzun boylu olduğundan dolayı bu takma ismi verdiği tahmin edilmektedir.

¹⁹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, XVI, s. 75.

²⁰ el-Kindî, *Kitâbü'l-Vülât ve Kitâbü'l-Kudât*, Beyrut 1908, s. 220, 221.

²¹ Mes'ûdî, *Mürüccü'z-zehab*, çev: Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul 2004, s. 247; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, VII, s. 263-265; Zehebi, *Tarihü'l-İslâm*, al-warak.com, s. 2049.

b. Tolun'dan başka güvendiği bir gücü yoktu. Abbâsî Devleti sürekli taht değişikliğine sahne olmaya başlayınca Tarsus ve Antakya şehirlerinin Bizans karşısında ki savunma durumu Türk komutanlara bırakılmıştı. Ancak şu hususun da altını çizmek gerekir ki, bu bölgede kurulan ilk Türk devletleri yöneticileri Türk olsa da halkı Arap'tı. Bu da bölgede kalıcı olma sorununu beraberinde getirmişti. Ahmed b. Tolun Halep üzerine yaklaşık 100 bin kişiden oluşan bir orduyla çıktı, Remle, Humus, Hama, Halep ve Halep'in kuzeyine kadar hiçbir zorlukla karşılaşmadan gelip buraların hepsini kontrolü altına aldı²². Daha sonra buraların valiliğine azatlı kölesi ve ordu komutanı Lülü'yü atadı. Ahmed b. Tolun bu bölgede hâkimiyet kurduktan sonra adına, Dinaru't Tuluni²³ olarak adlandırılan sikkeleri bastırıldı²⁴, Halifeye ise yalnızca dini anlamda bağlıydı, 879 yılı itibariyle de Abbâsî Halifesine vergi ödemeyi reddetti²⁵ ve bağımsızlığını resmen ilan etmiş oldu. Ahmed b. Tolun gençlik yıllarında da kendi isteğiyle Tarsus'a gelip yaklaşık 7 yıl boyunca Bizans'a karşı mücadele etmişti²⁶. Tarsus'u kontrolü altına alan Ahmed b. Tolun buraya kardeşi Musa'yı vali olarak atadı. Bu dönemde Musa, Bizans ordu komutanı Andrew ile haberleşmeye başladı fakat taraflar geri adım atmadı ve Andrew Tarsus şehrine saldırı düzenleme kararı aldı. Şehri kuşatma altına alan Andrew'e karşı direnen Musa bir süre sonra daha fazla dayanamadı ve ağır kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kaldı. Böylelikle Bizans ordusu Sugur şehri olan Tarsus'a girmeyi başardı. Ancak bu durum çok uzun sürmedi. Andrew Tarsus'u ele geçirdikten sonra İmparator I. Basileius'a haber göndermesine rağmen, İmparator kendisine inanmadı. Sugur şehri olan Tarsus'un bu kadar kolay ele geçirilemeyeceğine inanan İmparator buna ancak gözleriyle gördüğü takdirde inanabileceğini ilettili. I. Basileius hem bu sebepten hem de bu dönem İtalya'da çıkan isyanlarla meşgul olduğundan bölgeye gelmedi²⁷. 878 yılında Bizans'ın Sugur-eş'Şam hattına saldırıları artarak devam etti. Durum çok ciddi bir hal almaya başladı ve Abbâsî Devleti'nin bu saldırılara karşı koyabilecek gücü de yoktu. Ahmed b. Tolun bu saldırılara bir son vermek için 878 yılı Nisan ayında ordusuyla birlikte Mısır'dan yola çıkarak Tarsus şehrine yürüdü ve burayı Bizans'ın elinden alarak Sugur şehrinin yeniden İslâm Devletlerine kazandırılmasını sağladı. Ahmed b. Tolun Bizans topraklarına saldırılarına devam edecekti ki beklenmedik bir durum yaşandı, Mısır'da yerine bıraktığı oğlu Abbas isyana teşebbüs etmişti, bu haber üzerine apar topar Mısır'a dönmek zorunda kalan Ahmed b. Tolun böylelikle Sugur-eş'Şam sınırında Bizans topraklarına düzenlemiş olduğu seferlere son vermek zorunda kaldı.

Ahmed b. Tolun'un ölümünün ardından yerine geçen oğlu Humaraveyh ise Sugur-eş'Şam hattına yeterince önem vermedi. Üstüne üstlük devletin sahip olduğu ekonomik

²² el-Kindî, *a.g.e.*, s. 219, 220; İbnü'l-Esir, VII, *a.g.e.*, s. 263,264; Philip K.Hitti, *History of Syria*, Macmillan Co.Ltd., London 1951, s. 558.

²³ Nesimi Yazıcı, *a.g.e.*, s. 47; (Ayrıca Bkz: Ek.1)

²⁴ Ebülfez Elçibey, *a.g.e.*, s. 112, 113; Nadir Özkuyumcu, "Tolunoğulları", s. 234.

²⁵ Ebülfez Elçibey, IX. Yüzyılda Azerbaycan Halkının Özgürlük Mücadelesi ve Abbâsiler Hilafetinin Tenezzülündeki Rolü, Çev. Muhammet Kemaloğlu, *Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, Sayı 6, Haziran 2012, s. 108; Hakkı Dursun Yıldız, *a.g.m.*, s. 142.

²⁶ Kazım Yaşar Kopruman, "Tolunoğulları (868-905)" *D.G.B.İ.T. C.VI.* , Çağ Yayınları, İstanbul 1992, s. 56.

²⁷ John Scylitzes, *a.g.e.*, s. 81.

DOKUZUNCU VE ONUNCU YÜZYILDA SUGUR-EŞ'ŞAM SINIR HATTININ HALEP'E GERİLEMESİ SÜRECİ VE TÜRKLERİN BÖLGEDEKİ FAALİYETLERİ

güç gereksiz harcamalarla zayıflatıldı²⁸. Ancak Humareveyh döneminde gerçekleşen olumlu bir olay da, ilerde İhşidi devletini kuracak olan Muhammed b. Tuğç'un babası Tuğç b. Cuff'u Halep valiliğine getirmesiydi. Böylelikle bu aileye Halep bölgesinde görev vererek hem Türklerin Sugur bölgesindeki faaliyetlerinin artmasına hem de Mısır'da İhşidi Devleti'nin kurulmasına vesile olmuş oldu. Şunun da belirtmesi gerekiyor ki; Ahmed b. Tolun'un ardından Abbâsî Devleti Halep bölgesini yeniden hâkimiyeti altına almaya çalışmıştı. Ancak karşı bir direnç ile karşılaştı, böylelikle İhşidi ordusu ile 885 yılında Dımaşk ile Remle arasında Ebu Futrus nehri yakınlarında et-Tevâhin (Değirmenler) denen yerde savaşımaya başladılar. Bu ismi almasının sebebi, çok sayıda değirmenin bulunduğu bir bölgede savaşıyor olmalarından kaynaklanmaktadır. Tevâhin Savaşı Türklerin bölgedeki faaliyetleri açısından mühim bir savaştır. Çünkü Ahmed b. Tolun'un vefatından sonra yerine geçen Humâreveyh döneminde bölgenin Türk komutanlar ve devlet adamları tarafından ele geçirilme yarışının başladığı bir süreçti. Bu sırada Halep ve çevresinin valisi olan Sâcoğlu Muhammed el-Afşin aynı zamanda Diyar-ı Mudar'a da hâkimdi. Ayrıca Musul ve el-Cezire valisi olan İsâk b. Kündâcık'la birlikte halifeye Ahmed b. Tolun'u küçümseyen bir mektup yazdılar ve Şam bölgesinin kendilerine verilmesini istediler. Halife Muvaffak Şam bölgesini onlara verdiğini ve askerleriyle gereken yardımı yapacağını bildirdi. Taraflar böyle bir ortamda karşı karşıya gelmişlerdi. Savaş başlarında Abbâsî ordusu üstünlüğü söz konusu olmuşsa da bu durum kısa sürdü ve Tolunoğlu ordusu savaşı kazanan taraf oldu. Tarihte "Tevâhin Döğüşü"²⁹ olarak adlandırılan bu savaş sonucunda Abbâsî ordusu ve bölge müttefikleri Humareveyh'e karşı başarısız oldu ve halife el-Mu'temid Humareveyh ile yıllık vergi ödemesi koşuluyla bir anlaşma yaptı, bu anlaşmaya göre Halep bölgesinin 30 yıl boyunca Tolunoğlu Devleti'nde kalmasını kabul etti³⁰.

Humareveyh Halep bölgesi hâkimiyetini kesinleştirdikten sonra 893 yılından itibaren Sugur-eş'Şam hattı savunmasına yönelmeye başladı, Bizans üzerine yaz ve kış olmak üzere yılda iki kere sefer düzenledi³¹. Bu gaza seferlerine Tarsus şehrinden hareketle çıkılıyordu. Humareveyh beraberinde Tuğç b. Cuff'u da seferlerde götürüyordu, hatta bu seferlerden birinde Sıbt İbnü'l-Cevzi'nin Meluriye (مَلُورِيَّة) olarak zikrettiği, ancak tam olarak neresi olduğu tespit edilemeyen bu şehri ele geçirdiklerinden bahsetmiştir³². Humareveyh 12 yıl 28 gün süren hâkimiyet döneminin sonunda, 896 yılında Dımaşk'ta kendisine düzenlenen bir suikast neticesinde öldürüldü³³. Humareveyh'ten sonra Tolunoğlu Devleti iktidar mücadeleleri ve iç karışıklıklara sahne oldu. Bu istikrarsız ortam beraberinde isyanları da tetikledi. İşte bu isyanlardan biri de Halep şehrinde

²⁸ Hasan İbrahim Hasan, *a.g.e.*, s. 33.

²⁹ Gürhan Bahadır, *İslâm Fethinden Haçlılara Kadar Antakya (M.S.636-1098)*, Antakya Belediyesi Kültür Yayınları, Pagem Akademi, Antakya 2012, s. 155.

³⁰ İbnü'l-Esîr, VII, *a.g.e.*, s. 348, 349; Philip K.Hitti, *History of Syria*, s. 560.

³¹ Ahmet Ağırakça, "Humareveyh b.Ahmed b. Tolun", *DİA*, XVIII, 1998, s. 348.

³² Sıbt İbnü'l-Cevzi, *a.g.e.*, XVI, s. 174.

³³ Taberî, *a.g.e.*, XXXVIII, s. 26; el-Kindî, *a.g.e.*, s. 241.

gerçekleşti, Türk asıllı Halep valisi Tuğç bin Cuff bağımsızlığını ilan etti. Ancak bu isyan kısa süre içerisinde Tolunoğulları varisler tarafından bastırıldı.

2. Geçiş Döneminde Bölgenin Durumu (904-936)

Sugur ve Avâsım şehirleri Tolunoğlu Devletinden sonra Mısır'da kurulan bir diğer Türk devleti olan İhşidilerin kontrolüne geçti. Tolunoğlu Devleti 904 yılında yıkıldı, İhşidi Devleti ise 936 yılında kuruldu. Yaklaşık olarak 32 yıl süren bu ara dönem de ise Sugur-eş'Şam hattı koruyuculuğu ve denetimi yeniden Abbâsî Devleti'ne geçti. Fakat Abbâsî ordusunun bu dönemde Bizans saldırılarına karşı koyabilecek bir gücü yoktu. Abbâsî ordu komutanı Muhammed b. Süleyman ise Mısır'a girerek yönetimi Abbâsî Devleti adına ele geçirdi. Bu gelişmeler Bizans'ın lehineydi, çünkü bölgede ciddi bir otorite kalmamıştı ve Abbâsî Devleti'nin bu geniş coğrafyada özellikle Sugur-eş'Şam hattı boyunca Bizans saldırılarına karşı koyabilecek bir gücü yoktu. Ayrıca bu dönemle ilgili bahsedilmesi gereken bir diğer önemli hadise ise şöyleydi, Sugur bölgesi valiliği Sac oğullarına aitti ancak emir Vasıf bu duruma isyan etti ve Tarsus halkının da desteğiyle Abbasî Devletine karşı isyana kalkıştı. Halife el-Mu'tazid bu duruma çok sert karşılık verdi ve bölgeye gelerek kısa süre içerisinde bu isyanı bastırdı. Ancak bu olayda çok önemli bir hadise yaşandı, o da Halife el-Mu'tazid'in sürekli isyana teşebbüs eden ve bu isyanda da Vasıf'ın yanında yer alan Tarsus halkına çok kızmıştı. Bu sebeple donanma gemilerini, ki bunların sayısının elli olduğu söylenmektedir, hepsini yaktırdı. Bu durum doğal olarak, bölgede Bizans'ın elinin güçlenmesine vesile oldu³⁴. Bizans ise bu durumu yakından takip ediyordu, böylelikle bu gelişmeleri fırsat bilerek derhal harekete geçti. Andronikos komutası altındaki Bizans ordusu belirli aralıklarla bölgeye seferler düzenlemeye başladı. Ancak bu saldırıların en ağırı 915-916 yıllarında Tarsus ve Maraş kaleleri de dahil olmak üzere bölgedeki bulunan tüm kalelere gerçekleştirildi. Bizans bu saldırılarda 50 bine yakın esir ve çok büyük bir ganimet elde etti³⁵. 927 yılında ise Bizans İmparatoru VII. Konstantinos'un sevk ettiği Bizans ordusu Halep'e kadar pek çok burcu ele geçirip pek çok yeri yağmalayıp binlerce esir ele geçirdi³⁶. Görülüyor ki otorite boşluğunun yaşandığı bu ara dönem Sugur-eş'Şam kaleleri ve bölge halkı için çok büyük bir kayba sebebiyet verdi.

3. Bizans'a Karşı Oluşturulan Savunma Hattında Türk Komutan Muhammed b. Tuğç'un Rolü

Abbâsî Halifesi Razi-Billah 930 yılında Halep valiliğini Ahmed b. Keygalağı'dan alıp Muhammed b. Tuğç'a verdi³⁷. Kuşkusuz bu atamadaki gerekçe Muhammed b. Tuğç'un hac yollarının güvenliğini sağlamasının yanında Fâtımî ordusunun saldırılarına karşı üstün gelip onları Mısır'dan püskürtmeleriyle ilgili bir durumdu. Fakat Ahmed b.

³⁴ İbnü'l-Esîr, VII, *a.g.e.*, s. 414, 415; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, I, Çev. Ömer Rıza Doğrul, 3. Baskı, TTK, Ankara 1999, s. 246.

³⁵ İlyas Gökhan, "Roma ve Bizans Dönemlerinde Germanicia (Maraş)", *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, Sayı 2, 2014, s. 83.

³⁶ John Scylitzes, *a.g.e.*, s. 122.

³⁷ Abdülkerim Özeydin, "Razi-Billah", *DİA*, XXXIV, s. 489.

DOKUZUNCU VE ONUNCU YÜZYILDA SUGUR-EŞ'ŞAM SINIR HATTININ HALEP'E GERİLEMESİ SÜRECİ VE TÜRKLERİN BÖLGEDEKİ FAALİYETLERİ

Keygalağ bu durumu kabullenemedi ve Muhammed b. Tuğç'a karşı savaş açtı. İki taraf 22 Temmuz 935 tarihinde birbirleriyle Mısır için savaşa tutuştu ve Muhammed b. Tuğç bu savaşta galip gelerek rakipsiz bir şekilde Mısır'ın kontrolünü ele geçirdi. Muhammed b. Tuğç bir yıl gibi kısa süre içerisinde Abbâsî Devleti'nin de zayıf durumundan istifade ederek Şam bölgesinin kontrolünü de ele geçirdi, böylelikle Mısır merkezli ikinci bir Türk Devleti olan İhşidi Devleti dönemi başlamış oldu. Kuşkusuz Mısır ve Şam bölgesine hâkim olan bir yönetimin Sugur ve Avâsım şehirlerinin de kontrolünü eline geçirmesi demektir. Bizans'tan gelebilecek saldırılara karşı Sugur-eş'Şam sınır hattı savunması Muhammed b. Tuğç'un müdafaasındaydı. Ancak 944 yılında Musul merkezli bir Arap devleti kuran Hamdaniler, Halep bölgesine seferler düzenlemeye başladılar. Hamdanilerin Musul lideri Nasrüddevle Halep bölgesi fethi için kardeşi Seyfü'd-devle'yi görevlendirdi. Seyfü'd-devle'nin Halep'e gelmesi İhşidi Devleti ile Hamdani Devleti'nin karşı karşıya gelmesine sebep oldu. Bu sırada Halep valisi Yanis el-Munis adında Arap asıllı bir yöneticiydi, fakat kardeşi Ebu'l Feth bu durumu hazmedemiyordu ve ona karşı Seyfü'd-devle'nin tarafına geçti. Seyfü'd-devle Ekim 944 yılında Halep'i kuşatma altına aldı. Yanis el-Munis, şiddetli süren kuşatmaya dayanamayıp şehri Seyfü'd-devle'ye bırakıp Mısır'a kaçtı. Seyfü'd-devle Ebu'l Feth'in yardımlarıyla Halep'e girdi. Bu gelişme üzerine Muhammed b. Tuğç Kâfur komutasında ki orduyu Seyfü'd-devle üzerine gönderdi. İki taraf Remle dolaylarında Rastan denilen mevki de karşılaştılar ve yapılan savaş Seyfü'd-devle kazandı. Rastan mevki Asi Nehri yakınlarında olduğu için İhşidi ordusunda pek çok kişi kaçarken bu nehirde boğuldu ve yaklaşık 4 bin kişi de esir düştü³⁸.

Muhammed b. Tuğç Halep şehrinin elden çıkmasına oldukça büyük bir tepki gösterdi ve alınan bu galibiyetin ardından yeniden oluşturduğu ordunun başına kendi geçerek bizzat Seyfü'd-devle ile savaşmak üzere Halep bölgesine sefer düzenledi. Muhammed b. Tuğç Kınnesrin bölgesinde Seyfü'd-devle ile haberleşerek bölgeden çekilmesini istedi ancak Seyfü'd-devle bu isteğe; " *Sana vereceğim cevabı şehre girdiğimde alırsın*"³⁹ şeklinde cevap verince taraflar Kınnesrin bölgesinde savaşa tutuştular ancak kesin bir sonuç almadan geri çekildiler. Muhammed b. Tuğç, Seyfü'd-devle'nin toparlanmasına fırsat vermeden birkaç gün sonra yeniden saldırıya geçti ve yapılan savaş Muhammed b. Tuğç kazandı.

Muhammed b. Tuğç bu galibiyetinin ardından bölge kaderi için çok stratejik bir karar aldı. Seyfü'd-devle'yi mağlup etmiş olmasına rağmen Halep'i kendisine bıraktı. Bu kararında Seyfü'd-devle'yi, dağınık halde bulunan Arap kabilelerini Bizans saldırılarına karşı bir amaç uğrunda toparlayabilecek bir güç şeklinde görüyordu. Abbâsî Devleti bu dönemde Bizans saldırılarına karşı koyabilecek bir durumda da değildi. İki tarafın iyi niyetinin nişanesi olarak, ayrıca güven bağını arttırmak adına taraflar arasında evlilik de düzenledi. Seyfü'd-devle 945-946 yılında Muhammed b. Tuğç'un kardeşi Ubeydullah b.

³⁸ İbnü'l-Adim, *a.g.e.*, s.113; Hasan İbrahim Hasan, *a.g.e.*, s. 19.

³⁹ Ali b. Zafer el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l Hamdâniyye*, Terc. Mehmet Akbaş, Ravza Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 59.

Tuğç'un kızıyla evlendi⁴⁰. Bu şartlar altında Muhammed b. Tuğç'un almış olduğu karar çok önemli ve yerindeydi. Böylelikle İslâm Devletleri ve Bizans arasında yeni bir savunma gücü oluştu. Seyfü'd-devle'de gerçekten de Halep şehrine yerleştikten sonra ömrünün tamamını Bizans'a karşı gaza ve cihat seferleri düzenleyerek geçirdi, Bizans'ın saldırılarına karşı ise ilk karşı koyan güç oldu. Onun başarıları İslâm ülkeleri arasında dilden dile dolaşmaya başlamıştı. Bizans'ı X. yüzyılda en çok uğraştıran bölge emiri Seyfü'd-devle oldu. Bizans için Seyfü'd-devle'nin Anadolu'ya yapmış olduğu seferler çok büyük bir tehlike olarak algılanmaktaydı⁴¹. Bizans bu korkusunda da haksız değildi çünkü Seyfü'd-devle'nin bu seferleri Bizans'a çok büyük maddi ve insan kaybına sebebiyet verdi. Halep, Hamdani hanedanlığı, yani Seyfü'd-devle kontrolü altına girdikten sonra Bilad-ı Şam'ın yükselen gücü haline geldi. Böylelikle Seyfü'd-devle hâkimiyeti altındaki Bilad-ı Şam'ı bölgelere ayırıp, düzenleyip o şekilde yönetmeye başladı. Onun politikaları ve hırsı bölgeyi güçlendirdi. İmar faaliyetlerine girişildi, su kanalları açıldı, tarıma büyük önem verildi gelirler çok daha fazla arttı. Bu da Bizans'a karşı daima hazır bir ordunun mevcut olmasına olanak sağladı.

4. Sugur ve Avâsım Şehirlerinin Bizans'ın Kontrolüne Geçmesinin Ardından Halep'in Bizans-İslâm Sınırı Haline Gelmesi

Seyfü'd-devle geçirdiği onca başarılı mücadelenin ardından ağır bir rahatsızlığa yakalandı ve bu rahatsızlığın hemen ardından vücudunun sol tarafı felç oldu⁴². Seyfü'd-devle yakalandığı bu rahatsızlık nedeniyle oldukça güç duruma düşmüştü. Onun bu hali isyan teşebbüsünde olan komutanlara cesaret verdi. Sınır bölgesine tayin ettiği komutan İbn Zeyyad⁴³ bunlara örneklerden biriydi. Ayrıca kardeşi Nasırüddeve ile Muizzuddevle arasının bozulması onu çok üzdü ve yardıma dahi gidemedi. Aleyhine oluşan ittifaklar güçlenmeye başladı. Bizans'ın sınır komutanı Domestikos'ta güçlenen düşmanlar arasındaydı. Karşısında Seyfü'd-devle gibi bir rakibin olmaması ona daha fazla hareket etme imkânı tanımıştı. Seyfü'd-devle'nin içinde bulunduğu durumla ilgili Ali b. Zafer el-Ezdî'nin şöyle bir sözü vardı : “ *Seyfü'd-devle, Allah'ın düşman karşısında kendisine bağlıladığı heybetle Müslümanlar için bir kale idi. Bu heybeti hastalık gelip çatınca ve zayıf düşünceye kadar devam etti. O, vefat edince düşmanın sınır beldelerine ve şehirler üzerine gerçekleştirdiği saldırı daha da arttı.*”⁴⁴.

965 Yılında Bizans İmparatoru Nikephoros Phokas Adana, Misis ve Tarsus'a saldırdı. Fakat bunun öncesinde yaklaşık bir yıl önce Kapadokya'da kışı geçirip tüm askerlerinin, yiyecek ve silah eksikliğini giderip savaşa hazır konuma getirdi. Bahar ayının da gelişiyile ilk olarak Sugur şehri olan Tarsus'a doğru harekete geçtiler. Şehir kuşatma altına alındı. Nikephoros bir süre kale önünde kaldı, planlar yaptı fakat sonunda geri çekilme kararı aldı. Daha sonra Adana'ya doğru yol aldı. Kışı geçirmek için ise Kapadokya'ya gitti. Ordu

⁴⁰ İbnü'l-Adim, *a.g.e.*, s. 115.

⁴¹ John Haldon, *a.g.e.*, s. 176, 177.

⁴² İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, VIII, s. 472,473.

⁴³ Ali b. Zafer el-Ezdî, *a.g.e.*, s. 77.

⁴⁴ Ali b. Zafer el-Ezdî, *a.g.e.*, s. 79.

DOKUZUNCU VE ONUNCU YÜZYILDA SUGUR-EŞ'ŞAM SINIR HATTININ HALEP'E GERİLEMESİ SÜRECİ VE TÜRKLERİN BÖLGEDEKİ FAALİYETLERİ

ve komutanlar bu seferin boşa gitmesinden oldukça sinirliydi ve yeniden saldıracakları anı beklemeye başladılar. Daha farklı kuşatma silahları ve planları hazırlamaya başladılar⁴⁵. İkinci saldırı aynı yıl içinde gerçekleşti ordu komutanı Leo idi. Tarsus şiddetli bir kuşatma altına alındı. Halk ciddi boyutlarda açlık sıkıntısı çekmeye başlayınca, kalenin düşmesi halinde içerde katliam yapılmasından da endişelenerek aralarında bir elçi seçip komutan Leo ile anlaşma yapmak istediler. Kale'nin kendilerine teslim edilmesini canlarının bağışlanması koşuluyla yerine getireceklerini söylediler. Anlaşma kabul edilir edilmez Bizans ordusu şehre girdi. Bundan 3 gün sonra Mısır'dan İhşidi Devleti hükümdarı Kâfur'un isteği doğrultusunda Tarsus'a bir yardım donanması geldi içleri yemek doluydu. Zor durumda olan Tarsus halkının daha fazla direnebilmesi için erzaklar getirilmişti. Ancak Tarsus'a vardıklarında şehrin Bizans'ın eline geçmiş olduğunu öğrenince geri döndüler⁴⁶. Bizans komutanı Tarsus halkına vermiş olduğu sözü tutmadı ve burada yaklaşık 4 bin Müslüman katlettiler. Kurtulanlar kaçıp tepelere kalelere sığındılar. Bizans ordusu ise bölgeyi yağmaladıktan sonra her yeri ateşe verip oradan ayrıldılar⁴⁷. Bu gelişmeler bölgede gerçekleşecek olan katliamların ve felaketlerin bir habercisi niteliğindedir ve bu tarihten sonra Bilad-ı Şam Bizans saldırılarına açık bir hale geldi ve bu durum İslâm ülkelerinde büyük bir tedirginlik ve korku yarattı. İslâm ülkelerinin sugur şehri olan Tarsus artık düşmüştü ve Halep bu yıldan itibaren Bizans-İslâm sınır şehri haline geldi.

4.1. Bizans Saldırıları Karşısında Türklerin Halep Bölgesine Gaza ve Cihat Amacıyla Düzenlediği Sefer (967)

Arap Kaynaklarına göre 966-967 yılında Halep bölgesine Horasan'dan büyük miktarda bir Türk grubu Halep'e sefer düzenledi. Bu kalabalık Türk nüfusu Halep'e, Musul üzerinden geldi⁴⁸. Musul'da daha kalabalık olan bu grubun burada dağılmalar yaşadığını ve kalan Türklerin Halep'e doğru Musul üzerinden ilerlemeye devam ettiklerinden bahsedilmektedir. *Mir'atu'z-Zaman*'da Türk ordusunun yaptığı bu sefere de ordu sayısı ile ilgili herhangi bir rakam verilmemişken *Tarihü'l-Antaki*'de bu rakamın en az 5 bin kişi olduğu ve liderlerinin isminin Muhammed b. İsa olduğu söylenmektedir. Ayrıca yine aynı kaynakta Türk ordusunun Halep'e geliş amacının Bizans topraklarına gaza yapmak olduğu belirtilmiştir⁴⁹. Bu maksatla Seyfü'd-devle ile görüşüp, yapılacak olan sefer hakkında ondan bilgi aldılar⁵⁰. Bu kalabalık grup bu süre içerisinde Halep'te ikamet etmiştir. Ancak o dönem için bir şehre 5 bin kişinin girişi şehirde büyük bir etki yapmıştır. Şehirde yiyecek sıkıntısına sebep olan bu durum beraberinde fiyat artışına ve dolayısıyla

⁴⁵ Leo the Deacon, *The History of Leo the Deacon*, Translated by Alice-Mary Talbot ve Dennis F. Sullivan, Dumbarton Oaks Trustees for Harvard University, Washington D.C 2005, s. 101-105.

⁴⁶ John Scylitzes, *a.g.e.*, s. 146.

⁴⁷ İbnü'l-Adim, *a.g.e.*, s. 136.

⁴⁸ (...) Bkz: Sıbt İbnü'l-Cevzi, *a.g.e.*, XVII, s. 364.

⁴⁹ (وورد الى حلب رجل من اهل خراسان يسمى محمد بن عيسى في زها خمسة الاف قاصدين غز و الروم) Bkz: Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, *Târîh el-Antâkî*, Neşr: Ömer Abdullah Tedmuri, Lübnan 1990, s. 117.

⁵⁰ (وورد في هذا الوقت الى حلب اذ سان من اهل خراسان و معه عسكر لغز و الروم فاتفق مع سيد فالدولة) Bkz: İbnü'l-Adim, *a.g.e.*, s. 136.

halkın sıkıntı çekmeye başlamasına neden oldu. Bu nedenden dolayı bu Türk grubunun bir bölümü daha sonra çevre şehirlere ve Antakya'ya doğru harekete geçmişlerdir. Türkler Halep bölgesine giriş için Musul'u kullanmışlar ve kendilerinden sonra da bu bölgeye yapılan akınların büyük bölümü bu güzergâhtan gelmeye devam etmiş⁵¹. Yani bu akının bir sonucu da yol gösterici nitelikte olması idi.

Bu denli kalabalık bir ordunun neden direkt olarak Halep'e gelmiş olduğu sorusu sorulabilir. Bunun cevabı bölgenin koşulları ve siyasi durumu yakından incelendiğinde anlaşılır. Bu dönemde Halep'te Seyfü'd-devle'nin Bizans'a karşı yapmış olduğu mücadeleler tüm İslâm devletlerinde dilden dile anlatılıyordu. Seyfü'd-devle Bizans'ın İslâm topraklarına giriş teşebbüslerine karşı adeta set çekmişti. Bizans'ı bu kadar uğraştıran bir şahsiyet olmasından dolayı Bizans kaynaklarında bile tarif edilirken, "*Seyfü'd-devle çok tecrübeli ve çok güçlü bir savaşçıydı, Roma'nın doğu eyaletlerinin tamamına saldırdı, hepsini yağmaladı, pek çok kişi öldürdü, muazzam bir ganimet topladı, büyük serveti oldu ve çok büyük savaşları galibiyetle sonuçlandırmayı başardı*"⁵², ifadelerini kullanıyorlardı. Türk akınının olduğu bu tarihte ise Seyfü'd-devle felç olmuş artık akınlar düzenleyemez hale gelmiş hatta Bizans'ın bölge saldırılarına dahi karşı koyamaz duruma gelmişti⁵³. İşte bu nedenden dolayı Türkler İslâm devletlerinin Bizans tarafından işgal edilmemesi için yardımda bulunmak maksadıyla Halep'e geldiler. Görüldüğü üzere Türkler, İslâm ülkelerinin koruyuculuğu vasfını kendilerine bir görev olarak addetmişlerdir.

Bu olayın bir diğer neticesi de bu denli kalabalık bir Türk nüfusunun ilk defa Halep'e girmesine vesile olmuş olmasıydı. Türklerin, Bizans'ın hâkim olduğu Halep bölgesi sınırları içerisine yerleşmeye başladığı zamanlarda, Halep'e kalabalık halde gelmiş olmaları Bizans'ın burada kalıcı olma ümitlerini sonlandırmış, ordularına büyük kayıplar yaşatmış ve böylelikle yalnızca yedi yıl gibi kısa bir süreyle Halep'in işlerine müdahil olabilmışlerdi. Ayrıca bu da bizzat kendi atadıkları vali tarafından değil, mevcut yönetimin kendisine bağlı kalması sözüyle gerçekleşmiş bir hadisedir. Yani Bizans yalnızca Hamdanilerden bağlılık sözü alıp geri çekilmiştir.

Bizans kaynaklarına baktığımızda ise, İmparatorun bir sözü adeta bu gelişmeleri özetler nitelikteydi. Bu dönem Bizans İmparatoru tahtında bulunan Nicephorus 967 yılında; Batıda Bulgarlarla, Ruslarla, Peçeneklerle uğraşmak zorunda olduğunu söylerken "*Doğuda ise bizi sadece Türkler uğraştırmakta*"⁵⁴, demektedir. Bu cümle 967-968 yıllarında Türklerin Halep bölgesinde yapmış oldukları etkinin ve üstlenmiş oldukları görevin yansımalarını gösterir niteliktedir. Zaten Türklerin 967 yılının hemen bir kaç sene öncesine kadar büyük kitleler halinde İslâmiyet'e geçtikleri görülmektedir. Yaklaşık olarak 200 bin çadır halkından oluşan Türk nüfusunun 960 yılından hemen sonra toptan

⁵¹ Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo (1004-1094)*, Prefaced by Bernard Lewis, Published, Dar Al-Amanah, Beirut-Lebanon 1971, s. 90.

⁵² Leo the Deacon, *a.g.e.*, s. 70.

⁵³ Aziz S. Atiya, *Crusade, Commerce And Culture*, Indiana University Press, Bloomington 1962, s. 32.

⁵⁴ John Scylitzes, *a.g.e.*, s. 155,156.

DOKUZUNCU VE ONUNCU YÜZYILDA SUGUR-EŞ’ŞAM SINIR HATTININ HALEP’E GERİLEMESİ SÜRECİ VE TÜRKLERİN BÖLGEDEKİ FAALİYETLERİ

Müslüman olduğu yıl olarak tespit edilmiştir⁵⁵. Hatta Selçuk Sübaşı'nın Cend'de himayesi altındaki boy ile birlikte gaza hareketlerine girişmeye başlaması aynı döneme denk gelmektedir. Türklerin İslâmiyet'i benimsedikten sonra İslâmiyet'in koruyuculuğunu ve liderliğini üstlenmesi çok uzun sürmedi. 967 yılından itibaren bu durumu kendine görev edinen Türkler İslâmiyetin en koyu savunucuları haline gelmişlerdir⁵⁶. Bernard Lewis bu durumu şu şekilde ifade etmiştir; “Türklerin İslâmiyet’e bağlılıklarının ciddiliği ve gerçekliği düzeyine başka hiçbir halkta rastlanılmamıştır”⁵⁷.

967 yılında gelen Türklerin Halep bölgesindeki faaliyetleri hakkında kaynaklarda yeterli bir bilgi bulunmamaktadır. Çünkü Halep’e gelen ordunun büyük bir bölümü bölgede farklı şehirlere giderek dağıldılar. Bir kısmı da Bizans topraklarına ganimet elde edebilmek için seferler düzenlemek üzere Anadolu topraklarına girdi.

Bu sırada Halep hükümdarı Seyfü’l-devle öldü ve yerine oğlu Sa’dü’l-devle geçti. Ancak ordu komutanı Karguveyh ile sorunlar yaşamaya başladılar. Karguveyh, küçük yaşta olan Sa’adü’l-devle’nin Halep’i yönetebilecek kabiliyette olduğunu düşünmüyordu⁵⁸. Böylelikle Karguveyh, Sa’dü’l-devle Humus seferindeyken bunu fırsat bilerek nüfuzu sayesinde hükümdarlığını tanımadığını belirtmiş ve W. Heyd’in de ifadesiyle “*hilekâr bir şekilde*”⁵⁹, Halep hâkimiyetini ele aldığını ilan etti⁶⁰.

5. Bizans’ın Halep Kuşatması

Bizans ordusu ise güneyi tamamen ele geçirmek istiyordu, Adana’da dâhil olmak üzere Kilikya bölgesinde çok büyük katliamlar gerçekleştirdiler⁶¹ daha sonra Antakya üzerine yürüdüler. Yanis adlı ordu komutanıyla birlikte Antakya’ya 40 bin kişilik bir orduyla giren Bizans ordusu burayı 968 yılında ele geçirdi. Antakya’da her yeri yakıp yıktılar, camileri de harap ettiler. Bizans ordusu Humus, Süleyme, Hama, Şeyzar, Kefertab, Efamiye, Maarretünnuman, Kınnesrin, Arhab, Kimar, Barsaya, Halep ve Azaz’a kadar her yeri almaya gelmişlerdi⁶². Bu maksatla Antakya’dan sonra rotalarını Halep’e çevirdiler.

Bizans ordusu Halep kalesini kuşatma altına alınca halk büyük bir korkuya kapılarak iç kaleye sığındı ve kaleyi teslim etmek istemediler. Bir süre sonra durum daha kötüye gitmeden, aralarından Tahir adlı bir elçiyi Bizans ile anlaşma yapmak üzere gönderdiler. Tahir konuşma yeteneği çok iyi olan biriydi ve belki de Halep halkının son şansıydı, çünkü herkes olası bir katliamın yaşanabileceğini düşünüyordu. Tahir kale yönetimi ve Bizans ordusu arasında bir süre gidip geldikten sonra orta yolu bulmayı

⁵⁵ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Yayınevi, 11. Baskı, İstanbul 2011, s. 20.

⁵⁶ J. Sydney Jones, *The Crusades Primary Sources*, Thomson Gate, Vol III, USA 2004, s. 2.

⁵⁷ Bernard Lewis, *Orta Doğu, “İki bin Yıllık Orta Doğu Tarihi*, 10. Baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2014, s. 113.

⁵⁸ Ali b. Zafer el-Ezdi, *a.g.e.*, s. 100.

⁵⁹ W. Heyd, *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, Çev: Enver Ziya Karal, 2.Baskı, TTK, Ankara 2000, s. 49.

⁶⁰ Hasan İbrahim Hasan, *a.g.e.*, s. 22.

⁶¹ John Scylitzes, *a.g.e.*, s. 147-151; İbnü’l-Adim, *a.g.e.*, s. 151.

⁶² İbnü’l-Adim, *a.g.e.*, s. 152,153; Ernest Honigman, *a.g.e.*, s. 93.

başardı ve Bizans'tan anlaşma karşılığında geri çekilmesi sözü aldı⁶³. Şunu da belirtmemiz gerekiyor ki Bizans ordusu kuşatma aşamasına geldiğinde oldukça büyük yorgunluk içerisindeydi ve bu kuşatmanın da ne kadar süreceği belli değildi ve az önce de bahsedildiği gibi Horasandan gelen Türklerin takviyesiyle birlikte direnci daha da azalmıştı. Belli ki durumu bir an önce kendi lehlerine sonuçlandırıp geri dönmeyi düşünüyorlardı. Buna rağmen Halep yönetimi Bizans ile çok ağır bir anlaşma imzaladı, öyle ki Halep yönetiminde bulunan Karguveyh kelimenin tam manasıyla Bizans'a bağlı bir vali konumuna geldi, düzenli olarak vergi göndermesi ve Bizans'ın istekleri doğrultusunda hareket edilmesi istendi⁶⁴.

Bizans ordu komutanı Nikephoros Phokas ile Halep yönetimi arasında imzalanan Halep Antlaşmasına göre;

Şehir yöneticisi daima Bizans'ın seçtiği kişi olacak. Bizans'ın onayını almayan kimsenin Halep'in başına geçmeye hakkı olmayacaktı. Müslümanlara Halep bölgesinde herhangi bir kale ya da kule yapma yasağı uygulanacak buna karşılık Hıristiyanlar isterseler bölgede kale yapabileceklerdi. Hıristiyanlar sefere çıktıklarında Halep ordusu onlara, istenildiği takdirde yardıma gidecekti. Kilise ve Mabetlerde Bizans Devleti istediği kişiyi göreve getirme yetkisine sahip olacaktı⁶⁵. Araplardan kim Bizans'ın ele geçirmiş olduğu kalelere saldırırsa buna engel olunacaktı. Rum ülkesinden getirilen tütünlerin bu coğrafyada satılmasına izin verilecekti. Müslüman biri Hıristiyan olmak isterse buna izin verilecek, tehdit edilmeyecekti. Köleler Müslüman ülkelere kaçarsa yakalanıp geri verilecek, ya da sahibine parası verilecekti. Müslüman şehirlerinde bir Rum suç işlerse onu yargılamak Bizans'a ait olacak ancak bir Müslüman Rumlara karşı suç işlerse onun cezasını da yine Rumlar verecekti. Rumlar Halep'te kilise inşa etme hakkına sahip olacaktı. Halepli Müslüman tüccarlar altın, gümüş, mücevher, değerli taşlar, ipek halılar, deve, koyun ticaretinden elde ettiği gelirin yüzde onu Rumlara ait olacaktı. Rum tüccarlar saldırıya uğrarsa, eşyaları çalınrsa bunun zararını Müslümanlar karşılayacaktı⁶⁶.

Bu anlaşma ile Halep halkı için de zor günler başlamıştı. Karguveyh Bizans ile yaptığı bu anlaşmanın açıklamasını İslâm devletlerine şu şekilde yapmıştır; Bu anlaşma sayesinde, Halep ve ilçeleri ayrıca Humus, Selemiye, Cusiyye, Şeyzar, Kefertab, Efamiye, Maarretünnuman, Cebel Es-summak, Muarrat, Masriyn, Ezzirada gibi şehirlerin Bizans'ın eline geçmesinden kurtardığını söyledi. Bizans bu bölge için alacağı parayı 3 taksite böldü. İlk ay 1 kantar, ikinci ay 1 kantar daha ve üçüncü taksit ise 1 yıl sonra alınacak şekilde bölündü⁶⁷. Bu anlaşma yüklü bir miktardı ve Halep yönetimi bu miktarı

⁶³ Sıbt İbnü'l-Cevzi, *a.g.e.*, XVII, s. 394.

⁶⁴ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, VIII, s. 518,519; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev: Fikret Işıltan, TTK, Ankara 1991, s. 270; Ayrıca Ödenecek olan vergi miktarı hakkında kaynaklarda farklı görüşler söz konusudur. Ali b. Zafer el-Ezdî bu miktarın 3 kantar altın olduğunu söylerken Sıbt İbnü'l Cevzi bu 3 kantarın gümüş olduğunu söylemiştir. Bkz: Sıbt İbnü'l-Cevzi, *a.g.e.*, XVII, s. 410; Ali b. Zafer el-Ezdî, *a.g.e.*, s. 103.

⁶⁵ Sıbt İbnü'l-Cevzi, *a.g.e.*, XVII, s. 411.

⁶⁶ İbnü'l-Adim, *a.g.e.*, s. 154-156.

⁶⁷ Her kantar 7200 miskal ediyordu. 1 Miskal ise bir buçuk dirhem ediyordu "İslâm Dirhemi" Yani aylık ödemeleri gereken miktar 10800 Dirhemdi. Bkz. Sıbt İbnü'l-Cevzi, *a.g.e.*, XVII, s. 411.

DOKUZUNCU VE ONUNCU YÜZYILDA SUGUR-EŞ'ŞAM SINIR HATTININ HALEP'E GERİLEMESİ SÜRECİ VE TÜRKLERİN BÖLGEDEKİ FAALİYETLERİ

ödemekte belli ki zorlanacaktı ve yeni bir savaşı göze alamadıkları için bu parayı halktan çıkarma kararı aldılar. Halka savaş vergisi yüklediler. Buna göre 15 yaşının üzerindeki herkes 16 dirhem ödemek zorunda bırakıldı. Hıristiyanlardan, sakatlardan hatta körlerden bile vergi almak istediler ama bunun miktarını belirleyemediler, ama yine de onlardan da az da olsa bir miktar vergi aldılar.

Nikephoros Phokas'ın ise bu anlaşmayı imzalamış olması, merkezden hiç de hoş karşılanmadı. Kendisine karşı bir muhalefet oluştu hatta bu o derece arttı ki Phokas merkeze döndükten sonra bir bahane ile yakalanarak zindana atıldı, ardından idam edildi. Ancak Phokas'a karşı oluşan muhalefetin onu öldürmek için zaten bahane aradığı ve bu olayı bahane olarak kullandığı ifade edilmektedir. Çünkü Bizans İmparatoru Romanos'un ölümünün ardından geride iki varis bırakmıştı; Basileios ve Kostantin. Ancak, henüz yaşları küçük olduğu için onlar annelerinin himayesi altındaydı. Phokas ise anneleri Tafano ile evlenip tahtta söz sahibi olmak istiyordu. Tafano bu gelişmelerden hiç memnun değildi o nedenle bu korkusunu komutan Yanis'e anlattı. Yanis'te Phokas'ın Halep anlaşmasının ardından merkeze dönüşünde bu olayı bahane olarak ileri sürüp Phokas'ı saraydaki nüfuzu sayesinde yakalatıp idam ettirdi⁶⁸.

Böylelikle Sugur ve Avâsım şehirlerini ele geçirmiş olmasına rağmen, en büyük hedeflerinden biri olan Halep'in ele geçirilmesi hedefine uzun yıllar aradan sonra ilk defa bu kadar yaklaşmış olan Bizans, bu fırsatı da değerlendiremeyip geri döndü. Ancak Sugur-eş'Şam sınır hattının ortadan kalkması ve bu bölgedeki önemli kale ve garnizonların Bizans'ın eline geçmesi, bunun üzerine Mısır'a yerleşen Fâtımî Devleti'nin de 971-72 yılından itibaren Halep hâkimiyeti için harekete geçmesi bölge de büyük bir mücadelenin yaşanmasına sebep olacaktı. XI. yüzyıldan itibaren ise bu mücadeleye Türkler de daha yoğun bir şekilde dâhil olacak ve kısa süre sonra Halep'in kontrolünü tamamen ellerine geçireceklerdi.

⁶⁸ İbnü'l-Adim, *a.g.e.*, s. 138.

Sonuç

Abbâsî Devleti ile Bizans arasında yapılan mücadelelerin yaşandığı bölge olan Sugur-eş'Şam hattında pusu savaşları da dâhil olmak üzere yüzlerce savaşa sahne olmuş bir bölgedir. İslâm Devletlerinin bir nevi koruyuculuğu vasfı Abbâsî Devleti'nde idi ve sınır kalesi olan Tarsus, Sugur şehri olarak seçildi ve uzun yıllar buraya asker ve erzak takviyesi yapıldı. Bizans karşısında ilk savunma burada yapılıyor ve saldırıya geçileceği zaman Tarsus üzerinden hareket ediliyordu. Abbâsî Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte bu bölgenin sorumluluğunu bölge valileri almaya başladı. Onlardan biri olan Ahmed b. Tolun, Abbâsî Devleti'nin içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan faydalanıp 879 yılında Mısır'da bağımsızlığını ilan etti ve çok kısa bir süre içerisinde Şam bölgesi dâhil olmak üzere Tarsus'a kadar olan bütün şehirlerinin kontrolünü eline geçirdi. Bir dönem Bizans'a karşı sınır savunmasını başarıyla yürüten Ahmed b. Tolun'dan sonra 936 yılından itibaren yerine bir başka Türk komutan olan İhşidi Devleti hükümdarı Muhammed b. Tuğç geçti ve Tarsus'un kontrolünü eline geçirip hemen ardından bu görevi kendisi üstlendi. Muhammed b. Tuğç bu süreçte Halep'i Arap Hamdani Devleti lideri Seyfü'd-devle'ye bıraktı. Bunu yapmasındaki amaç, dağılık Arap kabilelerinin bir lider himayesi altında bir araya gelip hareket etmesini sağlamak ve Bizans ile İslâm Devletleri arasında bir tampon güç oluşturmaktır. Çünkü bu dönemde Abbâsî Devleti'nin Bizans'a karşı yürütülen mücadelelerde yardım gönderecek bir gücü yoktu ve sürekli olarak içte çıkan isyanlarla uğraşmak zorundaydılar.

Ancak 969 yılında Mısır'da İhşidi Devleti'nin yıkılıp yerine Fâtımî Devleti'nin burayı kontrolü altına geçirmesinden sonra sınır hattı savunması Fâtımî Devleti tarafından yeterince önemsenmedi. İhşidi Devleti'nin dağılmasından hemen önce bu bölge Halep Hamdani hükümdarı Seyfü'd-devle'nin direnmesiyle ayakta duruyordu. 946 yılından itibaren 20 yıla yakın bir süre Halep'te Bizans'a karşı gaza ve cihat hareketlerini başarıyla yürüten Seyfü'd-devle'nin başarıları tüm İslâm ülkelerinde dilden dile yayılmaya başladı. Fakat 967 yılında Seyfü'd-devle rahatsızlanarak felç geçirdi ve yatağa düştü. Bu durum bölgede büyük bir endişe yarattı. İşte bu gelişmeler üzerine Horasan'dan 967 yılında yaklaşık 5 bin Türk askerinin bulunduğu Muhammed b. İsa komutasındaki ordu Halep'e yardım için geldi. Ancak aynı yıl Şam'a kadar her yeri ele geçirmek isteyen Bizans ordusu bu isteğinden vazgeçip, Arap kaynaklarında söz konusu olan, Halep Anlaşmasını yaparak bölgeden ayrılmıştır. Bu anlaşmanın kaynaklarda 12 maddesi tespit edilebilmiştir. Sadece bu maddeler bile anlaşmanın ne kadar ağır olduğunu ortaya koymaya yetmektedir.

Türklerin 967 seferinin etkisinin burada oynadığı rolü kaynaklarda somut bir şekilde göremesek de bölgenin işgaline mani olduğu anlaşılmaktadır. Bu seferin bir diğer önemli noktası da Türklerin, Abbâsî Devleti veya bir başka devletin yönlendirmesiyle değil de bizzat kendi istekleri doğrultusunda Bizans'a karşı gaza ve cihat anlayışı ile ortaya çıkmış olmasıdır. Ayrıca bu denli kalabalık bir Türk ordusunun Halep'e sefer düzenlemesi tarihte Türklerin Halep'e bu denli kalabalık bir sayıda düzenledikleri ilk sefer olarak kayda geçmektedir. Burada görülmektedir ki Türklerin Abbâsî Devleti aracılığıyla bölgeye gelmeye başlamalarının ardından bu seferler azda olsa sürekli devam etmiştir. 1064 yılından itibaren ise Türkler daha kalabalık ve yerleşme amaçlı olarak bölgeye gelmeye başlamışlardır. Bu süreç Türklerin 1085 yılında Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah tarafından Halep'i tamamen ellerine geçirmesine kadar devam etmiştir.

DOKUZUNCU VE ONUNCU YÜZYILDA SUGUR-EŞ'ŞAM SINIR HATTININ HALEP'E GERİLEMESİ SÜRECİ VE TÜRKLERİN BÖLGEDEKİ FAALİYETLERİ

EKLER

Ek.1

Ahmed b. Tolun adına bastırılmış ve Şam bölgesinin kuzeyinde kullanılan Tolunoğlu Devleti sikkeleri. “Dinaru't Tuluni” olarak adlandırılan bu sikkelerin basılmasıyla Ahmed b. Tolun Abbâsî Devleti'ne karşı bağımsızlığını resmen ilan etmiş oldu. (<http://www.zeno.ru/showfull.php?photo=154035>)

Ek.2

İşidi Devleti kurucusu Muhammed b. Tuğç adına basılıp Halep bölgesinde kullanılmış olan sikkeler. (<http://www.zeno.ru/showfull.php?photo=154820>)

Ek.3

Hamdani Lideri Seyfü'd-devle'nin Halep'te kendi adına bastırıldığı sikkeler.
(<http://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=145691>)

KAYNAKÇA

- Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, I, Çev. Ömer Rıza Doğrul, 3. Baskı, TTK, Ankara, 1999.
- Ağırakça Ahmet, "Humareveyh b. Ahmed b. Tolun", *DİA*, XVIII, 1998, ss. 348-349.
- Ali b. Zafer el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l Hamdâniyye*, Terc: Mehmet Akbaş, "Hamdaniler", Ravza Yayıncılık, İstanbul, Ekim 2011.
- Atiya Aziz S., *Crusade, Commerce And Culture*, Indiana University Press, Bloomington, 1962.
- Bahadır Gürhan, "Dokuzuncu ve Onuncu Yüzyılda Bizans Abbâsî Sınırı", *Ankara Üniv. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 28.Cilt, 46. Sayı, Ankara, 2009, ss. 163-178.
- _____, *İslâm Fethinden Haçlılara Kadar Antakya (M.S.636-1098)*, Antakya Belediyesi Kültür Yayınları, Pagem Akademi, Antakya, 2012.
- _____, "Ortaçağ Anadolu'sunda Türk-İslâm Medeniyetinin Oluşması (636-1100)", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8. Cilt, 16.Sayı, Hatay, 2011, ss.113-126.
- Elçibey Ebülfez, *IX. Yüzyılda Azerbaycan Halkının Özgürlük Mücadelesi ve Abbâsiler Hilafetinin Tenezzülündeki Rolü*, Çev: Muhammet Kemaloğlu, Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi, Sayı 6, Haziran, 2012.
- _____, *Tolunoğulları Devleti (868- 905)*, İstanbul, 1997.
- el-Kindî, *Kitâbü'l-Vülât ve Kitâbü'l-Kudât*, Beyrut, 1908.
- Erdem İlhan, "Doğu Anadolu Türk Devletleri", *Türkler Ansiklopedisi*, VI., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002. ss. 383-424.
- Gökhan İlyas, "Roma ve Bizans Dönemlerinde Germanicia (Maraş)", *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, Sayı 2, 2014.
- Haldon John, *Bizans Tarih Atlası*, Çev: Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, Nisan, 2007, İstanbul.
- Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi, Siyasi, Dini, Kültürel, Sosyal*, Tercüme: Ahmet Turan Aslan, Hamdi Aktaş, İsmail Yiğit, Sadreddin Gümüş, Kayıhan Yayınları, İstanbul,1985.
- Heyd,W., *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, Çev: Enver Ziya Karal, 2.Baskı, TTK, Ankara, 2000.
- Hitti Philip K., *History of Syria*, Macmillan Co.Ltd., London, 1951.
- Honigman Ernest, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, Çev: Fikret Işıltan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1970.
- İbnü'l-Adim, *Zübdetü'l-Haleb min târihi Haleb*, Suheyl Zekkar, Daru'l Kitabu'l Arabi Yay., I, Şam, 1997.
- İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, VI, VII, VIII, Bahar Yayınları, çev: Abdülkadir Özaydın, İstanbul, 1989.

DOKUZUNCU VE ONUNCU YÜZYILDA SUGUR-EŞ'ŞAM SINIR HATTININ HALEP'E GERİLEMESİ SÜRECİ VE TÜRKLERİN BÖLGEDEKİ FAALİYETLERİ

- Jones J. Sydney, *The Crusades Primary Sources*, Thomson Gate, Vol III, USA, 2004.
- John Scylitzes, *A Synopsis of Histories (811-1057)*, Translated by John Wortley, Published by The Centre for Hellenic Civilization at University of Manitoba, Kanada, 2000.
- Kopraman Kazım Yaşar, "Tolunoğulları (868-905)" *D.G.B.İ.T.*, C.VI. ., Çağ Yayınları, İstanbul, 1992, s. 56.
- Leo the Deacon, *The History of Leo the Deacon*, Translated by Alice-Mary Talbot ve Dennis F. Sullivan, Dumbarton Oaks Trustees for Harvard University, Washington D.C, 2005.
- Lewis Bernard, *Orta Doğu, "İki bin Yıllık Orta Doğu Tarihi*, 10. Baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2014.
- Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zehab*, çev: Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul, 2004.
- Ostrogorsky Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, çev: Fikret İşıltan, TTK, Ankara, 1991.
- Özaydın Abdülkerim, "Razi-Billah", *DİA*, XXXIV, s. 489.
- Özkuyumcu Nadir, "Tolunoğulları", *DİA*, XLI, 2012, ss. 233-236.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân fi târihi'l-a'yân*, XVI, el-Resalah el-A'lamiah Yayınevi, Beirut, 2013.
- Taberî, *History of al-Tabari, Târîh el-Rusul ve'l Muluk*, State University of New York Press, Çev: Philip M. Fields, Albany, 1992, XXXVI.
- Turan Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Yayınevi, 11. Baskı, İstanbul, 2011.
- Uçar Şahin, *Anadolu'da İslâm-Bizans Mücadelesi*, İşaret Yay., Bilimsel Araştırma Dizisi:5, İstanbul, 1990.
- Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, *Târîh el-Antâkî*, Neşr: Ömer Abdullah Tedmuri, Lübnan, 1990.
- Yıldız Hakkı Dursun, "Avâsım", *TDV*, IV, Vakıf Yayınları, İstanbul, 1991.
- _____, "Ahmed bin Tolun", *DİA*, II, 1989. ss. 141-143.
- _____, *İslâmiyet ve Türkler*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980.
- Zakkar Suhayl, *The Emirate of Aleppo (1004-1094)*, Prefaced by Bernard Lewis, Published, Dar Al-Amanah, Beirut-Lebanon, 1971.
- Zehebî, *Târîhu'l- İslâm*, al-warak.com, s. 2049.
- Zeydan Corci, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Çev: Zeki Meğamiz, Doğan Güneş Yayınları, I, İstanbul, 1971.
- <http://www.zeno.ru/>

İLHANLI HÜKÜMDARI GAZAN HAN'IN SURİYE İŞGALİ SÜRECİNDE İBN TEYMIYYE'NİN SİYASİ VE DİNİ MÜCADELESİ*

IBN TAYMIYAH'S POLİTİCAL VE RELIGIOUS STRUGGLE IN THE PROCESS OF OCCUPATION OF GAZAN KHAN'S SYRIA

Ahmet SAĞLAM**

Öz

Müslüman olup Mahmud adını alan ve İslâmiyet'i devletin resmi dini olarak kabul eden İlhanlı Hükümdarı Gazan Han (1295-1304) saltanat dönemi boyunca Suriye'ye üç kez sefer düzenlemiştir. İbn Teymiyye (ö.728/1328) bu seferler sırasında İlhanlılara karşı Memlûk saflarında kılıcı ve kalemi ile mücadele etmiştir. Gazan'ın İslâm şeriatı ile Cengiz yasasını birlikte uygulamasına dair sahte Müslümanlık olarak fetvalar vermiştir. Günümüzde selefi düşünceleriyle tanınan ancak yaşadığı dönemde Hanbelî mezhebine mensup bir âlim olarak öne çıkan İbn Teymiyye, İlhanlıların 100 (yüz) günlük Suriye işgaline karşı direnmiştir. Verdiği fetvalarla halkı direnişe çağırırken İlhanlılarla savaşmaktan çekinen askeri teşcî ederek onları cesaretlendirmiştir. Hatta Suriye'ye doğru Mısır ordusu ile ilerlemekte olan Memlûk Sultanı Nâsır Muhammed b. Kalavun'u geri dönme düşüncesinden vazgeçirerek savaşmaya ikna ettiği nakledilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İbn Teymiyye, Gazan Khan, Suriye, savaş, fetva,

Abstract

Ilkhanid Sovereign Gazan Khan (1295-1304) who was named Mahmud after converting to Islam and accepting Islam as the official religion of the state mounted three expeditions during his ruling of the country. Ibn Teymiyye fought against Ilhanids with his pen and sword on the Mamluk-Turkish State side. He gave a fetwa of fake Islam of Gazan Han's application that combines Islam and Cengiz laws. Ibn Teymiyye was known with his Salafi thoughts but came into prominence for belonging to Hanbali sect during his life and he fought against Ilkhanids during the 100 (hundred) days of invasion of Syria. He encouraged those soldier who were hesitant to fight as he was calling public to stand against Ilkhanids with his fetwas. It has been reported that he convinced Mamluk King Nasir Muhammed b. Kalavun by dissuading him from going back while his army was going towards Syria with Egypt army.

Key Words: Ibn Taymiyah, Gazan Khan, Syria, fought, fetwa

* Bu makale "İlhanlı Hükümdarı Gazan'ın Suriye İşgaline Karşı Direnen Bir Âlim: İbn Teymiyye ve Mücadelesi" başlığı altında bir bildiri olarak 8-10 Ekim 2015 tarihleri arasında Aksaray'da düzenlenen "I. Türk İslam Siyasi Düşüncesi Kongresi"nde sunulmuştur.

** (Yrd. Doç. Dr.); Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, ahmetsaglam352@gmail.com
Geliş Tarihi: 16.11.2016 Kabul Tarihi: 05.12.2016

İLHANLI HÜKÜMDARI GAZAN HAN'IN SURİYE İŞGALİ SÜRECİNDE İBN TEYMIYYE'NİN SİYASİ VE DİNİ MÜCADELESİ

Giriş

İbn Teymiyye (661-728/1263-1328)¹ yedi asır önce yaşamış birisi olmasına rağmen yazdıkları ve yaptıklarıyla halen konuşulan ve tartışılan bir ilim adamıdır. İlmiye sınıfına mensup bir ailenin ferdi olarak Hanbeli ekolden yetişmiş hemen her alanda eserler telif etmiştir. Zamanla geniş halk kitlelerinin yanında idareciler nezdinde de etkili bir nüfuzla sahip olmuştur. İbn Teymiyye, her zaman dini ve siyasi tartışmaların merkezinde yer almış, farklı görüşleri ve tenkitleri ile öne çıkmıştır. Böyle bir kişiliğin oluşumunda şüphesiz yaşadığı çağın etkisi söz konusudur. Moğol-İlhanlı tehdidinden dolayı doğup büyüdüğü Harran'dan güvenli gördükleri Şam'a ailesiyle beraber çocuk yaşlarda göç etmiştir. Dönemin en önemli ilim ve kültür merkezi olan Şam çok geçmeden Moğol-İlhanlı tehdit ve tehlikesine maruz kalmıştır. Bunun yanında bölgede devam eden Haçlı tehlikesi, dini ve siyasi her fırkanın birbiri ile mücadelesi kısaca siyasi istikrarsızlığın hâkim olduğu bir İslâm dünyası söz konusudur.

Günümüzde selefi² görüş ve düşünceleriyle tanınan bir müçtehit olan İbn Teymiyye, Müslümanları ilgilendiren bütün meselelerde görüş bildirmiş hatta çoğu zaman hadiselerle müdahil olmuştur. İslâmî bilimlerin her alanında eserler kaleme aldığı gibi siyaset alanında yazdığı *es-Siyasetü's-Şeriyye*³ adlı eseri teorik ve pratik yönden siyasetin içinde yer almış birisinin kaleminden çıkmış olmasıyla önemlidir. Çalışmamızda İlhanlı hükümdarı Gazan'ın Suriye seferlerine değindikten sonra bir siyaset düşünürü olarak İbn Teymiyye'nin söz konusu seferler sırasında sergilediği tutum ve davranışlarını kaynaklar ışığında ele alacağız.

A.İlhanlı Hükümdarı Gazan Han'ın Suriye Seferleri

Cengiz'in varisi Mengü Han (649-657/1251-1259) tarafından İran, Irak, Suriye, Mısır ve Anadolu'yu istilâ etmekle görevlendirilen Moğol-İlhanlı Devletinin kurucusu Hülâgû (654-663/1256-1265) Bağdat'ı alarak devam ettiği ilerleyişini Suriye'yi işgal ederek sürdürmüştür.⁴ Ancak Kıpçak Türkleri idaresindeki Memlûkler tarafından Ayn Câlût

¹ Selefi görüş ve eleştirileriyle tanınmış bir İslam âlimi olan İbn Teymiyye hakkında daha geniş bilgi için bkz. Safedi, Salahaddin Halil bin İzzeddin Aybek es-Safedi (ö. 762/1363), *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, I-XXIX, (Thk. Ahmed Arnavud, Tezkî Mustafa), Beyrut, 1420/2000, c.VII, s. 15-33; Kütübî, Salâhuddin Muhammed b. Şakir b. Ahmed ed-Dârani el-Kütübî (ö. 764/1363), *Fevâtü'l-Vefeyât*, I-IV, (Thk. İhsan Abbas) Beyrut 1973-1974, c.I, s.74-80; Muhammed Ebu Zehra, *İmam İbn-i Teymiyye*, (Çev. Nusrettin Bolelli), İslamoğlu Yay., İstanbul 1988; Ferhat Koca, "İbn Teymiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XX, Ankara 1999, s. 391-405.

² Selefi ya da Selefiyye olarak bilinir. İtikadi konularda Kur'an ve Sünnet'in lafzına bağlı olan ve tevili kabul etmeyen ekoldür. Detaylı bilgi için bkz. M. Sait Özerverli, "Selefiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XXXVI, Ankara 2009, s. 399-402.

³ İbn Teymiyye, *es-Siyasetü's-Şeriyye*, (Siyaset), Çev. Vecdi Akyüz, Dergâh Yayınları, II. Baskı, İstanbul 1999.

⁴ Cüveynî, Alaaddin Ata Melik (ö.681/1238), *Tarih-i Cihan Gûşâ* (Çev. Mürsel Öztürk), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2013, s. 497-498; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, I-II, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1999, c. II, s. 556; Reşidüddin Fazlullah (ö. 718/1318),

Savaşı'nda (3 Eylül 1260)⁵ İlhanlılar hezimete uğratılmıştır. Hülâgû'nun haleflerinin ısrarla Suriye'yi istilâ girişimi her defasında Memlûk orduları tarafından akamete uğratılmıştır. Bu teşebbüsler Gazan Han (1295-1304)⁶ döneminde yoğunlaşarak devam etmiştir.

Gazan Han İlhanlı tahtına oturduktan⁷ sonra seleflerinin bir türlü ele geçiremediği Suriye'yi istilâ ederek hem tahtını sağlamlaştırmak hem de İlhanlı siyasetinde Karakorum⁸'daki *Büyük Han*'a bağlı kalmadan başlattığı yeni dönemini⁹ taçlandırma amacındadır. Memlûk başkentinde yaşanan taht mücadelelerinden özellikle de Memlûk sultanı Nâsır Muhammed'in çocuk yaşta olmasından¹⁰ ve üst düzey emirler arasındaki

Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı), (Çev. Prof. Dr. İsmail Aka, Prof. Dr. Mehmet Ersan ve Dr. Ahmad Hesamipour Khelejeni), Türk Tarih Kurumu basımı, Ankara 2013, s. 13.

⁵ Tarihin akışını değiştirecek ölçüde önemli sonuçlara yol açan, İslâm medeniyetine sekte vuran Moğol istilasını durduran bu savaş hakkında bkz. İbn Devâdârî, Seyfeddin Ebû Bekr b. Abdullah b. ed-Devâdârî (ö. 1336), *Kenzü'd-Dürer ve Câmiu'l-Gurer*, I-IX, *ed-Dürretü'z-Zekiyye fî Ahbâri'd-Devleti't-Türkiyye*, (Thk. Ulrich Haarmann), c. VIII, Kahire 1971, c. VIII, s. 49-51; Nüveyrî, Ebu'l-Abbas Şihabüddîn Ahmed b. Abdülvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî en-Nüveyrî (ö. 733/1333), *Nihâyetü'l-Ereb fî fünûni'l-Edeb*, I-XXXI (Thk. Dr. Necip Mustafa Fevvez, Dr. Hikmet Keşli Fevvez), Beyrut 2004, c. XXIX, s. 302-304; Baybars el-Mansûrî (ö. 725/1325), *Zübdetü'l-Fikre fî Târihi'l-Hicre*. (Thk. D. S. Richards), Beyrut Das Arabische Buch Berlin, 1998/1419, s.50-52; Reşidüddin, *a.g.e.*, s. 55-58; Abdülkerim Özeydin, "Aynicâlüt Savaşı", *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. IV, İstanbul 1994, s. 275-276; Süleyman Özbek, "Yakın Doğu Türk-İslam Tarihinin Akışını Değiştiren Bir Meydan Savaşı: Ayn Calud", *Türkler*, Ankara 2002, c. V, s. 134-143.

⁶ Gazan Han ve dönemi hakkında bkz; Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 618-662; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. IV, s. 5-18; Abdülkadir Yuvalı, "Gâzân Han", *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. XIII, Ankara 1996, s. 429-431; Osman G. Özgüdenli, *Gâzân Han ve Reformları, Kaknüs Yayınları*, İstanbul 2009.

⁷ Gazan Han, Geyhatu (1291-1295)'nun 24 Mart 1295 tarihinde öldürülmesiyle İlhanlı tahtına oturan Hülâgû (1256-1265)'nin torunu Baydu (1295)'ya karşı çıkmış ve vezir Nevruz'un desteği ile İlhanlı tahtına oturmuştur (3 Kâsım 1295). Ancak Gazan, Anadolu'da önce Baltu İsyanı (Eylül 1296-14 Ekim 1297) daha sonra da Sülemiş İsyanı (29 Kasım 1298-27 Eylül 1299) dâhilde de Memlûklerle mektuplaştığı için öldürülen vezir Nevruz'un İsyanı (27 Mart 1297-14 Ağustos 1297) Gazan'ın uğraştığı iç isyanlardır. İsyanlar hakkında bkz. Reşidüddin, *a.g.e.*, s. 234-276; Baybars el-Mansûrî, *a.g.e.*, s. 306-308; Berthold Spuler, *İran Moğolları*, (Çev. Cemal Köprülü), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s. 106-111; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1996, s. 631-640; Angus Donald Stewart, *The Armenian Kingdom and the Mamluks War and Diplomacy during the Reigns of Het'um II (1289-1307)*, Köln 2011, s. 128-136; Özgüdenli, *a.g.e.*, s. 118-136.

⁸ Cengiz Han'ın taht merkezi olan Karakorum günümüz Çin sınırları içerisinde bulunan Doğu Türkistan'ın ya da Uygur Türklerinin başkentidir. Cengiz'in varisleri *Büyük Han* olarak burada oturarak Cengiz imparatorluğunu idare ederler. Diğer bölgelerdeki hanlar ise büyük hana bağlıdır. Ancak bu metbu-tâbi ilişkisinin çok geçmeden sekteye uğradığı bölgesel sorunlarla birbirleriyle kapıştıkları görülür. Örneğin Cengiz'in oğullarından Batu'nun oğlu Berke ile Hülâgû arasında başlayan mücadele İlhanlılar'ın yıkılmasına değin sürer. Hülâgû ile Berke arasındaki mücadele için bkz. Baybars el-Mansûrî, *a.g.e.*, s. 16-18. Ayrıca Karakorum için bkz. Reşidüddin, *Câmiu't-Tevârih*, s. 12; Ömeri, Ebû'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Yahyâ İbn Fazlullah el-Ömerî (ö.749/1349), *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Emsâr*, I-XXVII, (Thk. Kamil Selman el-Cebûrî), Beyrut 2010, c. III, s. 9.

⁹ Gazan, İlhanlı hükümdarları arasında ilk kez Moğol başkenti Karakorum'daki hana bağlı kalmadan tam bağımsız olarak ülkesini yönetmiştir. Ömeri, *a.g.e.*,c. III, s. 105; Safedî, Salahaddin Halil bin İzzeddin Aybek es-Safedî (ö. 762/1363), *A'yânü'l-Asr ve A'vânü'n-Nasr*, (Thk. Ali Ebû Zeyd, Mahmûd Salim Muhammed, Nebil Ebû Amse, Muhammed Mev'îd), I-VI, Dimaşk 1998/1418, c. IV, s. 11-12.

¹⁰ Memlûk Sultanı Nâsır Muhammed b. Kalavun abisi Eşref Halil'in suikastla öldürülmesinin ardından 1293 yılında 9 yaşında tahta oturmuş ve bir yıl geçmeden tahttan uzaklaştırılmıştır. Hanedan tarafından

İLHANLI HÜKÜMDARI GAZAN HAN'IN SURİYE İŞGALİ SÜRECİNDE İBN TEYMİYYE'NİN SİYASİ VE DİNİ MÜCADELESİ

çekişmelerden yararlanmak istemektedir.¹¹ Aslında seferin en önemli gerekçesi İlhanlıların Hülâgû döneminden beri sürdürdükleri Suriye politikasıdır. İlhanlı taht mücadelesinde Gazan'dan kaçan Moğol asıllı Uyratların,¹² Memlûk topraklarında iskân edilmesi,¹³ Memlûklerin İlhanlılara tâbi Çukurova Ermeni topraklarına dolayısıyla İlhanlı sınır bölgesine düzenledikleri yağma ve talan amaçlı seferler,¹⁴ Gazan'a isyan eden Sülemiş'in Memlûkler tarafından desteklenmesi gerekçeler arasındadır. Ayrıca Seyfeddin Kıpçak, Seyfeddin Elbekî ve Azaz gibi üst düzey Memlûk emirlerinin Gazan'a iltica edip bölgeye sefer düzenlenmesi yönünde teşvik etmeleri söz konusudur.¹⁵ Makrîzî seferin meşru gerekçesi olarak Ramazan ayında Halep askeriyeye Mardin'e giren Sülemiş'in burada yağma talan ve çirkin işler yaptığını duyan Gazan'ın Suriye bölgesine düzenlemek istediği sefer için fırsat olarak kullandığını ileri sürer.¹⁶ Dolayısıyla Müslüman olan Gazan, İslam hukukuna uygun olarak âlimlerden aldığı fetva¹⁷ ile seferine meşruiyet kazandırdıktan sonra 19 Muharrem 699/16 Ekim 1299 Cuma günü yaklaşık 90 bin kişilik

yönetilmeyen ayrıca üst düzey güçlü ve nüfuz sahibi emirlerin işgaline her zaman açık Memlûk tahtı işgali başaracak emir ortaya çıkıncaya kadar durumu idare etmek için vefat etmiş sultanın çocukları bir süre tahtta kalır ve böylece sükûnet geçici de olsa tesis edilirdi. Ancak gerekli şartlar oluşunca çocuk yaştaki sultanlar yaşlarının küçüklüğü bahanesi ile tahttan uzaklaştırılmıştır. Nâsır Muhammed de birinci saltanat dönemi (1293-1294) sonrası tahttan uzaklaştırılmıştır. Sultan Lâcîn'in suikastla öldürülmesinin ardından bu defa ikinci kez 14 yaşlarında tekrar tahta oturur. Gazan'ın Suriye seferleriyle öne çıkan ikinci saltanat dönemi on yıl sürer (1299-1309). Nâsır Muhammed kıdemli emirlerin elinde kukla olarak hüküm sürmekten bıkip usanarak tahtı terk etmek zorunda kalır. Ancak üçüncü kez oturduğu saltanat dönemi boyunca (1310-1341) geçmiş dönemlerinden çıkardığı tecrübeler ışığında kendi otoritesini tesis etmiş ve özelde Memlûk Türk devletinin genelde Mısır tarihinin en haşmetli yılları olarak tarihteki yerini alacak bir saltanat dönemine damga vurmuştur.

¹¹ Ömeri, *a.g.e.*, c. XXVII, s. 321; Muhammed Süheyl Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik fî Mısır ve Bilâdi's-Şam*, (Nşr. Dârü'n-Nefâis), Beyrut 1997/1418, s. 238-239.

¹² Uyratlar, Sultan Ketboğa döneminde Memlûk Devleti'ne ilticâ eden Moğol asıllı bir gruptur. Baydu'yu destekleyen Uyratlar, Gazan'ın hışmından çekinerek çareyi Memlûk topraklarına iltica etmekte bulmuşlardır. Uyratlarla ilgili detaylı bilgiler için ayrıca bkz. Nüveyrî, *a.g.e.*, c. XXXI, s. 187-189; İbn Devâdârî, *a.g.e.*, c. IX, s. 361-362; Makrîzî, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir Makrîzî (ö. 845/1442), *Kitâbü's-Süluk li-Ma'rifeti Dîveli'l-Mülük*, I-IV, (Thk. Muhammed Mustafa Ziyade-Said Abdülfettah Aşûr), Kahire 1934, 1958; c. I, s. 812; Cüneyt Kanat, "Gazan Han Zamanında Memlûk Devleti'ne İltica eden Uyratlar", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. XV, (2000), ss. 105-120.

¹³ Nüveyrî, *a.g.e.*, c. XXXI, s. 187-189; İbn Devâdârî, *a.g.e.*, c. IX, s. 361-362; Makrîzî, *a.g.e.*, c. I, s. 812.

¹⁴ Reşidüddin, *a.g.e.*, s. 277; *Abu'l-Farac Tarihi*, c. II, s. 657. Gazan Han'ın Nâsır Muhammed'e gönderdiği ilk elçilik heyetinin mektubunda Memlûklerin İlhanlı toprağı olan Mardin ve çevresinde yaptığı yağma ve çapul girişimlerinin intikamını almak için savaşa giriştiğini belirtmektedir. Gazan'ın gönderdiği mektubun metni için bkz. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 352-353; İbn Devâdârî, *a.g.e.*, c. IX, s. 53-56; Nüveyrî, *a.g.e.*, c. XXXI, s. 265-267; Makrîzî, *a.g.e.*, c. I, s. 1016-1018.

¹⁵ Ömeri, *a.g.e.*, c. XXVII, s. 321; Reşidüddin, *a.g.e.*, s. 275-276; İbn İyas, Ebü'l-Berekat Zeynüddin Muhammed b. Ahmed İbn İyas (ö. 930/1520), *Bedâ'iu'z-Zuhûr, fî Vekâi'u'd-Dühûr*, I-V, (Thk. Muhammed Mustafa), Kahire 1395/1975, c. I, s. 403; Takkûş, *a.g.e.*, s. 238-239; Stewart, *a.g.e.*, s. 137-138; Özgüdenli, *a.g.e.*, s. 137.

¹⁶ Makrîzî, *a.g.e.*, c. I, s. 878.

¹⁷ Reşidüddin'in verdiği bilgide, İlhanlı sınır boylarında Mardin ve havalisinde Memlûk askerinin yaptığı yağma ve çapul hareketleri, Müslümanları esir aldıkları, müteceviz hareketlerde buldukları, camilerde içki içildiği vb. gerekçelerle ulemadan fetva alarak sefere giriştiğini bildirir. Reşidüddin, *a.g.e.*, s. 277.

büyük ve güçlü bir orduyla Tebriz'den hareket eder.¹⁸ Erbil ve Musul'u geçtikten sonra Mardin yoluyla Diyarbakır'a gelen orduya burada İlhanlı Anadolu kuvvetleri katılır. Gürcü birliklerinin de desteklediği orduda¹⁹ Ermeni Kralı II. Hetum 10 bin kişilik bir kuvvetle²⁰ Gazan'ın ordusunda yer alır.²¹

Gazan'ın bölgeye düzenlediği birinci sefer sonunda Humus Selemiye²² yakınlarında Mecmau'l-Mürûc (Vâdî'l-Hazindâr)²³ vadisinde 28 Rabiulevvel 699 (23 Aralık 1299) Perşembe günü ikinci vakti²⁴ İlhanlı ve Memlûk ordusu karşılaşır. İlhanlı ordusunun sayısı yüz bini²⁵ bulurken Memlûk ordusu yirmi bin atlıdan oluşmaktadır.²⁶ Savaşın ilk anlarında Memlûkler geçici bir üstünlük elde etmişlerse de Gazan ordusunu toparlayarak Memlûklerin sevk ve idaresindeki boşluklardan yararlanmasını bilmiştir. Sonuçta Memlûkler ağır bir mağlubiyet alır. Çok önemli devlet adamları ve emirler bu savaşta şehit düşer.²⁷ İlhanlılar ilk kez bir İlhanlı hükümdarının sevk ve idaresinde Memlûklere karşı zafer elde etmiştir.

¹⁸ Reşidüddin, *a.g.e.*, s. 277; Özgüdenli, *a.g.e.*, s. 138.

¹⁹ A. G. Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, (Çev. İlyas Kamalov), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005, s. 60-61; Hasan Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, Selenge Yayınevi, İstanbul 2007, s. 229.

²⁰ Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 646; *Başkumandan Simbat Vekayinamesi*, (Ter. Hrand D. Andreasyan), Türk Tarih Kurumu Basılmamış Nüsha, İstanbul 1946, s. 95; Galstyan, *a.g.e.*, s. 173; Özgüdenli, *a.g.e.*, s. 141.

²¹ Nüveyrî, *a.g.e.*, c. XXXI, s. 241; İbn Habib, Ebû Muhammed Bedreddin Hasan b. Ömer İbn Habib el-Halebî (ö. 779/1379), *Tezkiretü'n-Nebih fî Eyyâmi'l-Mansûr ve Benih*, I-III, (Thk. Muhammed Muhammed Emin), Kahire 1986, c. III, s. 220; İbn Devâdârî, *a.g.e.*, c.IX, s.67; İbn Haldun, Ebu Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldun (ö. 808/1406), *Kitâbü'l-İber ve Dîvanü'l-Mübedâ ve 'l-Haber fî Eyyâmi'l-Arab ve 'l-Berber ve men Âserehüm min zevi's-Sultâni 'l-Ekber*, I-VIII, (Thk. Halil Şehhâde), Beyrut 1421/2001, c.V, s.473; Stewart, *a.g.e.*, s. 138.

²² Selemiye, Humus yakınlarında bir yerleşim alanı. Hamevî, Ebu Abdullah Şihabüddin Yâkût el-Hamevî (ö. 626-1229), *Mu'cemü'l-Büldân*, I-V, Beyrut 1977/1397, c.III, s.240.

²³ Makrîzî'nin, "Bugün Vâdî'l-Hazindâr olarak bilinen Mecmeu'l-Mürûc" diyerek bahsettiği savaşın yapıldığı yer Humus ile Hama arasında bir vadidir. Humus'un yaklaşık 20 km. doğusunda yer alır. Ebû'l-Fidâ, el-Melikü'l-Müeyyed İmadüddin İsmail b. Ali Ebû'l-Fidâ (ö. 732/1331), *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer = Târîhu Ebi'l-Fidâ* (Thk. Mahmûd Deyyub), I-II, Beyrut 1997/1417, c. II, s.381; Ömerî, *a.g.e.*, c. XXVII, s. 321; Makrîzî, *a.g.e.*, c. I, s. 886; Özgüdenli, *a.g.e.*, s. 142.

²⁴ Savaşın yapıldığı günü Ebû'l-Fidâ, İbn Kesir, İbni Habib ve Reşidüddin 27 Rabiulevvel (22 Aralık), İbn Devadarî 29 Rabiulevvel (24 Aralık) olarak vermiştir. İlhanlı kaynaklarından sadece Vassaf 28 Rabiulevvel (23 Aralık) olarak verir. Savaş hakkında bkz. Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfetü'l-Mülûkiyye fî'd-Devleti'l-Türkiyye* (Thk. Abdülhamid Salih Hamdân), Kahire 1987, s. 157; a. mlf. , *Zübde*, s. 331; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 16-17; Nüveyrî, *a.g.e.*, c. XXXI, s. 241-242; Ebû'l-Fidâ, *a.g.e.*, c. II, s. 381; İbn Habib, *a.g.e.*, c. I, s. 220; İbn Tagriberdî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 121; Reşidüddin, *a.g.e.*, s. 278-279; Spuler, *a.g.e.*, s. 111-112; Stewart, *a.g.e.*, s. 136.

²⁵ İbn İyas, Gazan'ın ordusunu 200 000 olarak verir. İbn İyas, *a.g.e.*, c. I, s. 403.

²⁶ Makrîzî, *a.g.e.*, c. I, s. 886-887.

²⁷ Memlûk müelliflerinin bir başlık altında ele aldığı şehitlerin listesi yanlış sevk ve idarenin en önemli sonucudur. Bu üst düzey emirler şunlardır. Trablus nâibi Emir Seyfeddin Kürt, Emir Seyfeddin Bilik, Emir Nasıruddin Muhammed b. Emir İzzeddin Aydemir, Emir Seyfeddin Balaban, Merkab nâibi Emir Rukneddin Baybars el-Alemî, Emir Seyfeddin Nogay, Emir Cemaleddin Akkuş Kürcî el-Hâcib. Bu emirlerin bazıları savaşta bazıları da savaşta aldıkları yaralardan dolayı daha sonra şehit olmuşlardır. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 332; Nüveyrî, *a.g.e.*, c. XXXI, s. 242; Makrîzî, *a.g.e.*, c. I, s. 888.

İLHANLI HÜKÜMDARI GAZAN HAN'IN SURİYE İŞGALİ SÜRECİNDE İBN TEYMİYYE'NİN SİYASİ VE DİNİ MÜCADELESİ

İlhanlı askeri önce Humus'u daha sonra da Dimaşk çevresini istilâ eder. Dimaşk'ta ne yapacağını şaşırarak halkın kimisi dağlara kimisi Mısır'a doğru kaçma telaşına düşer.²⁸ İbn Devâdârî korkudan ne yapacağını şaşırarak halkın kale kapılarına dayandıklarını ve yaşanan izdihamda 20 kişinin bir anda öldüğünden söz etmesi²⁹ korkunun ne denli büyük olduğunu özetlemektedir. Bunun yanında Dimaşk idarecilerinin şehri terk etmesiyle hapisaneler boşalmış her taraf yağmalanmıştır. Şehirde bir başıboşluk hâkim olurken sadece kale nâibi iç kaleye sahip çıkarak şehri terk etmez.³⁰ Yaşanan vehâmet karşısında aralarında İbn Teymiye'nin de bulunduğu Dimaşk'ın ileri gelenleri Gazan'ın Nebek³¹'te konakladığı esnada itaatlerini sunarak eman³² yani can ve mal güvenliği talep ederler. 6 Rabiülahir/31 Aralık Perşembe günü huzuruna çıktıkları Gazan söz konusu fermanı yani emannâmeyi kendilerinin huzuruna gelmeden önce gönderdiğini söyler.³³ Nüveyri, Gazan'ın at üzerinde heyeti karşıladığını ve atlarından inen heyettekilerden bazısının yer öptüğüne değinir. Gazan, tercüman aracılığıyla görüştüğü³⁴ heyetkilerle hitaben; “*Siz akılsızların günahlarını ölenleriniz hatırıma bağlıyorum*” diyerek kendilerini affettiğini söyler.³⁵ Ayrıca o gün Cuma namazında hutbede sultan adı zikredilmez.³⁶ Bir hafta sonra da 14 Rabiülahir 699/8 Ocak 1300 Cuma günü Dimaşk'ta hutbeler Gazan adına okunmaya başlar. Hutbede Gazan için “*es-Sultânü'l-A'zamü el-Melikü'l-A'zamü, Sultânü'l-İslami ve'l-Müslimîn, Muzafferu'd-Dünya ve'd-Dîn, Mahmud Gazan*” (=İslam'ın ve Müslümanların sultanı, dünya ve dinin muzaffer, en büyük sultan Mahmud Gazan Han) elkabı kullanılır.³⁷

Şam Emevi Camii'nde 5 Rabiulahir /30 Aralık günü okunan emannâme ile halkın can ve mal güvenliğinin sağlanacağı bildirilir. Bu fermanla Gazan Dimaşklılarını uyarıyor önceki idarecilerin dinden uzaklaştıklarını ve Allah tarafından cezalandırıldıklarını ileri

²⁸ Nüveyrî, *a.g.e.*, c. XXXI, s.243; İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ İmadüddin İsmail b. Şihabüddin Ömer b. Kesir b. Dav' b. Kesir (ö. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XXI, (Thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki), Cize 1998/1419, c. XVII, s. 717-718; Makrîzî, *a.g.e.*, c. I, s. 889; İbn Tağriberdi, Ebü'l-Mehasin Cemalüddin Yusuf İbn Tağriberdi (ö. 874/1470), *en-Nücümü'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve'l-Kahire*, I-XVI, Kahire t. y., c. VIII, s. 122-123.

²⁹ İbn Devâdârî, *a.g.e.*, c. IX, s. 18.

³⁰ İbn Devâdârî, *a.g.e.*, c. IX, s. 18; İbn Kesir, *a.g.e.*, c. XVII, s. 717-718; Nüveyrî, *a.g.e.*, c. XXXI, s.243.

³¹ Nebek Humus ile Dimaşk arasında bir köydür. Hamevî, *a.g.e.*, c. V, s. 258.

³² Eman, İslam hukukunda Müslüman bir ülkeye girmek ya da islam askerine teslim olmak isteyen yabancıya verilen can ve mal güvenliğidir. Ömeri, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Yahyâ İbn Fazlullah el-Ömerî (ö. 749/1349), *et-Ta'rîf bi'l-Mustalahi's-Şerîf* (Thk. Semîr Mahmûd Derubi), Kerek 1992/1413, s. 234-235; Kalkaşendî, Ebü'l-Abbas Şihabüddin Ahmed b. Ali Kalkaşendî (ö. 821/1418), *es-Subhu'l-A'shâ fî Sinâati'l-İnşâ*, I-XIV, (Thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin) Beyrut 1987, c. XIII, s. 321; Nebi Bozkurt, “Eman”, *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. XI, Ankara 1995, s. 75-77.

³³ İbn Devâdârî, *a.g.e.*, c. IX, s. 19-20; İbn Kesir, *a.g.e.*, c. XVII, s. 710; Nüveyrî, *a.g.e.*, c. XXXI, s. 243; Reşidüddin, *a.g.e.*, s. 280; Makrîzî, *a.g.e.*, c. I, s. 889; İbn Tağriberdi, *a.g.e.*, c. VIII, s. 123.

³⁴ Nüveyrî, *a.g.e.*, c. XXXI, s. 243; Makrîzî, *a.g.e.*, c. I, s. 889.

³⁵ Reşidüddin, *a.g.e.*, s. 280.

³⁶ 7 Rabiülahir 699/1 Ocak 1300 Cuma günü kılınan Cuma namazında hutbede sultan adı zikredilmez. Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 243; İbn Kesir, *a.g.e.*, c. XVII, s. 719; İbn Devâdârî, *a.g.e.*, c. IX, s. 19; Makrîzî, *a.g.e.*, c. I, s. 889.

³⁷ Nüveyrî, *a.g.e.*, c. XXXI, s. 247; İbn Devâdârî, *a.g.e.*, c. IX, s. 24; Makrîzî, *a.g.e.*, c. I, s. 891; İbn Tağriberdi, *a.g.e.*, c. VIII, s. 125.

sürerek kendilerinin Allah'ın dininin hizmetkârı, Müslümanların meşru yöneticileri olduklarını ayet ve hadislerle izah ederek dile getiriyordu. Ayrıca Gazan'ın adalet ve iyilik yapmayı sevdiği, zalime karşı mazlumu koruduğu şeklinde halkı kucaklayan cümleleri içeren emannâme okununca halk sevinir.³⁸ Diğer taraftan da Gazan'ın Dımaşk'a yaklaşması üzerine kendisine takdim edilmek üzere halkın yanındaki atlar, katırlar ve askerin ihtiyacında sarf edilecek çeşitli mallar toplanmaya başlanır.³⁹ 9 Rabiülahir/3 Ocak günü Dımaşk'ın yakınında Mercü'r-Râhıt⁴⁰ mevkiinde karargâhını kuran Gazan burada Dımaşklıları huzuruna kabul eder.⁴¹ Reşidüddin'in verdiği bilgilere göre Gazan şehrin korunması için özel birlikler göndermiş halka zulmetmemelerini emretmiş ayrıca askerin şehri yağmalamasını önlemek amacıyla şehrin giriş kapılarından sadece birisinin açık tutulmasını diğer kapıların ise kapalı tutulmasını emretmiştir.⁴² Şehri Gazan adına teslim almak için Dımaşk'a bir grup İlhanlı askeri ile giren emirler Kıpçak ve Bektemür ummadıkları bir durum ile karşılaşılır. Şehrin kale nâibi Ercüvaş⁴³ kaleyi teslim etmez.⁴⁴ Dımaşk dışındaki yerleşim alanları yağma ve talan edilmiş insanlar öldürülmüştür.⁴⁵ Ayrıca Kudüs ve Kerek'e kadar İlhanlı askeri her tarafı istilâ etmiştir.⁴⁶ Gazan'ın fermanına rağmen yaşanan bu gelişmelerden dolayı kale nâibi Ercüvaş, Kıpçak'ın tehditlerine rağmen kaleyi teslim etmemiş yüz gün süren destansı bir savunma ile İlhanlıların sevinçlerini yarıda bırakmıştır.⁴⁷ Nâib, Sultan Nâsır Muhammed adına kuşun kanadında bir mektup geldiğini öne sürerek sultanın Gazze'de kalabalık bir ordu ile yolda olduğu haberlerini yaymıştır.⁴⁸ Bunlarla da yetinmeyen Ercüvâş, kalenin çevresindeki evleri yıkarak düşmanın saklanmasını engellemiş, kaleden ok atıp taş yuvarlayarak, ateş topları atarak kaleyi savunmuştur. Özellikle düştüğünde geniş bir alana yayılarak çevresini yakan ateş topları savunma boyunca etkili bir silah olarak kullanılır. Emevi Camii'ni yıkmakla tehdit eden İlhanlılara karşı kale manevralarını kullanarak karşılık verir.⁴⁹

İlhanlı askerleri Dımaşk kalesinin teslim edilmemesi üzerine Suriye'yi istilâ ederek her yeri yağmalamaya başlamışlar, halktan zorla para toplamışlardır. İlhanlı ordusu Dımaşk'a tamamen girmiş olmasa da uygulamalarıyla şehri yaşanmaz hale getirmiştir.

³⁸ İbn Kesir, *a.g.e.*, c. XVII, s.720;

³⁹ İbn Kesir, *a.g.e.*, c. XVII, s.720; Nüveyrî, *a.g.e.*, c. XXXI, s. 246; Makrîzî, *a.g.e.*, c. I, s. 890.

⁴⁰ Hamevî, *a.g.e.*, c. V, s. 101.

⁴¹ Reşidüddin, *a.g.e.*, s. 280.

⁴² Reşidüddin, *a.g.e.*, s.280.

⁴³ Alemüddin Sencer Ercüvaş (ö. 701/1302) hakkında bkz. Safedi, *el-Vâfi*, c. VIII, s.220.

⁴⁴ İbn Kesir, *a.g.e.*, c. XVII, s.720; Baybars Mansûrî, *Zübde*, s. 332; Nüveyrî, *a.g.e.*, c. XXXI, s. 246; Safedi, *el-Vâfi*, c. VIII, s.220; İbn Devâdârî, *a.g.e.*, c. IX, s.24; Makrîzî, *a.g.e.*, c. I, s. 890; İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 125.

⁴⁵ İbn Kesir, *a.g.e.*, c. XVII, s. 720; Nüveyrî, *a.g.e.*, c. XXXI, s. 246; Makrîzî, *a.g.e.*, c. I, s. 890.

⁴⁶ Makrîzî, *a.g.e.*, c. I, s. 890.

⁴⁷ İbn Devâdârî, *a.g.e.*, c. IX, s. 24;

⁴⁸ Nüveyrî, *a.g.e.*, c. XXXI, s. 246; Makrîzî, *a.g.e.*, c. I, s. 890.

⁴⁹ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 157; a. mlf., *Zübde*, s. 332-333; Nüveyrî, *a.g.e.*, c. XXXI, s. 248-249; İbn Devâdârî, *a.g.e.*, c. IX, s. 24, 35; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 892-893; Ebü'l-Fidâ, *a.g.e.*, c. II, s. 382; İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 125.

İLHANLI HÜKÜMDARI GAZAN HAN'IN SURİYE İŞGALİ SÜRECİNDE İBN TEYMİYYE'NİN SİYASİ VE DİNİ MÜCADELESİ

Pazar yerlerine vergiler koymuşlar, havas pazarına 130 bin, süngücüler çarşısına 100 bin, bakırcılar çarşısına 100 bin, kuyumcular çarşısına az kişi olduğu için 1500, şehir eşrafına da 400 bin dirhem vergi salınmıştır. Pahalılık artmıştır. Ayrıca Dimaşklılardan 10 bin at toplanmıştır.⁵⁰ Her tarafı yakıp yıkarak karşı gelenleri öldürmüşler, camilerde içki içip uygunsuz davranışlarda bulunmuşlar (=zina yapmışlar) hatta camilerde bazı akşamlar ibadet yapılamamıştır. ⁵¹ Cuma günleri dahi camilerde birkaç saflık cemaat ancak toplanabilmiş, insanlar korkudan dışarı çıkamaz hale gelmiştir.⁵² Reşidüddin, bahse konu zulümlerin Gazan'ın onayı olmadan yapıldığına değinir.⁵³ Yapılan bu vahşetleri Gazan'a bildirmek için şehrin ileri gelenlerinden bir grupla giden İbn Teymiyye, şikâyet edildikleri takdirde öldürülecekleri korkusuyla İlhanlı emirleri tarafından huzura çıkması engellenir. Üstelik vezirler Reşidüddin ve Sadeddin para ve mal getirilmesini isterler.⁵⁴

İlhanlılar Dimaşklılar'da ne var ne yok her şeyi gasp etmiştir. Toplanan eşyalar hariç sadece Gazan'ın nakdi olarak tahsil ettiği para 3 milyon 6 yüz bin dirhemdir. Ayrıca vezirlerin ve emirlerin tahsil ettiğinin dışında İlhanlı devlet adamlarından Şeyhü'l-Meşayih 600 bin, Asîl b. Nasîr et-Tûsî 100 bin, Safi es-Sincârî 80 bin dirhem para tahsil etmişlerdir.⁵⁵ Gazan bölge idarecilerini atadıktan sonra Suriye'de toplamda 60 bin kişilik bir İlhanlı askerini bırakır ve 12 Cemaziyelevvel/4 Şubat 1300 Cuma günü bir müddet kaldığı Suriye'yi terk eder.⁵⁶ Amacı sonbaharda tekrar gelip Mısır'a yönelmektir.⁵⁷ Gazan'ın bölgeyi terk etmesiyle bölgede yaşanan gelişmelerle Memlûk idaresi bölgeden yeniden tesis edilir ve İlhanlı askeri bölgeyi terk eder.⁵⁸ Yüz günlük İlhanlı işgali sonrası 17 Recep 699/8 Nisan 1300 Cuma günü hutbe tekrar Nâsır Muhammed adına okunmaya başlar.⁵⁹ İlhanlı kaynakları Gazan'ın Dimaşk'ta adil bir idaresinden bahsetmiş olsalar⁶⁰ da

⁵⁰ İbn Devâdârî, *a.g.e.*, c. IX, s. 29; İbn Kesir, *a.g.e.*, c. XVII, s. 722-723; Makrîzî, *a.g.e.*, c. I, s. 893-894.

⁵¹ Nüveyrî, *a.g.e.*, c. XXXI, s. 247-248; Ebü'l-Fidâ, *a.g.e.*, c. II, s. 382; Makrîzî, *a.g.e.*, c. I, s. 893; İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 126.

⁵² İbn Kesir, *a.g.e.*, c. XVII, s.722.

⁵³ Reşidüddin, *a.g.e.*, s. 281.

⁵⁴İbn Devâdârî, *a.g.e.*, c. IX, s. 28; İbn Kesir, *a.g.e.*, c. XVII, s. 722; Nüveyrî, *a.g.e.*, c. XXXI, s. 247-248. Makrîzî, Gazan'ın sarhoş olduğu için görüşmediğini belirtir. Makrîzî, *a.g.e.*, c. I, s. 890.

⁵⁵ İbn Devâdârî, *a.g.e.*, c. IX, s. 33; İbn Kesir, *a.g.e.*, c. XVII, s. 724; Makrîzî, *a.g.e.*, c. I, s.894; İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 127.

⁵⁶ İbn Devâdârî, *a.g.e.*, c. IX, s. 31; İbn Kesir, *a.g.e.*, c.XVII, s. 723; Nüveyrî, *a.g.e.*, c. XXXI, s. 248; Makrîzî, *a.g.e.*, c. I, s. 894-895.

⁵⁷ İbn Kesir, c.XVII, *a.g.e.*, s.723; Nüveyrî, *a.g.e.*, c. XXXI, s.249; Reşidüddin, *a.g.e.*, s. 281-282.

⁵⁸ Önce Kutluşah birlikleriyle 22 Cemaziyelevvel/15 Mart 1300 günü Dimaşk'ı terk eder. Kale nâibi Ercüvâş'ın Recep ayının üçüncü (25 Mart 1300) günü Emevî camiinde, Memlûk askerinin Suriye'ye doğru gelmek üzere olduğuna dair ilan yaptırmasıyla İlhanlı emiri Bülây kalan İlhanlı birlikleriyle Dimaşk'tan ayrılır. Nüveyrî, *a.g.e.*, c. XXXI, s.249; İbn Kesir, *a.g.e.*, c.XVII, s.723-724, 726; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 345; İbn Devadarî, *a.g.e.*, c. IX, s.35; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 895-896, 900; İbn Tagrıberdi, *a.g.e.*, c.VIII, s.128.

⁵⁹ Nüveyrî, *a.g.e.*, c. XXXI, s. 251; İbn Kesir, *a.g.e.*, c. XVII, s.727; İbn Devadarî, *a.g.e.*, c. IX, s.37; Makrîzî, *a.g.e.*, c. I, s. 900; İbn Tagrıberdi, *a.g.e.*, c.VIII, s. 127.

⁶⁰ Reşidüddin, *a.g.e.*, s. 280-282; Özgüdenli, *a.g.e.*, s. 148.

detaylı olarak anlattığımız üzere dönemin çağdaşı Suriyeli ve Mısırlı müellifler tanık oldukları mezalimi açıkça ifade etmişlerdir.

Gazan kazandığı bu zaferin keyfini süremeden Memlûk idaresine geçen Suriye bölgesine ikinci kez yeni bir sefer düzenler. Ancak aşırı yağışlar ve ağır kış şartları seferin gerçekleşmesini engeller. Bu bağlamda sıkıntılı bir seyahat sonrası 5 Cemaziyelevvel 700 (16 Ocak 1301) Pazartesi günü Halep'i geçen İlhanlı ordusu Gazan'ın emri ile Sermîn'e⁶¹ giderek burada beklemeye başlar. Üç aylık bir bekleyişin ardından da 22 Cemaziyelevvel 700/2 Şubat 1301 Perşembe günü Gazan'ın emri ile İlhanlı ordusu geri döner.⁶²

Gazan tüm bu başarısızlıklara rağmen üçüncü kez yine Suriye bölgesine sefer düzenler. Sefer öncesi Mısır'a gönderdiği İlhanlı elçileriyle beraber Memlûk elçilerini kışladığı Karabağ bölgesinde kabul eder (16 Rabiülahir 701 / 19 Aralık 1301).⁶³ Aynı günlerde Papa VIII. Boniface (1294-1303) adına daha önce Gazan tarafından yazılan bir mektuba cevap niteliği taşıyan bir mektup Gazan'a takdim edilir. Uygur harfleri ile Moğolca kaleme alınan mektupta Gazan, Papa'ya ittifak teklif ederek ortak düşmanları Memlûkler üzerine birlikte hareket etmeyi tavsiye etmektedir.⁶⁴ Ayrıca Kirmanşah⁶⁵'a geldiğinde Bizans İmparatoru II. Andronikos (1282-1328)'un elçileri hediyeler takdim edip İmparator'un Gazan'a saygısını ve bağlılığını ifade eden mesajını iletirler.⁶⁶

Gazan, üçüncü sefer hazırlıklarının ardından 9 Cemaziyelahir 702/29 Ocak 1303 Pazartesi günü geldiği Hille⁶⁷'den ordusuyla harekete geçer.⁶⁸ 28 Recep/8 Mart günü Rahbe⁶⁹'de konaklar.⁷⁰ Yapılan görüşmeler sonrasında Rahbe nâibi teslim olur.⁷¹ Gazan, teslim olan nâibin oğlunu ve bir memlûkünü rehin aldıktan sonra⁷² çevredeki şehir nâiblerine ve Şam nâibi Cemaleddin Akkuş el-Efrem'e teslim olmaları için fetihnâmeler

⁶¹ Sermin ya da Sürmin Halep yakınlarında bir yerleşim yeri. Hamevî, *a.g.e.*, c. III, s. 215.

⁶² Reşidüddin, *a.g.e.*, s. 284; Stewart, *a.g.e.*, s. 146-147. Makrîzî Gazan'ın 12000 süvariden sadece 2000 kadarının bineği kaldığını haber verirken 11 Cemâziye'l-evvel 700 (22 Ocak 1301) günü Gazan'ın döndüğü haberi gelir. Makrîzî, *a.g.e.*, c. I, s. 909; İbn Tağriberdi, *a.g.e.*, c. VIII, s. 132.

⁶³ Reşidüddin, *a.g.e.*, s.285-286; Özgüdenli, *a.g.e.*, s. 154-155.

⁶⁴ 12 Nisan 1302 tarihinde Kuş Kapı'dan yazılan mektup Gazan, Reşidüddin ve Kutluşah tarafından Papa'nın daha önce muhtemelen Memlûkler karşısında alınan Vâdî Hazindâr galibiyetini tebrik için gönderdiği mektubuna cevap niteliği taşımaktadır. Günümüze kadar ulaşan mektup hakkında bkz. Vatikan Gizli Arşivi, Envanter nr. A.A., Arm. I-XVIII, 1801 (3); *Cengiz Han ve Mirasçıları, Büyük Moğol İmparatorluğu*, Sakıp Sabancı Müzesi, İstanbul 2006, s. 381 n. 312; Özgüdenli, *a.g.e.*, s. 1, 154.

⁶⁵ Günümüz İran sınırları içerisinde Irak sınırına 120 km. uzaklıkta Sasaniler döneminde kurulmuş bir şehir. Hamevî, *a.g.e.*, c. IV, s. 454-455; Marcel Bazin, "Kirman", *DİA*, c. XXVI, Ankara 2002, s. 62-63.

⁶⁶ Reşidüddin, *a.g.e.*, s. 292.

⁶⁷ Hamevî, *a.g.e.*, c. II, s. 294.

⁶⁸ Reşidüddin, *a.g.e.*, s. 292; Vassaf, Şerefüddîn Abdullah b. İzziddîn Fazlillâh b. Ebî Naîm-i Yezdî Şirazi Vassaf (ö. 730/1329-30), *Tahrîr-i Târih-i Vassaf*, (Yay. Abdü'l-Muhammed Ayetî), Tahran 1372/1994, s. 222.

⁶⁹ Hamevî, *a.g.e.*, c. III, s. 34.

⁷⁰ Reşidüddin, *a.g.e.*, s. 292-294; Vassaf, *a.g.e.*, s. 222.

⁷¹ Reşidüddin, *a.g.e.*, s. 293-295; Özgüdenli, *a.g.e.*, s. 158.

⁷² Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 164; *Zübde*, s. 367-368; Nüveyrî, *a.g.e.*, c. XXXII, s. 15; İbn Haldun, *a.g.e.*, c. V, s. 478; Makrîzî, *a.g.e.*, c. I, s. 930; İbn Tağriberdi, *a.g.e.*, c. VIII, s. 151.

İLHANLI HÜKÜMDARI GAZAN HAN'IN SURİYE İŞGALİ SÜRECİNDE İBN TEYMİYYE'NİN SİYASİ VE DİNİ MÜCADELESİ

gönderir.⁷³ Kutluşah komutasındaki 80 bin kişilik kalabalık İlhanlı ordusu⁷⁴ Dımaşk'a doğru yol alırken Gazan, Rahbe yakınlarındaki Deyr-i Besir⁷⁵'de üç gün boyunca içkili eğlence düzenledikten sonra beraberindeki Sûtây, Algû ve Nâgûldâr gibi komutanları askerleriyle Kutluşah'a katılmalarını emreder. Daha sonra da bölgeyi terk ederek ülkesine geri döner.⁷⁶

Kutluşah komutasındaki İlhanlı ordusu, Humus'u terk ettikten sonra Dımaşk'a uğramadan ilerleyişini sürdürerek⁷⁷ 1 Ramazan 702/19 Nisan 1303 günü Dımaşk'ın yaklaşık 25 km. güneyindeki bir tepenin önündeki Mercü's-Suffer⁷⁸ ovasına ulaşır.⁷⁹ Memlûk sultanı Nâsır Muhammed ise ordusuyla 2 Ramazan/20 Nisan günü Mercü Râhit'de⁸⁰ ümera tarafından karşılandıktan sonra savaşın yapılacağı alana ulaşır.⁸¹ Memlûk kuvvetleri kalabalık bir orduyla⁸² meydanda saf tutarken aralarında Ermeni ve Gürcü askerlerinin de yer aldığı⁸³ İlhanlı kuvvetlerinin sayısı hakkında Memlûk müellifleri ihtilafli bilgiler verir. Ömerî, Safedî ve Makrîzî elli bin olarak zikrederken,⁸⁴ savaşta bulunan Baybars Mansûrî ile Nüveyrî ise yüz bin olarak kaydeder.⁸⁵ İbn Haldun

⁷³ Nüveyrî, *a.g.e.*, c. XXXII, s. 15; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 368-372; İbn Haldun, *a.g.e.*, c. V, s. 478; Makrîzî, *a.g.e.*, c. I, s. 930; İbn Tağrıberdî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 157.

⁷⁴ İlhanlı ordusu hakkında Memlûk kaynakları farklı rakamlar verir. Baybars Mansûrî ve Nüveyrî 12 tümenen bahsederek 100 bini aşan bir ordudan bahsederken Makrîzî ve İbn Tağrıberdî 80 bin, İbn Haldun ise Kutluşah ve Çoban'ın 90 000 hatta daha fazla bir ordu ile Dımaşk'a doğru hareketinden bahseder. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 368; Nüveyrî, *a.g.e.*, c. XXXII, s. 15; Makrîzî, *a.g.e.*, c. I, s. 930; İbn Haldun, *a.g.e.*, c. V, s. 478; İbn Tağrıberdî, *a.g.e.*, c. VIII, s.15.

⁷⁵ Rahbe yakınlarında Fırat'ın batı kıyısında bir köydür. Özgüdenli, *a.g.e.*, s.159.

⁷⁶ Reşidüddin, *a.g.e.*, s. 295; Vassaf, *a.g.e.*, s. 225; Nüveyrî, *a.g.e.*, c. XXXII, s. 15; Makrîzî, *a.g.e.*, c. I, s. 930; İbn Tağrıberdî, *a.g.e.*, c.VIII, s. 157; İbn Haldun, *a.g.e.*, c. V, s. 478; Özgüdenli, *a.g.e.*, s.159.

⁷⁷ İbn Kesir, *a.g.e.*, c. XVIII, s. 28.

⁷⁸ Hamevi, *a.g.e.*, c. V, s. 101.

⁷⁹ Reşidüddin, *a.g.e.*, s. 296; Ayaz, *a.g.m.*, s. 17; Özgüdenli, *a.g.e.*, s. 161.

⁸⁰ Dımaşk yakınlarında Mercü's-Suffer'e yakın bir yerdir. Hamevi, *a.g.e.*, c. V, s. 101.

⁸¹ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 165; a.ölf., *Zübde*, s. 375; Ebü'l-Fidâ, *a.g.e.*, c. II, s. 388; Makrîzî, *a.g.e.*, c. I, s. 932; İbn Tağrıberdî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 159.

⁸² İbn İyas Memlûk kuvvetlerini 200 bin savaşçı olarak verir. İbn İyas, *a.g.e.*, c. I, s. 413.

⁸³ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 166; a.mlf., *Zübde*, s. 376; Nüveyrî, *a.g.e.*, c. XXXII, s. 19; Galstyan, *a.g.e.*, s. 175; Oktay, *a.g.e.*, s. 314; *Simbat Vekayinamesi*, s. 98; Mehmet Ersan, *Türkiye Selçukluları Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, Türk Tarih Kurumu Yay., İstanbul 2007, s. 221.

⁸⁴ Ömerî, *Mesâlik*, c. XXVII, s. 326; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c.V, s.85; Makrîzî, *a.g.e.*, c. I, s. 932.

⁸⁵ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 166; a. mlf., *Zübde*, s. 376; Nüveyrî, *a.g.e.*, c. XXXII, s. 19. Aynı müellifler savaşın ilk anlarında Müslümanların gerisine düşen Bülây'ın 20 bin kişilik birliği ile savaş alanını terk ettiği ve dağda mahsur kalanların da savaşın ikinci günü beklemekten usanan Memlûk askerinin bilinçli olarak açtığı gedikten kaçmaya çalıştıklarını bahsederek Kutluşah ve Çoban'ın 30 biner kişilik birliklerle Taytak komutasında da 20 bin kişilik birliklerle dağdan indiklerini söz ederler. Savaş alanında bulunan her iki müellifin verdiği bilgiler istikametinde 100 bini aşan bir İlhanlı ordusu söz konusudur. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 377; Nüveyrî, *a.g.e.*, c. XXXII, s. 19-20.

90 bin ve üzerinde olduğuna işaret ederken,⁸⁶ İbn Habîb 13 tümen olduklarından söz etmektedir.⁸⁷

Emir Çoban komutasında İlhanlı sol kanat kuvvetlerinin 2 Ramazan (20 Nisan 1303) Cumartesi günü öğle vaktinde Memlûk sağ kanadına hücum ederek savaş başlar.⁸⁸ İlhanlı taarruzuyla Memlûk sağ kanadı bozguna uğramış ve firar başlamıştır. Takibe giden İlhanlı birliklerinin boşalan yerlerine Kutluşah emrindeki kuvvetleriyle yardıma gelir. Ancak savaş alanındaki İlhanlı ordusunun Memlûkler karşısında dengesi bozulur. Bunu fırsat bilen Memlûk ordusu da sayıca azalan İlhanlı sağ kanadına yoğun bir şekilde saldırır.⁸⁹ Kısa süreli kargaşanın ardından toparlanan Memlûk kuvvetleri ile İlhanlı kuvvetleri arasında çok şiddetli çarpışmalar yaşanır. İbn Tağriberdî savaşın şiddetini şöyle anlatır; *“Sultan memlûkleri emirleriyle beraber öyle savaştılar ki, benzeri görülmemiş bir kahramanlık gösterdiler. Cesaret ve savaşıklıkta destan yazdılar. Bir emir birliği ile geri çekiliyor sonra diğeri geçiyor. Her birinin altında en az üç at öldü...”*⁹⁰ Giderek hezimete sürüklenen İlhanlılar çareyi dağa sığınmakta bulurlar. Açlık, susuzluk ve kuşatma zaman geçtikçe İlhanlılar'ın aleyhine gelişmektedir. İlhanlı kuvvetlerine geçiş yolu açılır. Tamamı indikten sonra da tepelenmeleri emredilir.⁹¹ Açılan gedikten nehre doğru koşan İlhanlı askerleri aşırı yağmurlardan bataklık haline gelmiş alandaki bataklığa saplanır. Pek çok asker atlarıyla beraber çamura gömülür. Ermeni müverrihlerinin Memlûkler tarafından hazırlandığını iddia ettikleri bataklık⁹² ile Memlûk askerleri arasında İlhanlı askeri telef olur ve pek çok zayıat verirler. Kaçıp kurtulabilenler bu kez Memlûklerin kurduğu pusularda can verirler. İlhanlı kuvvetleri komutanı Kutluşah canını zor kurtararak alandan kaçabilmiştir. İlhanlılar o denli çaresiz bir durumdadır ki, halktan sıradan birisi bir İlhanlı askerini etkisiz hale getirip üzerindeki ganimetini alabilmektedir.⁹³ Ayrıca Memlûklerin kılıcından, pusulardan ve bataklıktan kurtulabilenler bu kez aşırı yağışlarla taşan Fırat nehrinin azgın suları ile boğuşacaktır. Nehri geçmek neredeyse imkânsızdır. Yüzerek geçmeye çalışanlar boğuluyor, aşırı rüzgârdan salları devriliyor, bunların yanında açlık ise cabasıdır. Diğer taraftan bölgede yaşayan göçebe Araplar İlhanlılara kılavuzluk yapma bahanesiyle onları çölün ortasına bırakıp kaçmaları, farklı adreslere götürmeleri İlhanlı askerinin çaresizce telef olmasına yol açar.⁹⁴ Ermeni müverrihler

⁸⁶ İbn Haldun, *a.g.e.*, c. V, s.478. Ayrıca Ermeni müverrih Nerses 90 000 kişilik ordudan bahseder. Galstyan, *a.g.e.*, s. 176; Oktay, *a.g.e.*, s. 315.

⁸⁷ İbn Habîb, *a.g.e.*, c. I, s. 24. Baybars el-Mansûrî, eserinin bir başka yerinde İlhanlı ordusunu 12 tümen olarak zikreder. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 372.

⁸⁸ Reşidüddin, *a.g.e.*, s. 296; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 386; Nüveyrî, *a.g.e.*, c. XXXII, s. 19; İbn Devâdârî, *a.g.e.*, c. IX, s. 87; İbn Haldun, *a.g.e.*, c. V, s. 478; Makrîzî, *a.g.e.*, c. I, s. 933; İbn Tağriberdî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 160.

⁸⁹ Reşidüddin, *a.g.e.*, s. 296.

⁹⁰ İbn Tağriberdî, *a.g.e.*, c. VIII, s.162.

⁹¹ Ebü'l-Fidâ, *a.g.e.*, c. II, s. 388; Baybars el-Mansûrî, *a.g.e.*, s. 377; Nüveyrî, *a.g.e.*, c. XXXII, s. 19-20; Reşidüddin, *a.g.e.*, s. 297; Ayaz, *a.g.m.*, s. 22.

⁹² Galstyan, *a.g.e.*, s. 176-177; Oktay, *a.g.e.*, s. 315-316; *Simbat Vekayinamesi*, s. 99-100; Ersan, *a.g.e.*, s. 221.

⁹³ Ebü'l-Fidâ, *a.g.e.*, c. II, s. 388; Makrîzî, *a.g.e.*, c. I, s. 937; İbn Tağriberdî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 163-164.

⁹⁴ İbn Tağriberdî, *a.g.e.*, c. VIII, s.163-164.

İLHANLI HÜKÜMDARI GAZAN HAN'IN SURİYE İŞGALİ SÜRECİNDE İBN TEYMİYYE'NİN SİYASİ VE DİNİ MÜCADELESİ

İlhanlılardan beş bin, Ermenilerden de beş yüz askerin ancak kurtulabildiğini haber verirken yüzerek geçmeye çalışanların boğulduğunu, aşırı rüzgârdan salların devrildiğini ve etrafta ölmüş insan cesetleri ile hayvan leşlerinin her tarafı kapladığından söz ederler.⁹⁵ Makrîzî, İlhanlı ordusunda on askerden sadece birisi sağ kurtulabildiğini ifade ederek iki ay boyunca İlhanlıların yas tuttuğunu ve Gazan'ın duyduğu facia karşısında ağzından ve burnundan gelen kanlar neredeyse canını alacaktı, diye söz eder.⁹⁶ Sonuçta İlhanlı ordusunun aldığı bu çok ağır hezimet yakın tarihte benzeri görülmemiş Ayn Câlût yenilgisinden daha ağır bir hezimet olmuştur.⁹⁷

B. İbn Teymiyye'nin Faaliyetleri

İbn Teymiyye, Vâdî Hazindâr savaşıyla bölgeyi istilâya başlayan İlhanlı askerinin Şam'a inmesiyle Gazan'ın huzuruna çıkar. Dımaşk Kâdî'l-Kudâtı İmamüddin, Kadî Cemaleddin el-Mâlikî, Taceddin b. Şîrâzî, Dımaşk valisi, muhtesib ve daha birçok görevli Dımaşk'ı terk etmeleriyle şehir boşalır. Sadece kale nâibi Ercüvâş iç kaleye sahip çıkar.⁹⁸ Böyle bir durumda şehri terk etmeyen az sayıdaki Dımaşk'ın ileri gelenlerinden Kâdî Bedreddin İbn Cemâa, Şeyh Zeyneddin el-Fârikî, Kâdî'l-Kudât Necmeddin b. Sarsarî, Sâhib Fahreddin b. eş-Şîrcî, Kâdî İzzeddin b. ez-Zekî ile birçok ilmiye ve adliye sınıfına mensup kimseler Emevi Camii'nin yanında Meşhed-i Ali'de toplantı yaparak Gazan'ın huzuruna çıkıp eman talebinde bulunmak üzere anlaşılır. Heyet kalabalık bir grupla Gazan'ın Nebek⁹⁹'te konakladığı esnada itaatlerini sunarak eman talep ederler. 6 Rabiülahir 699 (31 Aralık 1299) Perşembe günü huzuruna çıktıkları Gazan söz konusu fermanı (emannâme¹⁰⁰) kendilerinin huzuruna gelmeden önce gönderdiğini söyler.¹⁰¹ İbn Teymiyye bizzat Gazan ile görüşmüş ve Müslümanlar adına faydalı güzel bir nutuk irat etmiştir.¹⁰² Heyet daha sonra da geri döner.¹⁰³

Gazan'ın emannâmesine baktığımızda yazı üslup ve usul açısından İslami teamüllere uygun kaleme alınmıştır. Gazan mektubunda mensubu olduğu İslam dinini övmekte ve emrindeki gayrimüslim grupların adlarını (Gürcü, Ermeni ve Moğol) anarak askerlerine bu durumu açıkça ilan etmektedir. Ayrıca Memlûk devlet adamlarının yoldan çıktıklarını İslam dininin emirlerine karşı geldiklerini dillendirerek kendisinin meşru sultan

⁹⁵ *Simbat Vekayinamesi*, s. 99; Galstyan, *a.g.e.*, s. 176; Oktay, *a.g.e.*, s. 315; *Simbat Vekayinamesi*, s. 98; Özgüdenli, *a.g.e.*, s. 163.

⁹⁶ Makrîzî, *a.g.e.*, c. I, s. 937.

⁹⁷ Özgüdenli, *a.g.e.*, s. 166.

⁹⁸ İbn Devâdârî, *a.g.e.*, c. IX, s. 18; İbn Kesir, *a.g.e.*, c. XVII, s. 717-718; Nüveyrî, *a.g.e.*, c. XXXI, s. 243.

⁹⁹ Nebek Humus ile Dımaşk arasında bir köydür. Hamevî, *a.g.e.*, c. V, s. 258.

¹⁰⁰ Eman, İslam hukukunda Müslüman bir ülkeye girmek ya da İslam askerine teslim olmak isteyen yabancıya verilen can ve mal güvenliğidir. Gazan da Şam halkına eman vermiştir. Eman hakkında bkz. Ömeri, *et-Ta'rif*, s. 234-235; Kalkaşendi, *a.g.e.*, c. XIII, s. 321; Bozkurt, *a.g.m.*, s. 75-77.

¹⁰¹ İbn Devâdârî, *a.g.e.*, c. IX, s. 19-20; İbn Kesir, *a.g.e.*, c. XVII, s. 719; Nüveyrî, *a.g.e.*, c. XXXI, s. 243; Reşidüddin, *a.g.e.*, s. 280; Makrîzî, *a.g.e.*, c. I, s. 889; İbn Tağriberdi, *a.g.e.*, c. VIII, s. 123.

¹⁰² İbn Kesir, *a.g.e.*, c. XVII, s. 719.

¹⁰³ Nüveyrî, *a.g.e.*, c. XXXI, s. 243; Makrîzî, *a.g.e.*, c. I, s. 889.

olduğunu öne sürmektedir. Bölge sakinlerinin güvenliğini temin edeceğine dair de söz vermektedir.¹⁰⁴

Gazan'ın emannâmesine rağmen Dımaşk dışındaki yerleşim alanları yağma ve talan edilmiş insanlar öldürülmüştür.¹⁰⁵ Şehri Gazan adına teslim almak için Dımaşk'a bir grup İlhanlı askeri ile giren emirler Kıpçak ve Bektemür ummadıkları bir durum ile karşılaşılır. Şehrin kale nâibi Ercüvaş kaleyi teslim etmez.¹⁰⁶ İbn Teymiyye kale naibi Ercüvaş'a haber göndererek "Orada tek bir taş kalıncaya değin, gücün yettiği kadar kaleyi teslim etme. Suriyeliler için bunda büyük bir fayda ve maslahat vardır. Allah burayı Şam halkı için sığınak yeri kıldı. Burası, Meryem oğlu İsa'nın ineceği zamana kadar iman ve sünnet yurdu olmaya devam edecektir", dediğini İbn Kesir nakleder.¹⁰⁷ Bu arada Suriye bölgesinde yaşanan katliamlar ve yıkımların dayanılmaz bir hal alması üzerine de İbn Teymiyye beraberindeki bir grup ile yaşananları Gazan'a bildirmek ve söz verdiği sözünde durmasını hatırlatmak için 25 Rabiulahir/19 Ocak 1300 günü yanına gider.¹⁰⁸ Ancak görüşmeden iki gün sonra geri döner. Makrîzî, Gazan'ın sarhoş olduğu için görüşmediğini belirtir.¹⁰⁹ Nüveyrî ise şikâyet edildikleri takdirde üst düzey komutanların yaşananlardan dolayı öldürülecekleri endişesiyle İbn Teymiyye'nin Gazan'ın huzuruna çıkarılmadığını ifade eder.¹¹⁰ Bu bilgilerin yanında İbn Kesir, vezirler Sadeddin ve Reşidüddin'in İbn Teymiyye'ye söz vererek gerekli yardımı yapacaklarına dair söz verdiklerini belirtir.¹¹¹ Direnen İbn Teymiyye bazı esirlerin serbest bırakılmalarını ancak sağlayabilir.¹¹² Dımaşk iç kale nâibi Ercüvâş'ın kaleyi teslim etmemesi üzerine şehirde ve havalisinde giderek artan İlhanlı mezaliminin önüne geçmek için İbn Teymiyye ile beraber Hatib Bedreddin b. Cemâa iç kaleye çıkarlar. Amaçları İlhanlı nâibleriyle Ercüvâş arasında bir anlaşma yapılmasıdır. Ancak başarılı olamazlar.¹¹³

İbn Teymiyye'nin çabaları bunlarla da sınırlı değildir. Gazan'ın bölge nâibi Kıpçak 2 Recep/24 Mart 1300 Perşembe günü Dımaşk'ın önde gelenlerini çağırarak toplantı yapar. Gazan ve kendisi için sadakat yemini alır. İbn Teymiyye aynı gün Gazan'ın bölgede bıraktığı üst düzey komutanlarından Bulay'ın karargâhına giderek bir grup Müslüman esirin serbest kalmasını sağlar. Üç gün burada kaldıktan sonra da geri döner.¹¹⁴ İbn Devâdârî, İbn Teymiyye ile Bulay arasında geçen bir konuşmayı nakleder. Bulay'ın Yezid b. Muaviye hakkındaki sualine İbn Teymiyye'nin geçiştirici cevaplar vermesi üzerine

¹⁰⁴ Gazan'ın emannâmesi için bkz. İbn Devâdârî, *a.g.e.*, c. IX, s. 21-23.

¹⁰⁵ İbn Kesir, *a.g.e.*, c. XVII, s. 720; Nüveyrî, *a.g.e.*, c. XXXI, s. 246; Makrîzî, *a.g.e.*, c. I, s. 890.

¹⁰⁶ İbn Kesir, *a.g.e.*, c. XVII, s.720; Baybars Mansûrî, *Zübde*, s. 332; Nüveyrî, *a.g.e.*, c. XXXI, s. 246; Safedi, *el-Vâfi*, c. VIII, s.220; İbn Devâdârî, *a.g.e.*, c. IX, s.24; Makrîzî, *a.g.e.*, c. I, s. 890; İbn Tagriberdî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 125.

¹⁰⁷ İbn Kesir, *a.g.e.*, c. XVII, s.720.

¹⁰⁸ Nüveyrî, *a.g.e.*, c. XXXI, s.247; İbn Devâdârî, *a.g.e.*, c. IX, s. 28; İbn Kesir, *a.g.e.*, c. XVII, s.722.

¹⁰⁹ Makrîzî, *a.g.e.*, c. I, s. 890.

¹¹⁰ Nüveyrî, *a.g.e.*, c. XXXI, s. 247-248.

¹¹¹ İbn Kesir, *a.g.e.*, c. XVII, s.722.

¹¹² Nüveyrî, *a.g.e.*, c. XXXI, s. 247-248; Makrîzî, *a.g.e.*, c. I, s. 890.

¹¹³ İbn Devâdârî, *a.g.e.*, c. IX, s. 35.

¹¹⁴ İbn Devâdârî, *a.g.e.*, c. IX, s. 35-36; İbn Kesir, *a.g.e.*, c. XVII, s.726.

İLHANLI HÜKÜMDARI GAZAN HAN'IN SURİYE İŞGALİ SÜRECİNDE İBN TEYMIYYE'NİN SİYASİ VE DİNİ MÜCADELESİ

Dımaşk ehlinin Hz. Hüseyin'i şehit ettiklerini söyler. İbn Teymiyye ise onun Irak Kerbela'da şehit olduğunu hatırlatır. Bulay, Kerbela hadisesini yapan Emevi halifelerinin Şam sakinlerini sevdiğini ileri sürmesi üzerine İbn Teymiyye, Hz. Hüseyin'in şehadetinin bununla bir ilgisi olmadığını beyan edip buranın mübarek bir yer olduğu evliyanın, salihlerin yurdu olduğunu hatırlatır. Bulay bu cevaplara fena halde sinirlenir. Ayrıca Bulay kendisinin Horasan ehlinde Müslüman olduğunu belirtir.¹¹⁵

Yüz günlük İlhanlı işgali sonrası 17 Recep 699/8 Nisan 1300 Cuma günü hutbenin tekrar Nasır Muhammed adına okunmasıyla¹¹⁶ Şam tekrar Memlûk idaresine geçer. Böylece Gazan'ın yüz günlük işgali sonuçsuz kalır. Bölge sakini halkın sıkıntı çekmesiyle sonuçlanır. İlhanlıların bölgeyi tamamen terk etmesi sonucu işgalcilerle işbirliği yaptıkları gerekçesiyle birçok kişi cezalandırılır. Yakalanan bu kişilerin kimisi idam edilirken kimisinin gözlerine mil çekilmiş kimisinin de dili koparılarak ağır bir biçimde cezalandırılmışlardır.¹¹⁷ İbn Teymiyye yanına aldığı bir grup dostuyla Dımaşk'ta kısa bir süre önce açılan meyhaneleri, fuhuş yerlerini¹¹⁸ kapatır. Meyhanelerdeki şarap kaplarını kırıp küpleri devirerek içlerini boşaltırlar. İşletenlerin cezalandırılmasını sağlarlar. Halk bu girişimi sevinçle karşılar.¹¹⁹

Gazan'ın bölgeyi işgalini fırsat bilip İlhanlılarla işbirliği yaptıkları gerekçesiyle cezalandırılanlar arasında Kısravan dağı Dürzîleri¹²⁰ de vardır. Bölgede katliâmlar yapıp zararları dokunan Dürzîleri tedip etmek amacıyla geniş çaplı bir sefer düzenlenir. Dımaşk nâibi Cemaleddin Akkuş 20 Şevval 699/9 Temmuz 1300 günü harekete geçerek Safed, Hama, Humus ve Trablus nâiblerinin de birlikleriyle katıldığı bu sefer ile Dürzîler tedip edilir. Dağlara kaçanlar takip edilir. Ayrıca çok büyük bir ganimet elde edilir.¹²¹ Bölgeye giden birliklerin arasında İbn Teymiyye de yer almıştır. İbn Kesir'in anlattığına göre İlhanlıların bölgeden çekilmesiyle Dürzîlerin reisleri İbn Teymiyye'nin yanına gelerek görüşmeler yapar. İbn Teymiyye yaptıklarından dolayı pişman olmalarını sağlayıp tevbe ettirmiş nasihatlerde bulunmuştur. Bunun yanında askerlerden aldıklarını geri vermişler, gasp ettikleri malları iade etmişlerdir. Arazileri ve çiftlikleri daha önceden olduğu gibi yine kendilerine iktâ olarak verilmiştir.¹²²

İlhanlılar bölgeyi terk ettikten sonra bölgeye ikinci kez sefer düzenlemişler ancak ağır kış koşulları seferin icra edilmesine izin vermemiştir. Gazan bunun üzerine üçüncü kez

¹¹⁵ İbn Devâdârî, *a.g.e.*, c. IX, s. 36.

¹¹⁶ Nüveyrî, *a.g.e.*, c. XXXI, s. 251; İbn Kesir, *a.g.e.*, c.XVII, s.727; İbn Devâdârî, *a.g.e.*, c. IX, s.37; Makrîzî, *a.g.e.*, c. I, s. 900; İbn Tağriberdi, *a.g.e.*, c.VIII, s. 127.

¹¹⁷ İbn Kesir, *a.g.e.*, c.XVII, s. 730; Nüveyrî, *a.g.e.*, c. XXXI, s. 254; Makrîzî, *a.g.e.*, c. I, s. 902.

¹¹⁸ İbn Devâdârî, *a.g.e.*, c. IX, s. 34; İbn Kesir, *a.g.e.*, c.XVII, s.725.

¹¹⁹ İbn Kesir, *a.g.e.*, c.XVII, s.727-728.

¹²⁰ Dürzîlik'in tam olarak tanımı yapılamasa da kısaca şöyle söylenebilir. Fâtımî halifelerinden Hâkim-Biemrillâh döneminde (996-1021) Vezir Hamza b. Ali tarafından kurulan aşırı bir fırka. Dürzîlik hakkında bkz. Mustafa Öz, "Dürzîlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. X, Ankara 1994, s. 39-48.

¹²¹ İbn Kesir, *a.g.e.*, c.XVII, s.730; İbn Habib, *a.g.e.*, c. I, s. 250; Makrîzî, *a.g.e.*, c. I, s. 902-903.

¹²² İbn Kesir, *a.g.e.*, c.XVII, s.725

Şakhab savaşıyla neticelenen son kez bir sefer düzenlemiştir. Bu seferler sırasında özellikle de yüz bin kişilik kalabalık bir orduyla İlhanlıların bölgeye doğru yaklaşması üzerine artan korku ve endişenin halk ve asker nezdinde ayyuka çıkar. Halkın yaşadığı sıkıntılar ve askerın savaşma konusundaki isteksizliği söz konusu olmuştur. İbn Teymiyye, Gazan'ın emannâme vermesine rağmen bölgede yaşanan sıkıntılardan sonra bu kez çok açık bir şekilde Gazan ve İlhanlılar aleyhine tavır alır. Dönemin idarecileri ve halkı üzerinde tartışmasız nüfuzu olan İbn Teymiyye'nin Moğollar aleyhine yayınladığı fetvalar önemli ve bir o kadar da ilginçtir.

İbn Teymiyye, İslâmiyet'i kabul etmesine rağmen *Cengiz Yasası'nı*¹²³ uygulayan¹²⁴ Gazan'ın sarayında her dinden insanın aynı muameleyi görmesi, Hıristiyanlarla bir olup Müslüman topraklarına saldırmaları Müslümanlıklarının aslında sahte olduğu ve bu cümleden onlarla cihat etmenin farz olduğuna dair fetvalar yayınladı. ¹²⁵ Bu fetvalar hem asker nezdinde hem de sultan nezdinde büyük bir itibar görmesini sağladı. Ayrıca halkın ve askerın savaşma azmini yüksek tutmak için çaba sarf eder. İlhanlı ordusu ile savaşmaya teşvik eder. İlhanlı ordusunun Suriye bölgesine girdiğine dair haberler gelmesi üzerine İbn Teymiyye 2 Safer 700/17 Ekim 1300 günü camide yaptığı vaazında halkı ayet ve hadislerle savaşmaya teşvik ettiği gibi savaşmaktan kaçınanları da uyarır. Mallarını Allah yolunda harcamaları, cihat etmeleri için belîğ konuşmalar irat eder. Bu konuda vaazlar birbirini takip eder. ¹²⁶ Gazan'ın ikinci kez düzenlediği Suriye seferi sırasında askeri teşci etmek için gösterdiği gayret önemlidir. Sultanın ordusunun gecikmesi düşmanın da yaklaşması üzerine Dımaşk açıklarında teyakuz halinde bekleyen Suriye ordusunun başındaki naibe ve askerlere hitaben onları sakinleştirici savaşmayı teşvik eden, cesaretlendirici konuşmalar yapar. Ayet ve hadislerle bu konuşmalarını süsler. "Her kim kendisine verilen eziyetin dengi ile karşılık verir de, bundan sonra yine kendisine zulmedilirse, elbette Allah ona yardım eder. Hiç şüphesiz ki, Allah çok affedendir, çok bağışlayandır.(Hac, 22/60)" mealindeki ayeti sık sık okuyarak zaferin kendi taraflarında olduğunu ileri sürer. Askeri coşturacak konuşmalarını tekrarlar.¹²⁷ Suriye askerini teşci eden İbn Teymiyye'den nâib ve emirlerin bir talebi olur.

¹²³ Cengiz Han tarafından tanzim edilen yasalardır. Yasa ile ilgili bkz. Cüveyni, *a.g.e.*, s. 84-91; Ömeri, *Mesâlik*, c. III, s. 98-100; Kalkaşendi, *a.g.e.*, c. IV, s.310-312; Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 220-221; Fethi Gedikli, "Yasa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, DİA, c. XLIII, Ankara 2013, s. 336-337.

¹²⁴ Gazan, devlet adamlarının ve komutanlarını Cengiz Yasası'na göre yargıladığı gibi yine yasa'ya göre babasının karısı ile nikâhlanmıştır. Safedi'nin detaylı olarak değindiği üzere İslam'da böyle bir nikâh usulü ayetle Allah tarafından yasaklanmıştır. Safedi, *A'yânü'l-Asr*, c.IV, s. 9. Ayrıca İslam'da nikâh bahsi için bkz. Fahreddin Atar, "Nikâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XXXIII, Ankara 2007, s. 112-117.

¹²⁵ İbn Kesir, *a.g.e.*, c. XVII, s.735-736. Söz konusu fetvalar ve bu fetvaların yorumları hakkında bkz. İbn Teymiyye, *Kitâbu Mecmû'l-Fetâvâ*, Kahire 1326-1329/1908-191, c.IV, s.289-302; Denise Aigle, "The Mongol Invasions of Bilâd al-Sham by Ghâzân Khân and Ibn Taymiyah's Three "Anti-Mongol" Fatwas", *Mamlûk Studies Review*, XI-2 2007, s. 97-115; Ayaz, *a.g.m.*, s.18; Hanifi Şahin, "İbn Teymiyye'nin Siyaset Anlayışı", *International Journal of Social Science*, (Mart 2013), ss.615-638; Ulaş Töre Sivrioğlu, Muzaffer Ercan Yılmaz, "Bir İslam Düşünürü ve Siyasal Teorisyen Olarak İbn Teymiyye", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı; 37, Temmuz-Ağustos 2013; s. 6-7.

¹²⁶ İbn Kesir, *a.g.e.*, c. XVII, s.735-736.

¹²⁷ İbn Kesir, *a.g.e.*, c.XVII, s.737.

İLHANLI HÜKÜMDARI GAZAN HAN'IN SURİYE İŞGALİ SÜRECİNDE İBN TEYMIYYE'NİN SİYASİ VE DİNİ MÜCADELESİ

Mısır'a sultanın yanına bizzat giderek burada sultan, vezir ve diğer devlet adamlarıyla görüşmeler yaparak savaşma konusunda onları cesaretlendirmesidir. İbn Teymiyye bunun üzerine Mısır'a gider. Devlet adamlarıyla görüşmeler yapar. Özellikle sakin olmalarını zaferin mutlak kendileri tarafında olduğuna dair yatıştırıcı konuşmalar yapar. Hatta İbn Teymiyye, Suriye'yi savunmaktan ve himaye etmekten kaçınırsanız kendilerini himaye edecek bir sultan bulacaklarını ileri sürer. Bölgenin sultanı ve hâkimi olarak bölge halkını korumakla mesulsünüz diye de uzun nutuklar irat eder. Diğer taraftan da bölgeye asker sevkıyatı hız kesmeden devam eder. Suriyeliler Mısır askerinin bölgeye gelmesiyle de sevinirler. İbn Teymiyye'nin bu çabalarının yanında ilmiye sınıfına mensup üst düzey diğer âlimler de askerinin savaşması için çaba sarf ettikleri bir gerçektir. Kahire'de sekiz gün kalan İbn Teymiyye 27 Cemaziyelevvel 700/7 Şubat 1301 günü posta atlarıyla Şam'a döner.¹²⁸

Şakhab savaşı öncesi İbn Teymiyye'nin İlhanlılara karşı savaşmak için halk ve asker nezdindeki faaliyetlerini artırdığı görülür. Bir ara aralarında İbn Teymiyye'nin de adının geçtiği ilmiye sınıfına mensup kişilerce İlhanlılar ile mektuplaşıp İlhanlı işgal süresince İlhanlı bölge nâibliği yapan Kıpçak'ın Suriye nâibliği hususunda yazıştıklarına dair sahte bir mektup ortaya çıkar. Mektup Nâib Cemaleddin Akkuş'un eline geçer. Yapılan muhakeme sonucunda mektubun sahte olduğu anlaşılmış ve mektubu kaleme alan kâtibin eli kesilmiştir.¹²⁹

İlhanlı ordusunun Suriye bölgesine girmesiyle Suriye bölge nâibleri emrindeki birlikler ile yerlerini terk ederek Dımaşk'a doğru harekete geçerler. Diğer taraftan da Mısır'dan takviye birlikler kısım kısım Dımaşk'a gelmeye başlamıştır. Dımaşkta meydana toplanan fukaha ve halk, kadıların huzurunda yemin ederek düşmanı karşılamak için 5 Şaban 702/25 Mart 1303 Pazar günü ahitleşirler. İbn Teymiyye Hama'dan gelen Suriye askerini karşılamaya çıktığında söz konusu ahitleşmeyi, emirlerin ve halkın yemin ettiğini anlatır. Bunun üzerine onlar da savaşacaklarına dair yemin ederler. İbn Teymiyye yemin ederek; "Bu defa İlhanlılara karşı zafer sizindir" deyince emirler; "İnşâAllah" demesini isterler. İbn Teymiyye ise kesinlikle şüphe olmaksızın zaferin gerçekleşeceği anlamında; "Hakikaten İnşâAllah" diye cevap verir. Ardından da hac suresi 60. ayeti¹³⁰ okur.¹³¹

İlhanlı askerinin bir kısmının Müslüman olmasından dolayı fukaha ve halk bu konuda yani düşmanın dinen nasıl tanımlanacağı hususunda İbn Teymiyye görüşler beyan etmiş ve önemli bir meselenin açıklığa kavuşmasını sağlamıştır. Müslüman olduklarını söyleyen ve halifenin itaati altına girmedikleri için de isyan etmiş sayılmayan bu düşman hakkında nasıl bir şerî hüküm uygulanmalı idi. Yani bu insanlarla savaşmayı

¹²⁸ İbn Kesir, *a.g.e.*, c.XVII, s.737-739.

¹²⁹ İbn Kesir, *a.g.e.*, c.XVIII, s.18.

¹³⁰ "Her kim kendisine verilen eziyetin dengi ile karşılık verir de, bundan sonra kendisine yine zulmedilirse, elbette Allah ona yardım eder. Hiç şüphesiz ki, Allah çok affedendir, çok bağışlayandır.(Hac, 22/60)

¹³¹ İbn Kesir, *a.g.e.*, c.XVII, s.723.

meşrulaştırılacak ne ileri sürülmeli idi. İbn Teymiyye bu can alıcı soruya cevap bularak İlhanlılar ile yapılacak savaşı şeran meşrulaştırmıştır. Kısaca İbn Teymiyye söz konusu fetvalarıyla da yetinmez. Daha ileri giden görüşler beyan ederek İlhanlılar karşısındaki mücadeleyi kutsallaştırır. İbn Teymiyye Gazan ve askerlerini Hâricîler¹³² gibi telakki edilmesini belirterek şunları söyler; "Bunlar Ali'ye ve Muaviye'ye karşı çıkan Haricilere benzemektedirler. Çünkü hariciler, halifelîğe kendilerinin Ali'den ve Muaviye'den daha çok lâyük olduklarını öngörüyorlardı. İlhanlılar ise (yeryüzünde) hakkı ikame etme konusunda kendilerini Müslümanlardan daha yetkili görmekte idiler.¹³³ Müslümanları yaptıkları isyanlar ve zulümlerden dolayı ayıplamaktalar, oysa kendileri daha beterini yapmaktadırlar." İbn Teymiyye'nin bu sözlerini dinleyen ulema ve halk ikna olur. Daha ileri giden İbn Teymiyye sözlerini şöyle tamamlar; "Beni başımın üzerinde mushaf¹³⁴ ile İlhanlılar cephesinde görürseniz beni öldürün". İbn Teymiyye'nin bu sözlerini duyanlar savaşa konusunda cesaretlendikleri gibi moralleri yerine gelir. Kalpleri teskin olur. Bu bilgileri nakleden İbn Kesir sözlerini Allah'a hamd ederek tamamlar.¹³⁵

İbn Teymiyye'nin Şakhab savaşı öncesinde Mısır'a emirlerin tavsiyesiyle tekrar gittiği görülür. İbn Teymiyye Suriye'ye gelmek üzere olan Nâsır Muhammed ile yolda karşılaşır. Dönmek niyetinde olan sultanı cesaretlendirir. Sultanın kendisi ile beraber Mısır ordusunun yanında yer alması yönündeki talebini; "Sünnet olanın kişinin kendi halkı ile beraber savaşmasıdır" diyerek nazikçe geri çevirir. Sultanı savaş için cesaretlendirip zaferin yakın olduğunu yemin ederek söyler. Daha sonra da hızlıca hareket ederek savaşa katılmak için Suriye ordusuna katılır.¹³⁶

Şakhab Savaşı 2 Ramazan 702/20Nisan 1303 günü gerçekleşmiş ve İbn Teymiyye savaşa bizzat katılmıştır. Savaşın Ramazan ayının ilk günlerine gelmesi üzerine askerlere ve savaşa katılacak halka oruç tutmamalarını, oruçlu iseler oruçlarını bozmalarına dair fetva verir. Bizzat kendisi yiyerek de askeri teşvik eder. Askerin oruç tutmamasıyla alakalı; "Siz yarın düşmanın karşısına çıkacaksınız. Oruç bozmanız daha da kuvvetlenmenize yarar. Ebu Said el-Hudrî'nin rivayet ettiği bir hadis-i şerif'te Hz. Peygamber (a.s.) Mekke fethi senesinde sahabelerin cephede iken oruç tutmamalarını emretmiştir" diyerek askerin savaşa güçlü olarak çıkması için çaba sarf etmiştir.¹³⁷ Savaş

¹³² İslam tarihinde ilk siyasi muhalif grub olarak gösterilen hâricîler, Hz. Osman'ın şehadeti sonrası yaşanan gelişmeler doğrultusunda Hz. Ali ile Muaviye arasında meydana gelen Siffin Savaşı'nda Hz. Ali'nin ordusundan ayrılanların oluşturduğu gruba verilen isimdir. Dini ve siyasi konularda aşırı görüşleriyle öne çıkan bir fırka. Detaylı bilgi için bkz. Adnan Demircan, *Hâricîler'in Siyasi Faaliyetleri*, İstanbul 1996, s. 57-261; Ethem Ruhi Fırlalı, "Hâricîler", *DİA*, c. XVI, Ankara 1997, s.169-175.

¹³³ Gazan Dimaşk halkına gönderdiği emanânmesinde Müslüman idarecilerin yoldan çıktıklarını Allah'ın kendilerini idare etmekle görevlendirdiğini ayet ve hadislerle süsleyerek ifade etmiş idi.

¹³⁴ İbn Teymiyye, Hz. Ali ile Muaviye arasında vuku bulan Siffin savaşında Muaviye'nin askerlerinin Kur'an sayfalarını mızraklarının ucuna takarak; "Kur'an aramızda hakem olsun" dedikleri hadiseyi hatırlatıyor.

¹³⁵ İbn Kesir, *a.g.e.*, c. XVIII, s. 23-24.

¹³⁶ İbn Kesir, *a.g.e.*, c.XVIII, s.27.

¹³⁷ İbn Kesir, *a.g.e.*, c.XVIII, s.23-25.

İLHANLI HÜKÜMDARI GAZAN HAN'IN SURİYE İŞGALİ SÜRECİNDE İBN TEYMIYYE'NİN SİYASİ VE DİNİ MÜCADELESİ

Memlûk ordusunun galibiyeti ile sonuçlanmış ve bu zafer aynı zamanda İbn Teymiyye'nin haklı olarak halk ve idareciler nezdindeki saygınlığını artırmıştır.

İbn Teymiyye zaman içinde yayılan popülaritesine rağmen çok geçmeden yaşanan gelişmelerle devlet yetkilileri tarafından tutuklanarak sık sık hapse girer. Bazı fıkıh konularında verdiği fetvalar ve bazı kelim konularında ileri sürdüğü görüşlerinden dolayı yargılanır. Yapılan muhakemeler sonucunda Sultan Nâsır Muhammed'in 705 yılı Ramazan (1306 Mart-Nisan) ayında yayınladığı emir¹³⁸ minberlerde okunarak fetva vermesi yasaklanır. Sık sık hapse girip çıkacak olan İbn Teymiyye, selefi görüşlerini ısrarla savunmaya devam eder. Giderek ilmi otoritelerin çekişmesine dönüşecek bu yargılamalardan bıkmayan İbn Teymiyye sık sık girdiği hapislerde birçok önemli eserini kaleme almıştır. Son olarak elinden kâğıdı ve kalemi alınarak hapse girdiği 20 Zilkade 728/26 Eylül 1328'de hapiste iken vefat etmiştir.¹³⁹

Sonuç olarak, İbn Teymiyye Vâdî Hazindâr savaşı ile başlayan İlhanlı işgal sürecinden Memlûklerin zaferiyle sonuçlanan Şakhab savaşına değin Suriye bölgesinde yaşayan birisi olarak gelişmeleri bizatihi yaşamıştır. Çocuk yaşlarda Moğol tehdidinden dolayı Harran'ı ailesiyle terk etmiş ancak aynı tehlike ile bu kez Dımaşkta karşılaşmıştır. İlhanlılar Moğol bakiyesi bir devlet ise de Gazan ve emrindeki askerlerin birçoğu Müslüman olduklarını ileri sürerek bölgeye gelmişlerdir. Bu kez İslam düşmanlarıyla savaştan çok daha farklı bir durum söz konusudur. Asker ve halk savaşmaktan çekinmekte ulema ise İlhanlıları tanımlamak için dini bir gerekçe öne sürmekte tedirgin iken İbn Teymiyye'nin fetvaları imdada yetişir. İleri sürdüğü fetvalarını geçmişten örnekler sunarak temellendirir. Bu çaba halk ve asker nezdinde kabul görür. Savaşmaları için cesaretlendirici unsurlar olur. İbn Teymiyye'yi bir siyaset bilimcisini bir tarihçi gözüyle söz konusu işgaller karşısındaki tutum ve davranışlarını kaynaklar ışığında ortaya koymaya çalıştık.

¹³⁸ İbn Teymiyye hakkında yayınlanan emir için bkz. İbn Devâdârî, *a.g.e.*, c. IX, s. 139-142.

¹³⁹ Koca, *a.g.m.*, s.391-393.

KAYNAKÇA

- Aigle, Denise, "The Mongol Invasions of Bilâd al-Sham by Ghâzân Khân and Ibn Taymiyah's Three "Anti-Mongol" Fatwas", *Mamlūk Studies Review*, XI-2 2007, ss.89-120.
- Atar, Fahreddin, "Nikâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XXXIII, Ankara 2007, s. 112-117.
- Baybars el-Mansûrî (ö. 725/1325), *Zübdetü'l-Fikre fî Târîhi'l-Hicre*. (Thk. D. S. Richards), Beyrut Das Arabische Buch Berlin, 1998/1419; *et-Tuhfetü'l-Mülûkiyye fî'd-Deoleti't-Türkiyye* (Thk. Abdülhamid Salih Hamdân), Kahire 1987.
- Başkumandan Simbat Vekayinamesi*, (Ter. Hrand D. Andreasyan), Türk Tarih Kurumu Basılmamış Nüsha, İstanbul 1946.
- Bozkurt, Nebi, "Eman", *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. XI, Ankara 1995, s. 75-77.
- Cüveynî, Alaaddin Ata Melik (ö.681/1238), *Tarih-i Cihan Gûşâ* (Çev. Mürsel Öztürk), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2013.
- Demircan, Adnan, *Hâricîler'in Siyasi Faaliyetleri*, İstanbul 1996.
- Ebü'l-Fidâ, el-Melikü'l-Müeyyed İmadüddin İsmail b. Ali Ebü'l-Fidâ (ö. 732/1331), *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer = Târîhu Ebî'l-Fidâ* (Thk. Mahmûd Deyyub), I-II, Beyrut 1997/1417.
- Galstyan, A. G., *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, (Çev. İlyas Kamalov), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005.
- Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, I-II, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1999.
- Fiğlalı, Ethem Ruhi, "Hâricîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.XVI, Ankara 1997, ss.169-175.
- Hamevî, Ebu Abdullah Şihabüddin Yâkut el-Hamevî (ö. 626-1229), *Mu'cemü'l-Büldân*, I-V, Beyrut 1977/1397.
- İbn Devâdârî, Seyfeddin Ebû Bekr b. Abdullah b. ed-Devâdârî (ö. 1336), *Kenzü'd-Dürer ve Câmiu'l-Gurer*, I-IX, *ed-Dürretü'z-Zekiyye fî Ahbâri'd-Deoleti't-Türkiyye*, (Thk. Ulrich Haarmann), c. VIII, Kahire 1971.
- İbn Habîb, Ebû Muhammed Bedreddin Hasan b. Ömer İbn Habîb el-Halebî (ö. 779/1379), *Tezkiretü'n-Nebih fî Eyyâmi'l-Mansûr ve Benîh*, I-III, (Thk. Muhammed Muhammed Emin), Kahire 1986.
- İbn Haldun, Ebu Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldun (ö. 808/1406), *Kitâbü'l-İber ve Dîvânü'l-Mübtedâ ve'l-Haber fî Eyyâmi'l-Arab ve'l-Berber ve men Âserehüm min zevi's-Sultâni'l-Ekber*, I-VIII, (Thk. Halil Şehhâde), Beyrut 1421/2001.

İLHANLI HÜKÜMDARI GAZAN HAN'IN SURİYE İŞGALİ SÜRECİNDE İBN TEYMİYYE'NİN SİYASİ VE DİNİ MÜCADELESİ

- İbn İyas, Ebü'l-Berekat Zeynüddin Muhammed b. Ahmed İbn İyas (ö. 930/1520), *Bedâ'iu'z-Zuhûr, fî Vekâi'u'd-Dühûr*, I-V, (Thk. Muhammed Mustafa), Kahire 1395/1975.
- İbn Tağriberdî, Ebü'l-Mehasin Cemalüddin Yusuf İbn Tağriberdî (ö. 874/1470), *en-Nücümü'z-Zâhire fî Mü'lûki Mısr ve'l-Kahire*, I-XVI, Kahire t. y.
- İbn Teymiyye, *Kitâbü Mecmûu Fetâvâ*, Kahire 1326-1329/1908-1911; *es-Siyasetü's-Şeriyeye*, (Siyaset), Çev. Vecdi Akyüz, Derâh Yayınları, II. Baskı, İstanbul 1999.
- Kalkaşendî, Ebü'l-Abbas Şihabüddin Ahmed b. Ali Kalkaşendî (ö. 821/1418), *es-Subhu'l-A'sâ fî Sınâati'l-İnşâ*, I-XIV, (Thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin) Beyrut 1987.
- Kanat, Cüneyt, "Gazan Han Zamanında Memlûk Devleti'ne İltica eden Uyratlar", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. XV, (2000), ss. 105–120.
- Koca, Ferhat, "İbn Teymiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XX, Ankara 1999, ss. 391-405.
- Makrîzî, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir Makrîzî (ö. 845/1442), *Kitâbü's-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, I-IV, (Thk. Muhammed Mustafa Ziyade-Said Abdülfettah Âşûr), Kahire 1934, 1958.
- Nüveyrî, Ebu'l-Abbas Şihabüddîn Ahmed b. Abdülvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî en-Nüveyrî (ö.733/1333), *Nihâyetü'l-Ereb fî fününi'l-Edeb*, I-XXXI (Thk. Dr. Necip Mustafa Fevvez, Dr. Hikmet Keşlî Fevvez), Beyrut 2004.
- Oktay, Hasan, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, Selenge Yayınevi, İstanbul 2007.
- Ömerî, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Yahyâ İbn Fazlullah el-Ömerî (ö.749/1349), *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâliki'l-Emsâr*, I-XXVII, (Thk. Kamil Selman el-Cebûrî), Beyrut 2010; *et-Ta'rîf bi'l-Mustalahi's-Şerîf* (Thk. Semîr Mahmûd Derubi), Kerek 1992/1413.
- Öz, Mustafa, "Dürzilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. X, Ankara 1994, ss. 39-48.
- Özaydın, Abdülkerim, "Aynicâlût Savaşı", *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. IV, İstanbul 1994.
- Özerveranlı, M. Sait, "Selefiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XXXVI, Ankara 2009, s. 399-402.
- Reşidüddin Fazlullah (ö. 718/1318), *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, (Çev. Prof. Dr. İsmail Aka, Prof. Dr. Mehmet Ersan ve Dr. Ahmad Hesamipour Khelejeni), Türk Tarih Kurumu basımı, Ankara 2013, s. 13.
- Sivrioğlu, Ulaş Töre-Yılmaz, Muzaffer Ercan, "Bir İslam Düşünürü ve Siyasal Teorisyen Olarak İbn Teymiyye", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı; 37, Temmuz-Ağustos 2013; s. 6-7.

- Süleyman Özbek, “Yakın Doğu Türk-İslam Tarihinin Akışını Değiştiren Bir Meydan Savaşı: Ayn Calud”, *Türkler*, Ankara 2002, c. V, ss. 134-143.
- Safedî, Salahaddin Halil bin İzzeddin Aybek es-Safedî (ö. 762/1363), *A'yânü'l-Asr ve A'vânü'n-Nasr*, (Thk. Ali Ebû Zeyd, Mahmûd Salim Muhammed, Nebil Ebû Amse, Muhammed Mev'id), I-VI, Dimaşk 1998/1418; *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, I-XXIX, (Thk. Ahmed Arnavud, Tezkî Mustafa), Beyrut, 1420/2000.
- Spular, Berthold, *İran Moğolları*, (Çev. Cemal Köprülü), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.
- Stewart, Angus Donald, *The Armenian Kingdom and the Mamluks War and Diplomacy during the Reigns of Het'um II (1289-1307)*, Köln 2011.
- Hanifi Şahin, “İbn Teymiyye'nin Siyaset Anlayışı”, *International Journal of Social Science*, (Mart 2013), ss.615-638.
- Takkûş, Muhammed Süheyl, *Târîhu'l-Memâlik fî Mısır ve Bilâdi's-Şam*, (Nşr. Dârü'n-Nefâis), Beyrut 1997/1418.
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1996.
- Vassaf, Şerefüddîn Abdullah b. İzziddîn Fazlillâh b. Ebî Naîm-i Yezdî Şirazi Vassaf (ö. 730/1329-30), *Tahrîr-i Târîh-i Vassaf*, (Yay. Abdü'l-Muhammed Ayetî), Tahran 1372/1994, s. 222.
- Yuvalı, Abdülkadir, “Gâzân Han”, *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. XIII, Ankara 1996, ss. 429-431.

AN EXAMPLE FOR SOCIO-ECONOMIC INTERACTIONS IN THE SANJAK OF ALEXANDRETTA IN THE MANDATE PERIOD (1921-1938): AN EVALUATION OF THE DOCUMENT IN KESHISHIAN FAMILY HERITAGE

Mustafa Tayfun ÜSTÜN*

Öz

Demographic composition forming of the multi-ethnic and religious subjects can be a serious challenge for imperial powers especially in the time of dissolution. In the case of the Ottoman Empire, this reality was experienced deeply throughout the 19th and 20th centuries. After collapsing of the Ottoman Empire, movement of the population increased and varied. The Sanjak of Alexandretta (hereafter Sanjak) can be an interesting case to show movements of population in the first half of the 20th century. After the First World War, the region was occupied by following the agreement of Sykes-Picot. Following the French national interests, the providence of the Sanjak was changed demographically and administratively. It could be argued that demographic engineering in the Sanjak has been treated marginally in historiography. From the Turkish records and archives, there are not enough record on the settlements of Armenians and their exodus from the Sanjak. This paper is about interactions of the Armenians in the Sanjak between 1921 and 1939.

This paper seeks to put forward a snapshot of socio-economic activities of Armenians from the micro-history point of view. It consists of two sections. Firstly, a historical transformation of the Sanjak will be summarised. Despite Sanjak's short history, political power changed several times. Change in political power emerged out dramatic demographic shifting. This section will provide an overview of the Sanjak's political history from the mandate regime to the independence. Secondly, it will focus on the history of ordinary people. A document showing the debtor-creditor relationship between Agop Keshishian and Yusuf, a son of Mohammed will be transcribed. From the micro-history perspective, it argues that focusing on casual documents will be important in two ways. It not only shows socio-economic activities of Armenians in the Sanjak between 1921 and 1939, but also it helps us to evaluate the Armenian properties from a different point of view. Before members of the Armenian community left from the Sanjak, some properties had passed into other hands due to commercial disputes, which is ignored by "genocide scholars" claiming that the Turkish state seized the Armenian properties. Overall, this paper can show that polarisation between Armenians and Turks at the ground level of socio-economic life was not depth. They did not hesitate to trade with each other.

Key Words: Sanjak of Alexandretta, Armenian, Migration, Resettlement, Micro-History

* (Arş. Görv. Dr.); Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, mtustun@gmail.com
Geliş Tarihi: 21.10.2016 Kabul Tarihi: 21.11.2016

Introduction

Demographic composition forming of the multi-ethnic and religious subjects can be a serious challenge for imperial powers especially in the time of dissolution. In the case of the Ottoman Empire, this reality was experienced deeply throughout the 19th and 20th centuries. The Ottoman Empire not only shrunk geographically, but also it had to deal with movements of mass migration. In the early years of the 20th century, Anatolia could be described as a large terminal which witnessed cruel refugee flows. As a result of defeating of the Ottomans in the Balkan, the North Africa, and the Caucasus, Muslim subjects began to flee to Anatolia. These increased numbers of the Muslim population gradually in Anatolia.¹

After collapsing of the Ottoman Empire, movement of the population increased and varied. The Republic of Turkey appeared as "an eventual homeland" for Turkish and Muslim populations who were forcefully deported from their homelands. The relocation of Armenians in 1915, the population exchange between Greek and Turkey (1923), migrations from Bulgaria (1925-1949) and Yugoslavia-Macedonia (1924), the events of Thrace (1934) and participation of the Sanjak of Alexandretta (1939) are popular events impacting on the distribution of the population in Anatolia. Accordingly, non-Muslim communities in rural areas began to decrease. According to the first census results in 1927, proportions of Christians (including Armenian and Greek) and Jews were 3 percent in the total population (around 13 million).²

In this framework, the Sanjak of Alexandretta (hereafter Sanjak) can be an interesting case to show movements of population in the first half of the 20th century. After the First World War, the region was occupied by following the agreement of Skyes-Picot.³ Following the French national interests, the providence of the Sanjak was changed demographically and administratively. The French mandate not only changed borders of the Sanjak but also allowed Armenians from Cilicia to settle down. In this way, they sought to sustain its historical mission which was protecting of the Christians in the Levant.⁴ It could be argued that demographic engineering in the Sanjak has been treated marginally in historiography. From the Turkish records and archives, there are not enough record on the settlements of Armenians and their exodus from the Sanjak.⁵ Their migrations were mentioned briefly in the literature. Historians in the Turkish literature preferred to study the subject of Sanjak from the perspective of political history.⁶ Thus, stories of the ordinary people and family

¹ Ferhat Berber, "19.Yüzyılda Kafkasya'dan Anadolu'ya Yapılan Göçler," Karadeniz Araştırmaları, no. 31, 2011.

Sezer Arslan, "Balkan Savaşları Sonrası Rumeli'den Türk Göçleri ve Osmanlı Devleti'nde İskânlar," n.p., 2008, <http://193.255.140.18/Tez/0069688/METIN.pdf>.

² The population of Christians was 317.814 while Jewish was 78.000. Most of them lived in Istanbul and the Western cities of Turkey. Fuat Dündar, *Türkiye Nüfus Sayımlarında Azınlıklar*, İstanbul: Civi yazıları, 1999, p 55–62.

³ Oral Sander, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'E*, 12th ed., Ankara: İmge, 2003, p. 282.

⁴ Berna Peksen, "The Exodus of Armenians from the Sanjak of Alexandretta in 1930s," in *Turkey beyond nationalism towards post-nationalist identities*, ed. Hans-Lukas Kieser, by Hans-Lukas Kieser, London: I.B. Tauris, 2006, p. 59.

⁵ Serhan Ada, *Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu: (1918 - 1939)*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, p 223.

⁶ From the political history point of view, following works can analyse the issue of the Sanjak in detail; Yücel Güçlü, *The Question of the Sanjak of Alexandretta: A Study in Turkish-French-Syrian Relations*, Ankara: Turkish historical society,

AN EXAMPLE FOR SOCIO-ECONOMIC INTERACTIONS IN THE SANJAK OF ALEXANDRETTA IN THE MANDATE PERIOD (1921-1938): AN EVALUATION OF THE DOCUMENT IN KESHISHIAN FAMILY HERITAGE

heritages about everyday life, migration, social relations among people of Sanjak have remained unstudied areas. The history of migration from/to the Sanjak can be rewritten by focusing on these materials.

This paper is about interactions of the Armenians in the Sanjak between 1921 and 1939. Under the responsibility of the French mandate, Armenians who were mainly from Cilicia were settled down in different regions of the Sanjak and joined to socio-economic life. As a result of the socialisation, it was observed that they developed various interactions not only with members of the Armenian community but also with other residents having different ethno-religious identities. Throughout the mandate years, they not only lived in camps, but also they were able to have lands and properties in various sizes. Indeed, some Armenians were established small businesses whereas they were hired as ploughman. In this social environment, Armenian traded with other people of the Sanjak. Even though they had difficulties, they made profits. Sometimes they got into debts. Also, disputes among them were brought to trial. These sorts of events show that Armenians were more than refugees in the Sanjak. It could be claimed that interactions of Armenians have academic values encouraging researchers to discover traces and heritages of them in the Sanjak.

This paper seeks to put forward a snapshot of socio-economic activities of Armenians from the micro-history point of view. It consists of two sections. Firstly, a historical transformation of the Sanjak will be summarised. Despite Sanjak's short history, political power changed several times. Change in political power emerged out dramatic demographic shifting. This section will provide an overview of the Sanjak's political history from the mandate regime to the independence. Secondly, it will focus on the history of ordinary people. A document showing the debtor-creditor relationship between Agop Keshishian and Yusuf, a son of Muhammed will be transcribed. From the micro-history perspective, it argues that focusing on casual documents will be important in two ways. It not only shows socio-economic activities of Armenians in the Sanjak between 1921 and 1939, but also it helps us to evaluate the Armenian properties from a different point of view. Before members of the Armenian community left from the Sanjak, some properties had passed into other hands due to commercial disputes, which is ignored by "genocide scholars" claiming that the Turkish state seized the Armenian properties. Overall, this paper can show that polarisation between Armenians and Turks at the ground level of socio-economic life was not depth. They did not hesitate to trade with each other.

2001., Serhan Ada, Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu: (1918 - 1939), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, Hamit Pehlivanlı, Yusuf Sarıay, and Hüsam Yıldırım, Türk Dış Politikasında Hatay (1918 - 1939), Ankara: ASAM, 2001..or from the memories of statesman, Rıza Soyak, Atatürk'ten Hatıralar, Hasa Rıza Soyak, Atatürk'ten Hatıralar, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016., Mehmet Tekin, Hatay Devlet Reisi Tayfur Sökmen, Antakya: Mustafa Kemal Üniversitesi, 2002. also, Mehmet Tekin, Atatürk'ün Vazgeçilmez Davası Hatay, Antakya: Mehmet Tekin yayınları, 2009. can be useful works.

From Mandate to Independence

The region of "Levant," a loose historical, geographical term referring to "the eastern part of the Mediterranean with its islands and neighboring countries,⁷ was joined to the Ottoman Empire in the 16th century as a result of the Eastern expansion of the Yavuz Sultan Selim. Throughout the ages, the region was a cradle of international trade from the East to West. Beirut, Alexandretta, Tartus, and Latakia are important ports making the Levant a strategic place. It can be said that controlling shores and ports of the Mediterranean provided significant advantages for the Ottoman Empire to reach trade routes and to maintain its supremacy in the Mediterranean.⁸ However, influences of the Ottomans began to reduce gradually in the 18th century. Discovering new trade routes and innovations in the West increased political and economic powers of the European states.⁹ Accordingly, territories of the Ottoman Empire were perceived as potential colonies where they could maximize their 'national interests'. Throughout the 19th century, the Ottoman Empire lost a significant number of lands because of wars with the European powers.¹⁰ Eventually, it started to be called as "sick man of Europe."¹¹ A series of conferences such as the Congress of Vienna (1815), the Conference of Berlin (1878), the Paris Peace Conference (1919) and the San Rome Conference (1920) not only sought to maintain power balance among the European powers but also they tried to prepare a guideline how territories of the Ottoman Empire should be shared. To succeed in their political aims, they did not hesitate to mobilize ethnic and religious subjects of the Ottoman Empire. On the one hand, the Imperial Russia and France declared themselves as a protector of non-Muslim subjects (Orthodox and Catholic mainly); on the other hand, nationalist movements among Muslim subjects were supported to diminish the influence of the Ottoman government in the Middle East.¹²

Breaking out of the First World War (1914-1918) provided a suitable atmosphere for the Great Powers to establish their dominances over the region. Right after the Ottoman Empire joined the war as an ally of the Germany, they began to occupy strategic places which had been already decided across the Levant. During the occupation years, they followed certain rules and agreements to prevent clashing of interests. The agreement of Sykes-Picot, which were signed by the British and French foreign ministers in 1916, designated how to share the Ottoman territories in the Middle East. According to the agreement, the Middle East was divided into two regions as "Blue" and "Red" parts. The western Syria, Lebanon, Cilicia and the South of Turkey were given to France while the Britain took a region from the central

⁷"Oxford Encyclopedia of the Modern World (Online, 2013), s.v "Levant" by Peter N. Stearns, ed., accessed November 11, 2016, <http://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780195176322.001.0001/acref-9780195176322-e-900>.

⁸Oral Sander, *Anka'nın Yükseliş ve Düşüşü*, Ankara: Ankara SBF yayınları, 1987, p. 44-46.

⁹ Sander, *Anka'nın Yükseliş ve Düşüşü*, p. 60-62.; Sander, *Siyasi Tarih*, p.88-116.

¹⁰ Sander, *Siyasi Tarih*, p. 289.

¹¹ Sander, *Siyasi Tarih*, p. 306.

¹² *Ibid*, p. 316.; Omer Kürkçüoğlu, *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi 1908-1918* (Ankara Üniversitesi: Ankara, 1983), p. 102.

AN EXAMPLE FOR SOCIO-ECONOMIC INTERACTIONS IN THE SANJAK OF ALEXANDRETTA IN THE MANDATE PERIOD (1921-1938): AN EVALUATION OF THE DOCUMENT IN KESHISHIAN FAMILY HERITAGE

Iraq to the southern Iraq.¹³ Both paid attention to obtain enough numbers of ports.¹⁴ This agreement allowed them to establish either direct or indirect administrations.¹⁵ Although the agreement of Sykes-Picot was revised a few times throughout the war, it was used as an initial agreement for the occupations. Additionally, it is seen that borders of the countries which revolted from the Ottoman Empire reflect principles of the Sykes-Picot. By standing on this agreement, France, and the Great Britain began to occupy territories.

Differently from other parts of the Levant, French confronted a serious resistance of the locals in Maras, Antep, and Urfa. The resistance was tougher than the French government expected.¹⁶ Even though the Ottoman government capitulated due to the lack of the German supports, and signed the Armistice of Mudros in 1918, the conflicts between the French Army and the national forces (Kuvay-i Milliye) lasted 1921. The national forces inflicted serious causality on the French army. The resistance of the national forces led the French government to reconciliation opportunity with the Treaty of Ankara, so they sought to protect "occupied territories" in other parts of the Middle East.¹⁷In agreement with the Treaty of Ankara (1921, it is also known Franklin-Bouillon), the French forces withdrew from the Anatolia. In this way, the Ankara government could shift troops (including volunteers) from the southern front to the western front.

At this point, it should be stated that the Ankara government was not utterly happy with the Treaty because some territories which had the within the national pact (Misak-I Milli) had to remain in the French mandate. The Sanjak of Alexandretta, lies in the northernmost part of the eastern Mediterranean coast, bordered by Syria on the south and east¹⁸, was one of these places. This situation caused heated debates among the members of parliament. They began to complain and to criticise the government. However, it is understood from the speech of Mustafa Kemal as a president of the Parliament and a leader of the national forces; the government aimed to gain time to concentrate on battles on the western front. In the secret meeting at the Turkish Assembly (16 October 1921), Mustafa Kemal stated that "...there is not a certain border in our national pact, it will be shaped by our power and capability."¹⁹Standing by his words, there was an implication which the borders would be expanded in accordance with circumstances. Later on, benefits of the Treaty of Ankara were seen shortly. Not only did the Ankara government send the troops to the Western front, but also the Ankara government became a representative of the Turkish nation in the

¹³ Yusuf Sarınoy, "Atatürk'ün Hatay Politikası-I- (1936-1938)," Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi 22, no. 34, 1996, p.2, accessed October 14, 2016, <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-34/ataturkun-hatay-politikasi-i-1936-1938>.

¹⁴ Iskenderun, Latakia, Beirut and Basra are important ports in the region. These were shared by France and the Great Britain respectively.

¹⁵ Omer Kürkçüoğlu, *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi*, p. 102.

¹⁶ Ada, *Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu: (1918 - 1939)*, p.37-38.

¹⁷ Occupation of Syria and Lebanon lasted the 1940s.

¹⁸ Yücel Güçlü, *The Question of the Sanjak of Alexandretta: A Study in Turkish-French-Syrian Relations*, Ankara: Turkish Historical Society, 2001, p. 3.

¹⁹ Ercan Karakoç, "Atatürk'ün Hatay Davası," *Bilig*, no. 50, 2009, p.101.

international community.²⁰ The parliament and the government were recognized by France officially.

Although some claim that Turkey gave up rights over Sanjak once they agreed with the French government and any official claims were not seen until the 1930s²¹, it is not exaggerated that the Sanjak issue was always in the minds of Turkish political elites.²² They paid attention to developing relations with Turks of the Sanjak and encouraged them to establish organisations within Turkey and the Sanjak.²³ It can be said that the Ankara government always emphasised autonomy and existence of Turks. For instance, correspondences between Mustafa Kemal and Tayfur Sokmen, was the president of the Sovereignty Society of Hatay, show that Sanjak was confirmed as a part of the National Pact (Misak-I Milli).²⁴ In addition to correspondences at the political level, it was tried to introduce the Sanjak as a “national matter” among citizens. The existence of Turks in the Sanjak and their historic ties with Turkey was always pronounced in public meetings.²⁵ Therefore, the Treaty of Ankara should be seen as the first step which seeks to emphasise the presence of Turks in the Sanjak rather than it jeopardised unity of the national pact.

Throughout the mandate era, the Sanjak saw a couple of administrative and demographic transformations. Initially, it joined to the province of Aleppo with its four sub-districts; namely, Alexandretta, Antioch, Beilan and Harim as a single unit.²⁶ However, the Sanjak obtained special administrative regime (SAR) once the provinces of Aleppo and Damascus became parts of the Syrian state. According to the SAR, Turkish was accepted as the second official language. It was aimed to establish the board of governors.²⁷

In addition to the administration transformation, the Sanjak experienced demographic engineering. After ratification of the Treaty of Ankara, the French Army withdrew from Cilicia. Armenians were also taken along. It is hard to know exact numbers of Armenian refugees. It was estimated that between 20000 and 30000 Armenians came to the Sanjak. According to the census of 1938, the population of Armenian community was 27,500. Under the provision of the French mandate, over 20000 numbers of Armenian were settled down in

²⁰ Oran, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, p.151.

²¹ Nevzat Onaran, *Cumhuriyette Ermeni Ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1920-1930)*, İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2013.; Peksen, “The Exodus of Armenians from the Sanjak of Alexandretta in 1930s”, p. 59.

²² Hamit Pehlivanlı, *Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)*, Ankara: Asam, 2001.

²³ Intellectual roots of the political elites of the Sanjak can be found in Turkey. Since they were exiled, Adana became a centre for them and welcomed a couple of organisations seeking to protect rights of the Turks in Sanjak. Antakya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti played significant roles to mobilise people throughout the mandate period. Additionally, there were various newspapers which were printed by Turks. People of Sanjak followed events in Anatolia closely. As Hatipoglu and Tekin state that they celebrated the victory of Büyük Taaruz in 1922. Therefore, relations between Turkey and the Sanjak, as well as interests of political elites of Turkey, did not start in 1930. Süleyman Hatipoğlu, “Hatay’ın Kurtuluşunun Fikri Temelleri,” in *Anavatana Katılışının 60.Yıldönümünde Hatay*, ed. Berna Türkođan, Ankara: ATAM, 2001. Mehmet Tekin, *Hatay Devlet Reisi Tayfur Sökmen*, Antakya: Mustafa Kemal Üniversitesi, 2002, p. 45.

²⁴ Tekin, *Hatay Devlet Reisi Tayfur Sökmen*, p. 32.

²⁵ Public speeches and visiting of Mustafa Kemal were significant examples how the issue of Sanjak occupied in the minds of Turkish political elites. Tekin, *Hatay Devlet Reisi Tayfur Sökmen*, p. 45-59; Karakoç, “Atatürk’ün Hatay Davası,” p. 103.

²⁶ Güçlü, *The Question of the Sanjak of Alexandretta: A Study in Turkish-French-Syrian Relations*, p. 3.

²⁷ Ada, *Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu: (1918 - 1939)*, p.82-93.

AN EXAMPLE FOR SOCIO-ECONOMIC INTERACTIONS IN THE SANJAK OF ALEXANDRETTA IN THE MANDATE PERIOD (1921-1938): AN EVALUATION OF THE DOCUMENT IN KESHISHIAN FAMILY HERITAGE

various parts of the Sanjak.²⁸ Alexandretta, Antioch, and Kirikhan consisted of the intensive Armenian population.²⁹ It could be argued that resettlement of Armenians was not the simple event. It had political messages for Arab, Armenian and Turkish political elites. As a feature of the colonial mentality, France sought to govern colonies by highlighting ethnic and religious differences.³⁰ They aimed to establish the balance among different groups. Although Ada argues that the French mandate was not successful because of the French mentality and political priorities about the Levant, the Armenian population was a crucial step to balance desires of the Arab nationalists at the minimum.³¹ It was implied that Arab nationalists could have their national state, but they would not have absolute power to govern the country. Armenians, as well as other minorities, were considered as potential partners in this coalition. For the French authorities, Armenians were natural allies to protect interests of the mandate regime.³²

Furthermore, the resettlement of Armenians gave a direct message to Armenian political elites. Throughout the 19th century, the French government tried to increase its influences on the Ottoman Empire by using Christian minorities (mainly Catholics) as an excuse. They paid attention to developing various relations with political elites. Accordingly, France was introduced as the protector of Christians in the Levant across the Europe.³³ In this framework, bringing Armenians into the Sanjak demonstrated that historical mission of France over the Christians was still continuing.

Moreover, the French government tried to give a political message to Turkey by collaborating Armenian political parties. From the Turkish point of view, the resettlement of Armenians nearby borders of Turkey was considered as a threat to the existence of Turks in the Sanjak because of the mutual conflicts between Armenian rebel groups and the national forces during the WWI.³⁴ Undoubtedly, the Armenian refugees impacted on demographic, social and political balances in the Sanjak. The proportion of Armenian within the whole population increased while the rate of Muslim decreased relatively.³⁵ Although it is hard to access a reliable census data, according to the French document, the population of the Sanjak

²⁸ Numbers of Armenians are not accurate, which can be changed in accordance with sources. In the earlier of French documents do not show numbers of Armenian refugee population. They tend to mention only indigenous population. Greenshield, "The Settlement of Armenians..." p. 132.

²⁹ According to Greenshields, there was not any reference stating Armenians lived inside the Alexandretta town. Rather, they lived outskirts and refugee camps.

³⁰ Şerife Yorulmaz, "Fransız Manda Yönetimi Döneminde İskenderun Sancağı (Hatay) 'Nin Sosyo-Ekonomik Ve Siyasal Durumuna İlişkin Bazı Kayıtlar (1918-1939)," Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, no. 22, 1998, p. 238.

³¹ Ada, Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu: (1918 - 1939), p. 81-82.

³² Yorulmaz, "Fransız Manda Yönetimi Döneminde İskenderun Sancağı..." p. 246.

³³ Berna Peksen, "The Exodus of Armenians from the Sanjak of Alexandretta in 1930s," in Turkey beyond nationalism towards post-nationalist identities, ed. Hans-Lukas Kieser, by Hans-Lukas Kieser, London: I.B. Tauris, 2006, p. 59

³⁴ Yorulmaz, "Fransız Manda Yönetimi Döneminde İskenderun Sancağı..." p. 246.

³⁵ Melek states that the population of Armenian was 40000 once the Treaty of Ankara was signed. In addition to Armenians from Cilicia, the Sanjak received another Armenian population from Cyprus. They were originally from Musa Dag, but they had gone to Cyprus in 1916 (p.7).

was 224.505. The proportion of Turks as a majority was 38.9 per cent. The sum of the Alawi/Nusayri (28%) and Sunni Arabs (10 %) was lower than Turkish population.³⁶ Additionally, the Christians including Arabs (8 %), Armenians (11 %) and Greeks (9 %) were rest of the population.³⁷

Even though there is an on-going debate over the reliability of the census data, a few points should be underlined to understand socio-economic aspects of the Sanjak. Turks not only were the majority in the Sanjak but also they had a large quantity of the lands. Yorulmaz mentions that lands which were over 100 hectares belonged to Turks.³⁸ Similarly, Ada highlighted the importance of Turk in the socio-economic system of the Sanjak and cited that 47 percent of the lands were possessed by Turks. To show the importance of Turks, Ada states that the economy of Sanjak declined because Turks were reluctant to cultivate since high taxes did not motivate them throughout the mandate. In addition to the majority of Turks in the Sanjak, Armenians were able to establish various communities between 1921 and 1939. Kirikhan, Antakya, and Iskenderun consisted of the considerable Armenian population.³⁹

Throughout the mandate regime, political groups in the Sanjak developed various collaborations to maximise their national interests. It was seen that Armenian political actors not only became allies of the French mandate but also they met with Arab nationalists in common point.⁴⁰ Both sought to diminish the influence of Turk and to keep the Sanjak within Syrian state. It should be noted that Armenian political elites found a room to maximise their interests whereas many of Turkish nationalists were exiled.⁴¹ They had to organise outside of the Sanjak, mainly within Turkey. As a result of political cooperation between Arab and Armenian political actors, Armenian candidates were nominated in areas where Turkish candidates might have won in the election of 1936.⁴² Arab voters supported them. Additionally, notable members of the Armenian community conveyed their requests to the mandatory regime from time to time. The mandataries also did administrative changings in accordance with their requests. They were positive to carry out desires of the Armenian community. Changing of administrative status of the Kessab town by demanding of Armenian community can be a good example showing relations of Armenians with the French authorities. In the past, Kessab used to be a town of the Sanjak, but the notables of

³⁶ However, it was not mentioned which languages Alawites spoke. For the critique of the census; Ada, *Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu: (1918 - 1939)*, p. 87.

³⁷ Moreover, 954 Circassians, 474 Jews and 130 others were counted. Peksen, "The Exodus of Armenians from the Sanjak of Alexandretta in 1930s," p. 61.

³⁸ Yorulmaz, "Fransız Manda Yönetimi Döneminde İskenderun Sancağı...", p. 236.

³⁹ Thomas Hugh Greenfields, "The Settlement of Armenian Refugees in Syria and Lebanon, 1915-1939," n.p.: Durham University, 1978, p. 132.

⁴⁰ Peksen, "The Exodus of Armenians from the Sanjak of Alexandretta in 1930s," p. 61-63.

⁴¹ Ada, *Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu: (1918 - 1939)*, p. 88-90.

⁴² Haktan Birsal and Olcay Özkaya Duman, "Le Sandjak Est Turc (Sancak Türktür) Broşüründe İskenderun Sancağı Sorunsalı," *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 13, no. 50, 2012, p. 351.

AN EXAMPLE FOR SOCIO-ECONOMIC INTERACTIONS IN THE SANJAK OF ALEXANDRETTA IN THE MANDATE PERIOD (1921-1938): AN EVALUATION OF THE DOCUMENT IN KESHISHIAN FAMILY HERITAGE

Armenian community asked the French authorities to join Kessab to the province of Aleppo.⁴³

However, the presence of Armenians in the Sanjak ended up shortly. In the eve of the Second World War, the French government had to terminate mandates in the Levant because of Hitler's expansion in the Europe. Accordingly, territories in the Levant began to change hands one more time, from the French mandate to national governments. Throughout the mandate period, it was planned to divide the Levant into two countries; namely, Syria and Lebanon. Since France did not promise independent state for Armenians, they were considered either part of Syria or Lebanon. Once Syria's map was drawn in 1936, the Sanjak was seen as a region having autonomous status within Syrian state.⁴⁴ Despite the French proposal, the Turkish government stated that considering the Sanjak as a part of Syria could not be accepted since the French proposal was a violation of the Treaty of Ankara. The special administrative regime in the Sanjak would be abolished eventually if the Sanjak was left within Syrian borders. In an alternative to the French proposal, the Turkish government insisted that people of the Sanjak should use the right of self-determination in similar to Syrian and Lebanese.⁴⁵

The proposal of Turkey was not admitted at first place. The French mandate organised the first election to elect members of Syrian parliament in 1936 instead of waiting for the decision of the League of Nations. They set up polling stations in the Sanjak as well. However, this election was protested by Turks to prevent domination of Arab nationalists and Armenian candidates. As is explained above, Arab nationalists and Armenian political parties decided to act jointly.⁴⁶ From the Armenian point of view, the election was an opportunity to maximise their interests and benefit from 'the independent Syria.' It can be said that the decision of Armenians was highly political. Instead of being neutral or supporting the liberation of the Sanjak, they chose to support Arab nationalism. Undoubtedly, goals of the Armenian political groups and traumas during the World War I (particularly the deportations in 1915) were crucial factors to support Arab Bloc.⁴⁷

Despite efforts of Arab and Armenian political elites, the majority of Turks did not attend the elections. Sarıay states the French authorities tried to bring Turks from villages and towns to vote forcefully.⁴⁸ Representatives of Turks in the Sanjak were jailed, and Yenigün newspaper was shut down. Some Turks who came from other Turkish cities were also deported.⁴⁹ Nevertheless, suppression of the mandatory regime did not work as they wished.

⁴³ Yaşar Demir, "Keseb Nahiyasının Toplumsal Yapısı Ve Fransız Manda İdaresince Antakya'Dan Koparılması," *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 12, no. 31, 2015.

⁴⁴ Bırsel-Ozkaya Duman, "Le Sandjak Est Turc (Sancak Türktür) Broşüründe İskenderun Sancağı Sorunsalı," p. 347.

⁴⁵ Guclu, *The Question of the Sanjak of Alexandretta: A Study in Turkish-French-Syrian Relations*, 2001, p.113-114.

⁴⁶ Bırsel-Ozkaya Duman, "Le Sandjak Est Turc (Sancak Türktür) Broşüründe İskenderun Sancağı Sorunsalı," p. 351.

⁴⁷ Peksen, "The Exodus of Armenians from the Sanjak of Alexandretta in 1930s," p. 62.

⁴⁸ Yusuf Sarıay, "Atatürk'ün Hatay Politikası-I- (1936-1938)," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 22, no. 34 (1996), accessed October 14, 2016, <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-34/ataturkun-hatay-politikasi-i-1936-1938>.

⁴⁹ Ada, *Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu: (1918 - 1939)*, p. 117.

As could be understood from the election results, they were unable to have the majority. The proportion of protesters was 79 per cent in Kırıkhan, 88 per cent in Belen, 91 per cent in Reyhaniye and 96.5 per cent in Iskenderun.⁵⁰

The suppression of the mandatory regime caused tension among people of the Sanjak between 1936 and 1939. At the same time, it helped political elites of Turkey to bring the issue of Sanjak into the League of Nations. It was negotiated at the League of Nations finally. Turkish and French governments tried to compromise the status of the Sanjak in 1937 by citing "the Sandier report."⁵¹ By standing on this report, it was accepted that Sanjak was a separated entity. Both agreed its status, unity and the borders of Syria. It can be argued that the Sandier report legitimate Sanjak's independence theoretically (de jure). In June 1938, Turkish and French governments decided to supervise upcoming elections together.⁵² In order to maintain the order and safety, the Turkish Army entered to the Sanjak. According to Melek, this was an unusual event for Turks. In order to show their greetings, a hundred and thousand people poured out into the streets.⁵³ The election was held eventually on 1 August 1938. The parliament consisted of 22 Turkish, 9 Alawi, 5 Armenian, 2 Sunni Arab, and 2 Greek members. Furthermore, the Sanjak's name was changed to "the Republic of Hatay" officially, and the national anthem of Turkey was played.⁵⁴ Tayfur Sökmen, the president of the Sovereignty Society of Hatay, was elected as the president of the new republic. In the following year, the parliament of Hatay decided to join Turkey and abolished itself.⁵⁵ In this way, it became the 63rd city in Turkey.

The exodus of Armenians from the Sanjak

As Greenshields states, the exodus of Armenians began in June 1938. Armenian families, which their numbers fluctuated between 400 and 750, left from the Sanjak. Leaving of Armenian families can be seen as the first movement impacted from the atmosphere of panic and rumours about the Turkish Army and the annexation. The size of migration was limited. It was conducted own their accord. However, it could be argued that the exodus of Armenians begin in real terms once the Turkish Army entered to the Sanjak. Ada states that their anxieties caused panic and accelerated the fleeing from the Sanjak. Indeed, the French authorities did not want Armenians to leave from the Sanjak until the permanent places would be found.⁵⁶ It could be said that the French government was also doubtful to manage any mass migration. As is mentioned above, France was dealing with the expansion of Hitler. Therefore, they sought to slow down Armenians' migrations from the Sanjak. In addition to efforts of the French government, the governor of Hatay, Sökmensüer, said: "Turkey do not concern what people of Hatay acted in the past, she concerns their futures."⁵⁷ However, their

⁵⁰ Birsal-Ozkaya Duman, "Le Sandjak Est Turc (Sancak Türktür) Broşüründe İskenderun Sancağı Sorunsalı," p. 351.

⁵¹ Guclu, The Question of the Sanjak of Alexandretta: A Study in Turkish-French-Syrian Relations, p. 164.

⁵² Abdurrahman Melek, Hatay Nasıl Kurtuldu, Ankara: Turkish Historical Society, 1991, p. 59.

⁵³ Ibid, p. 56.

⁵⁴ Ibid, p. 61.

⁵⁵ Ada, Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu: (1918 - 1939), p. 213.

⁵⁶ Ibid, p. 222.

⁵⁷ Ibid.

AN EXAMPLE FOR SOCIO-ECONOMIC INTERACTIONS IN THE SANJAK OF ALEXANDRETTA IN THE MANDATE PERIOD (1921-1938): AN EVALUATION OF THE DOCUMENT IN KESHISHIAN FAMILY HERITAGE

efforts were unable to change Armenians' decisions. From mid-October to June 1939, Armenians continued to leave. Thus, 8000 Armenian were evacuated to Syria and Lebanon. In addition to these two stages, the exodus of Armenians has another step. Once the agreement between France and Turkey was signed on June 23, 1939, most of the remaining Armenians were evacuated by the French authorities. Besides, some Armenians those who had not wanted to wait for emigration convoys left of their accords. It was estimated that the last migration movement consisted of 14000 Armenians.⁵⁸ It could be said that numbers of Armenian fluctuated between 22.000 and 27.000.⁵⁹

It is possible to argue that the exodus of Armenians from the Sanjak derived from a few reasons. First of all, "to remain or not" in the Sanjak after the Turkish dominance was considered as an existential issue.⁶⁰ Since Armenian political actors considered that Turkish political elites as rival and independence of the Sanjak did not suit their national interests, they chose to leave. In other words, they believed that Armenian national identity would be jeopardised if they opt to live under Turkish rule. Secondly, it could be said that articles on citizenship and also uncertainty about the compulsory military service in the arrangement between France and Turkey⁶¹ accelerated the exodus of Armenians. For this agreement, people of the Sanjak could choose Syrian and Lebanon citizenship within six months, but this decision made them as foreigners in the Sanjak. Accordingly, they had to move their places out of Turkey if they do not choose Turkish citizenship within 18 months. Alternatively, they could obtain Turkish citizenship ipso facto if they did not continue to stay in the Sanjak. It should be noted that many Armenians thought that the second option could bring a compulsory military service even though the final version of the agreement do not consist of anything about military service.⁶² The issue of military service can be considered another factor behind the migration of Armenians.

⁵⁸ Greenshields, p. 62-63.

⁵⁹ Regarding Armenian refugees, there are not certain statistics. Their numbers were mentioned in different sources. By following these sources, it is possible to reach rough numbers. For instance, Sanjian states that "...According to the 1932 census, Armenians constituted about 4.5 percent of Lebanon's total population of 782,415. In 1944, only months after Lebanon had gained independence from France, this proportion had risen to over 6 percent, partly as a result of a new wave of Armenian immigration to Lebanon after the French mandatory authorities had transferred the Sanjak of Alexandretta (Hatay) from Syria to Turkey in 1938-1939". Differences (approx. 11.000) between two periods can be considered as numbers of Armenians from the Sanjak. Ara Sanjian, *Armenians in the Midst of Civil Wars: Lebanon and Syria Compared* [in English], 2016, accessed November 13, 2016, https://www.academia.edu/17939611/Armenians_in_the_Midst_of_Civil_Wars_Lebanon_and_Syria_Compared_in_English.

Additionally, Greenshields states that the population of Armenians in the Sanjak was 27,500 according to the census in 1936 (p. 132). Furthermore, Ada also states 26.500 Armenians left once the Hatay become independence (p. 223). Moreover, Guclu argues that 172.000 Armenians were brought by the French mandate. 80.000 of them were settled down in Syria while at least one quarter came to the Sanjak (p.23). short, it could be argued that population of Armenian refugees less than 30.000.

⁶⁰ Peksen, "The Exodus of Armenians from the Sanjak of Alexandretta in 1930s," p. 64.

⁶¹ It is officially known as the Franco-Turkish arrangement for the final settlement of territorial question between Turkey and Syria of June 23, 1939. For further info, Guclu, *The Question of the Sanjak of Alexandretta: A Study in Turkish-French-Syrian Relations*, p. 355-359.

⁶² *Ibid*, p. 355-359.

Finally, “experiences in the past” motivated Armenians to leave from the Sanjak. Because of the Armenian uprisings in Anatolia throughout the 19th century as well as mutual conflicts in earlier of the 20th century, both nations lost their ability to living together in harmony. Some of the political groups in the Armenian community did not want to support the Ottoman Empire during the First World War and fought against the Ottoman Army.⁶³ To put it differently, the reconciliation process between Turks and Armenians was not completed in 1939. Armenians of the Sanjak considered that they would always be disloyal and distrustful in the mind of Turkish people.⁶⁴ For these reasons, Armenians those who were influenced by the Dashnak party mainly preferred to migrate to Syria and Lebanon under the French mandatory.

By standing on these factors, it is possible to highlight characteristics of the Armenian exodus. The Armenian migration from the Sanjak was different from other cases which were observed in times of collapsing of the Empire. Their migration can be seen as voluntary. As is mentioned above, the majority of Armenians were not native to the province of the Sanjak. Rather, they had been moved by the French mandate from different parts of the Anatolia. Similarly, they were evacuated under the provision of the French mandate. Neither their arrivals nor departures were forceful. Therefore, their journey can be categorised “voluntary migration” regarding the Diaspora Studies.

Secondly, the Armenian exodus was a product of the political decision. Armenians those who were affiliated with Dashnaks preferred to leave from Sanjak. Undoubtedly, it was a collective action against the Turkish authorities and a political decision. In accordance with the political ideology of Dashnaks (seeking to establish independent Armenia)⁶⁵, they did not want to live in the Republic of Hatay. Even though the majority of Armenians backed this decision, some Armenian families those who differed from Dashnaks politically chose to remain.⁶⁶ They settled down in Vakifli village.⁶⁷

Thirdly, the Armenian migration reflects mutual interests between the French mandate and the Armenian political elites. When Armenians convoys (mainly from the Musa Dagh) arrived in Ras al-Basit, they found small and poor camps. At first place, they built shelters and decorated with French flags.⁶⁸ These practices of Armenian also show how they

⁶³Even though Armenian political representatives; namely. Dashnaks stated that they were neutral in the war between the Imperial Russia and the Ottoman Empire; some Armenians between 5000 and 8000 changed their sides and joined the Russian Army. Attending of Armenians to the Russian Army was considered as disloyalty by the Party of Union and Progress. Günay Göksu Özdoğan and Füsün Üstel, *Türkiye’de Ermeniler Cemaat-Birey-Yurttaş*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, p. 154.

⁶⁴ Peksen, “The Exodus of Armenians from the Sanjak of Alexandretta in 1930s”, p. 64-65.

⁶⁵ Anahide Ter-Minassian, *Nationalism and Socialism in the Armenian Revolutionary Movement (1887-1912)*, Cambridge, Massachusetts: Zoryan Institute, 1984.

⁶⁶ Vahram Shemmassian, “The Exodus of Musa Dagh Armenians: From the Sanjak of Alexandretta to Anjar, Lebanon,” Special Reports December 2, 2012, accessed October 14, 2016, <http://armenianweekly.com/2012/12/02/the-exodus-of-musa-dagh-armenians-from-the-sanjak-of-alexandretta-to-anjar-lebanon/>.

⁶⁷ The Village of Vakifli is known the only Armenian village in the Modern Turkey. It is a part of the province of Samandag in Hatay. According to the census in 2012, 135 people lived in the village. http://www.vakiflikoy.com/index.php?option=com_content&view=article&id=68&Itemid=186

⁶⁸ Shemmassian, “The Exodus of Musa Dagh Armenians: From the Sanjak of Alexandretta to Anjar, Lebanon,”

AN EXAMPLE FOR SOCIO-ECONOMIC INTERACTIONS IN THE SANJAK OF ALEXANDRETTA IN THE MANDATE PERIOD (1921-1938): AN EVALUATION OF THE DOCUMENT IN KESHISHIAN FAMILY HERITAGE

internalised the French mandate. It could be argued that displaying the flag is a type of method serving their loyalties. Armenians were also supported by financially. French authorities paid 25 Syrian Lira for each adult and 10 Syrian Lira for a child.⁶⁹ Under the provision of the French mandate, Armenians started to develop a social life in the camp. Later on, they decided to find a permanent place for Armenians. The Bekaa valley was thought one of the suitable options. Accordingly, the French mandate bought lands from a Turkish landowner and paid for 10 million FF.⁷⁰ In this way, Armenians had their permanent houses. It should not be forgotten that the French mandate was responsible for the exodus of Armenians primarily because they were taken along since the French troops withdrew from Cilicia. It is a fact that majority of Armenians considered that the future of the Armenian community would be with the French mandate.

Finally, the exodus of Armenians created nostalgia. Its effects can be seen clearly in the resettlement of Armenians in new places. Establishing of the Armenian community in Anjar can be a good example how nostalgia affected Armenian refugees from the Sanjak. According to Boym, nostalgia is "...attempts a trans-historical reconstruction of the lost home."⁷¹ While Anjar was being constructed, Armenian paid attention to using names which remind them of the past. Names of the streets in Anjar were chosen among Armenian villages in Sanjak and Armenian militia (*fedayi*). Bitias, Haji Habibli, Yoghunluk, Kheder Beg, Kabusiye and Vakef were known as Armenian village. Moreover, Anjar was also decorated with symbolic monuments such as "Musa Dagh," "Remembrance of 1915" and "Khachkar." These monuments remind Armenians who they were and whom they fought against symbolically. From this point of view, the construction of Anjar is not a simple event. Rather, it not only made "strange lands" to be Armenian but also the heritage of Armenians remaining from the Anatolia could be exhibited publicly.

Even though Armenians migrated from Sanjak a long time ago, the debate over Armenian properties has not finished yet. By ignoring the existence of Turks and Turkishness, some scholars assume that the deportation of Armenians was necessary and planned in advance to achieve Turkification.⁷² For this point of view, Armenian properties were seized by the state and Turkish notables after Armenian were forced to leave in parallel to Turkification policies. Later on, properties of Armenians became an essence of the Turkish capital.⁷³ As will be demonstrated below, however, properties of Armenians might pass into other hands because of trading activities with non-Armenians.

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ Ibid.

⁷¹" Svetlana Boym, "Nostalgia and Its Discontents," The Hedgehog Review 2007, p. 13. Accessed October 14, 2016, http://www.iasc-culture.org/eNews/2007_10/9.2CBoym.pdf.

⁷² Onaran, Cumhuriyette Ermeni Ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1920-1930).

⁷³ Ibid.

Transcribing of the document

While conducting a fieldwork in Lebanon in 2012, Hrair Keshishian invited to meet his grandfather. Once we met Hayrig Keshishian in Fanar, he was 87 years old. He shared his personal archives consisting of a couple of documents and photographs. The documents could be seen as heirlooms. All remained from his father Agop Keshishian who used to be a resident in the Sanjak. In 1939, Agop and his family immigrated to Lebanon through following Reyhanli routes.⁷⁴ In his collection, the documents were either written in the Ottoman Turkish or the modern Turkish.

One of these documents, which will be transcribed below, is a statement showing the debtor-creditor relationship between Agop Keshishian and Yusuf, a son of Muhammed. As is understood from the transcribing, the document can be examined in six points. First of all, it was mentioned what the dispute had been among parties. As is understood, Agop Keshishian had borrowed 30 Syrian Liras at interest from Yusuf. That can be considered the main dispute. However, the document does not have any information when he borrowed or the rate of interest. The document only states that the debt was not paid on time, so the charge of interest was applied without mentioning any amount.

Secondly, it is understood that Agop and Yusuf had agreed on a solution earlier in order to compensate the debt. For this, the land and house of Agop in Kirikhan, Yenimahalle were given to Yusuf. It was needed to describe the location and features of the land. According to Yusuf's description, the land is surrounded by Osmaniye on the East, by Kirikor's place in the West, by Artin Efendi's place on the South and by the street on the north. It was also mentioned that features of the house. It had two rooms. It was built from stone and mud-brick. Its roof was covered by grass. As can be seen from the description, specific names related to the location (possibly names of neighbours or owners) were referred while describing the location. It was not mentioned any number of parcel or plot, so the description was very loose once it was compared to today's understandings. For this reason, the document differs from certification of land registration.

Another point is the statement of Yusuf. As can be seen clearly, it was stated that Agop was a real owner of the properties. Later on, Yusuf made an undertaking and stated that the properties would be returned if his debt was paid within one year. However, this statement was enlarged in the next sentence. It was paraphrased again by Yusuf. Even if Agop paid his debt after one year, Yusuf was agreed to give back him to the properties. Moreover, he gave a promise not to abandon the properties. He accepted that he was responsible for taking care of the properties. In a case of any damage, he was agreed to compensate in advance. This point shows that negotiation among them depended on certain conditions. Not only did it try to compensate the debt, but also it sought to protect personal rights of Agop on the properties.

⁷⁴ Greenshields, p.101.

AN EXAMPLE FOR SOCIO-ECONOMIC INTERACTIONS IN THE SANJAK OF ALEXANDRETTA IN THE MANDATE PERIOD (1921-1938): AN EVALUATION OF THE DOCUMENT IN KESHISHIAN FAMILY HERITAGE

Furthermore, Yusuf's fingerprint, date, and his short information can be accepted as the fifth point. It is understood that he was from Deli Bekir village of the Sanjak.⁷⁵ It was signed on the 1st November 1938. In order to increase the credibility of the paper, the Syrian stamp was attached. Before moving on to the final point, it should be mentioned that attaching stamp used to be a common habit in the Middle Eastern countries. By this means, the paper was gained formality.

Finally, the document consisted of signatures of witnesses. This is also known "şuhudü'l-hal."⁷⁶ The document was signed in the presence of two Muslim and two Armenian witnesses. Regarding signatures, there is different tendency among witnesses. Armenians preferred to use the Latin alphabet. L. Hacik and Sarkis can be read easily. Also, Sarkis wrote his name and surname (Kalustyan) in the Arabic script. However, Muslim witnesses used the Arabic script to sign the document. Furthermore, it could be assumed that fingerprints on the paper can be indicators of illiteracy. Ilyas and Yusuf signed the paper with their fingerprints. As a result of high level of illiteracy in remnants of the Ottoman Empire, it was another popular practice if they might not know how to write.

Before moving onto the conclusion, it should be mentioned that the writing style and the language of the paper are also interesting points. This document shows us Turkish was a primary language in the Sanjak. Turks, Armenians, and other Muslim groups used Turkish in official records.⁷⁷ Even though the Sanjak depended on the province of Aleppo administratively, disputes among people of the Sanjak were resolved at the "Turkish courts." As was explained above, this derived from articles of the Treaty of Ankara. Due to the Treaty of Ankara, the Sanjak had an autonomous regime, and Turkish was accepted as an official language. Thus, the Turkish community was able to protect their political and cultural rights by the time of the independence of the Sanjak. It can be said that the document which has been analysed is a fine example to understand how official bodies were working in 1938.

Furthermore, one might consider why the document was written as in the Arabic script even though authorities of the Sanjak had decided to use the Latin script in 1929 by following modernisation reforms in Turkey. It should be noted that this is open to discussion and manipulation because of the lack of strong proofs. It could be assumed that a reason for using the Arabic script related with their habits. Even if the majority of Turks endeavoured to learn new alphabet⁷⁸, using the Arabic script was highly common particularly in certain age groups. Putting it differently, they might feel comfortable while they were writing or note

⁷⁵ It currently belongs to Kirikhan district. It is 7 km away from the centre.

⁷⁶ Haydar Çoruh, "2. Mahmud Döneminde Kıbrıs'ın İdarî, İktisadî Ve İctimai Yapısı (1808-1839)", n.p., 2008, p. 492. It is possible to consider that the document might be an expression given to the court since it had the statement of şuhudü'l-hal.

⁷⁷ As cited in Jebejian's work focusing on the language practices of Armenian in Lebanon, the numbers of Armenian speakers in the first generation were limited, and they did not have any education in Armenian. For this reason, they got used to speaking Turkish in their everyday life. They were mainly from Cilicia. Jebejian, "Changing Ideologies and Extralinguistic Determinants in Language Maintenance and Shift Among Ethnic Diaspora Armenians in Beirut," Leicester.: Doctorate, 2007.

⁷⁸ Vedi Münir, Yeni Mecmua, n.p., 1928, in Süleyman Hatipoğlu, "Hatay'ın Kurtuluşunun Fikri Temelleri," in Anavatana Katılışının 60.Yıldönümünde Hatay, ed. Berna Türkođan (Ankara: ATAM, 2001), p. 57.

taking. Alternatively, using the Arabic script might be an indicator of the opposition groups against modernisation reforms in the Sanjak. As Melek states, political elites of the Sanjak followed secularist reforms closely and supported joining to Turkey.⁷⁹ Therefore, they were called “Kemalists or Şapkalılar” by the French mandate. In order to weaken ties with Turkey, they were set a target by French mandate and Arab nationalists. Additionally, they were not welcomed among conservatives. It was stated that they had serious disputes between these two groups.⁸⁰ In this atmosphere, using the Arabic script could be considered as a reaction to modernisation reforms. However, it should be underlined that we need more solid evidence to support this argument because there is not any information about signatories’ political and religious orientations. For this reason, the former option seems to be a realistic one why it was written in the Arabic script.

These points bring forth two important questions; namely, *how does the document elaborate our understanding exodus of Armenians and their properties in the Sanjak? , and what does not the document say?* First of all, it could be argued that Armenians those who had come from the Cilicia were able to participate in the socio-economic life in the Sanjak. Throughout the mandate period, the Armenian community had various properties in different sizes and values.⁸¹ More importantly, they interacted with the non-Armenian population of the Sanjak. Both Arab nationalists and the French mandate were seen as strategic partners helping Armenians to maximise their interests. More importantly, they did not hesitate to interact with Turkish population even though both perceived each other negatively because of the events of 1915. From the general point of view, this document shows intimacy between the Armenian and Turkish population in the Sanjak in terms of economic relations. As can be seen in the case of Agop, he borrowed money from (most likely) his Turkish neighbour instead of borrowing from members of the non-Turkish population. Especially, it shows that some properties of Armenians in the Sanjak changed hands because of economic activities between Armenian and Turkish people. In the case of Agop, his land and house were handed over to his Turkish neighbour Yusuf. However, this document also demonstrates that not only rights of the debtor but also creditor were protected. By standing on this document, it could be argued that negotiation between Agop and Yusuf not be wild. Therefore, it will not be realistic evaluation if one argues his properties were seized.

Secondly, it should be pointed out what the document does not say about the Armenian properties. As is explained above, the document should be seen as so-called “handing over statement.” By referring this document, it is hard to claim ownership even if Yusuf had accepted Agop as a real owner. It does not give the specific location, parcel numbers or size. It is entirely different from a certificate of land registration. Therefore, it should be underlined that one cannot draw the location of the property by referring this document

⁷⁹ Melek, Hatay Nasil Kurtuldu, p. 20-22.

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ According to Greenshields, Armenians mostly lived in camps or outskirts of the towns (490-497). Furthermore, Guclu emphasises that Armenians were welcomed by landlords of the Sanjak because they were hired as ploughman and crop-sharers (p.23). Yorulmaz also states that Armenian craftsman while describing the socio-economic structure of the Sanjak. As she cites, 78 Armenian craftsmen were working in 862 shops (p. 241).

AN EXAMPLE FOR SOCIO-ECONOMIC INTERACTIONS IN THE SANJAK OF ALEXANDRETTA IN THE MANDATE PERIOD (1921-1938): AN EVALUATION OF THE DOCUMENT IN KESHISHIAN FAMILY HERITAGE

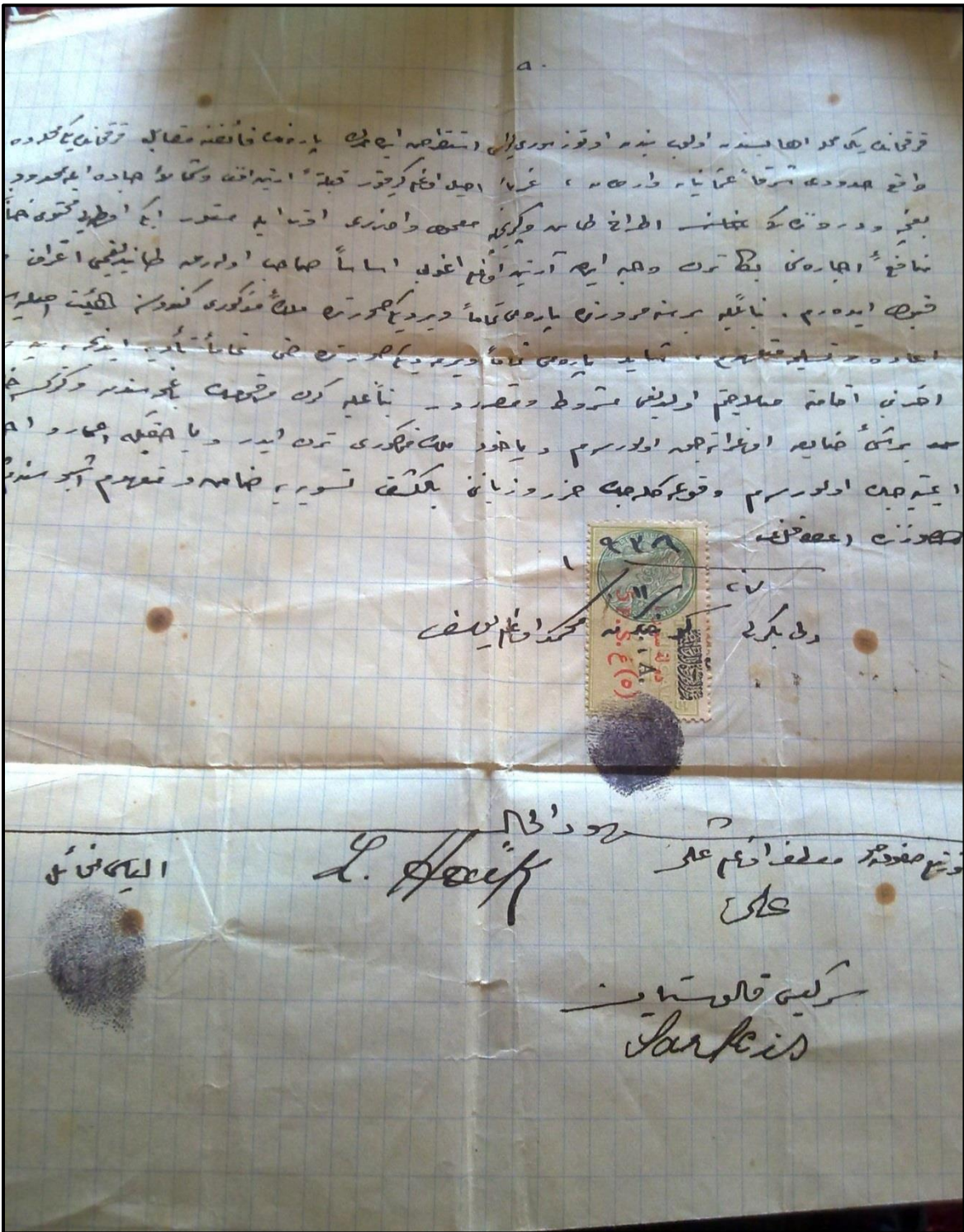
solely. Moreover, the Keshishian family is unable to provide any further document. For this reason, this document cannot give an answer for following questions; did they have a further agreement? Did Agop pay his debt before leaving from the Sanjak in 1939? Did Agop chase aftermath of his properties after the independence of the Sanjak? Our understandings could be changed if additional documents can support claims. As it stands, contributions of the document to “the issue of Armenian properties” might be seen limited because of lack of strong proof. However, accepting the paper as a historical example how relations between debtor and creditor work in the Sanjak of 1938 will be more beneficial.

Conclusion

Movement of populations is inevitable in times of collapsing of empires which consist of multi-ethnic and religious communities. In the case of the Ottoman Empire, various migration flows were observed from one corner of the Empire to another throughout 19th and 20th centuries. The Sanjak of Alexandretta, as a part of the Empire, also experienced mass migration movement twice. Once the French mandate occupied it in 1921, it was transformed demographically and administratively. As was explained above, Armenians from the Cilicia were brought to the Sanjak under the provision of the French mandate. Their migration obviously increased numbers of Armenians in the Sanjak, and impacted proportions of communities in the total population. Furthermore, the Sanjak was attached to the province of Aleppo in accordance with French national interests. Although Armenians were settled down in different parts of the Sanjak and integrated to socio-economic life, they decided to leave from the Sanjak when the state of Hatay emerged out. As was discussed, their decisions were highly political. They did not want to live under the Turkish authority. Political elites of the Armenian community considered that the future of the Armenian community would be with the French mandate. The exodus of Armenians mostly is neglected by historians those who focus on the political history of the Sanjak.

In this paper having micro-history point of view, the document which had been obtained from Keshishian family in Lebanon was transcribed and analysed to understand relations in socio-economic life in the Sanjak of 1938. The document, between Agop Keshishian and Yusuf (a son of Mohammed), can be a good example how socio-economic relations worked in the Sanjak. It also can be accepted as a historical document how their disputes resulted under the Sanjak's socio-economic conditions. More importantly, it could be argued that relations between ordinary Armenians and Turks in the Sanjak not be broken completely. Despite political disputes and mutual conflicts throughout 19th and 20th centuries, they did not hesitate to interact with each other. Further works that are designed with micro-history point of view would change understandings of Turkish and Armenian relationships in earlier of the 20th century.

Appendix

The document showing debtor-creditor relations between Agop and Yusuf

**AN EXAMPLE FOR SOCIO-ECONOMIC INTERACTIONS IN THE SANJAK OF
ALEXANDRETTA IN THE MANDATE PERIOD (1921-1938): AN EVALUATION OF THE
DOCUMENT IN KESHISHIAN FAMILY HERITAGE**

Bibliography

- Ada, Serhan. *Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu: (1918 - 1939)*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.
- Arslan, Sezer. "BALKAN SAVAŞLARI SONRASI RUMELİ'DEN TÜRK GÖÇLERİ VE OSMANLI DEVLETİ'NDE İSKÂNLAR." n.p., 2008.
<http://193.255.140.18/Tez/0069688/METIN.pdf>.
- Asbarez. "Armenian Musa Dagh as a Summer Resort in the Sanjak of Alexandretta During the 1920s-1930s." September 12, 2008. Accessed October 14, 2016.
<http://asbarez.com/58688/armenian-musa-dagh-as-a-summer-resort-in-the-sanjak-of-alexandretta-during-the-1920s-1930s/>.
- Berber, Ferhat. "19. YÜZYILDA KAFKASYA'DAN ANADOLU'YA YAPILAN GÖÇLER." *Karadeniz Araştırmaları*, no. 31 (2011): 17-49.
- Birsel, Haktan and Olcay Özkaya Duman. "Le Sandjak Est Turc (Sancak Türktür) Broşüründe İskenderun Sancağı Sorunsalı." *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 13, no. 50 (2012): 343-66. doi:10.1501/tite_0000000361.
- Boym, Svetlana. "Nostalgia and Its Discontents." *The Hedgehog Review* 2007,. Accessed October 14, 2016. http://www.iasc-culture.org/eNews/2007_10/9.2CBoym.pdf.
- Çoruh, Haydar. "2. Mahmud Döneminde Kıbrıs'ın İdarî, İktisadî Ve İctimaî Yapısı (1808-1839)." n.p., 2008.
- Demir, Yaşar. "Keseb Nahiyasının Toplumsal Yapısı Ve Fransız Manda İdaresince Antakya'Dan Koparılması." *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 12, no. 31 (2015): 257-71.
- Dündar, Fuat. *Türkiye Nüfus Sayımlarında Azınlıklar*. İstanbul: Civiyazıları, 1999.
- Greenshields, Thomas Hugh. "The Settlement of Armenian Refugees in Syria and Lebanon, 1915-1939." n.p.: Durham University, 1978.
- Güçlü, Yücel. *The Question of the Sanjak of Alexandretta: A Study in Turkish-French-Syrian Relations*. Ankara: Turkish historical society, 2001.
- Hatipoğlu, Süleyman. "Hatay'ın Kurtuluşunun Fikri Temelleri." In *Anavatana Katılışının 60.Yıldönümünde Hatay*, edited by Berna Türkdoğan, 41-67. Ankara: ATAM, 2001.
- Jebejian. "Changing Ideologies and Extralinguistic Determinants in Language Maintenance and Shift Among Ethnic Diaspora Armenians in Beirut." Leicester.: Doctorate, 2007.
- Karakoç, Ercan. "Atatürk'ün Hatay Davası." *Bilig*, no. 50 (2009): 97-118.
- Kürkçüoğlu, Omer. *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi 1908-1918*. Ankara Üniversitesi: Ankara, 1983.
- Melek, Abdurrahman. *Hatay Nasıl Kurtuldu*. Ankara: Turkish historical society, 1991.
- Münir, Vedi. *Yeni Mecmua*. n.p., 1928.

- Onaran, Nevzat. *Cumhuriyette Ermeni Ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1920-1930)*. İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2013.
- Oran, Baskın. *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. 7th ed. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- Oxford Encyclopedia of the Modern World*. Online, 2013. s.v "Levant." Accessed November 11, 2016.
<http://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780195176322.001.0001/acref-9780195176322-e-900>.
- Özdoğan, Günay Göksu and Füsun Üstel. *Türkiye'de Ermeniler Cemaat-Birey-Yurttaş*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.
- Pehlivanlı, Hamit, Yusuf Sarıay, and Hüsam Yıldırım. *Türk Dış Politikasında Hatay (1918 - 1939)*. Ankara: ASAM, 2001.
- Peksen, Berna. "The Exodus of Armenians from the Sanjak of Alexandretta in 1930s." In *Turkey beyond nationalism towards post-nationalist identities*, by Hans-Lukas Kieser, edited by Hans-Lukas Kieser, 57–66. London: I.B. Tauris, 2006.
- Sander, Oral. *Anka'nın Yükseliş Ve Düşüşü*. Ankara: Ankara SBF yayınları, 1987.
— — —. *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'E*. 12th ed. Ankara: İmge, 2003.
- Sanjian, Ara.. *Armenians in the Midst of Civil Wars: Lebanon and Syria Compared [in English]*. 2016,. Accessed November 13, 2016.
https://www.academia.edu/17939611/Armenians_in_the_Midst_of_Civil_Wars_Lebanon_and_Syria_Compared_in_English_.
- Sarıay, Yusuf. "Atatürk'ün Hatay Politikası-I- (1936-1938)." *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 22, no. 34 (1996). Accessed October 14, 2016. <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-34/aturkun-hatay-politikasi-i-1936-1938>.
- Shemmassian, Vahram. "The Exodus of Musa Dagħ Armenians: From the Sanjak of Alexandretta to Anjar, Lebanon." *Special Reports* December 2, 2012,. Accessed October 14, 2016. <http://armenianweekly.com/2012/12/02/the-exodus-of-musa-dagh-armenians-from-the-sanjak-of-alexandretta-to-anjar-lebanon/>.
- Soyak, Hasa Rıza. *Atatürk'Ten Hatıralar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016.
- Tekin, Mehmet. *Atatürk'ün Vazgeçilmez Davası Hatay*. Antakya: Mehmet Tekin yayınları, 2009.
— — —. *Hatay Devlet Reisi Tayfur Sökmen*. Antakya: Mustafa Kemal Üniversitesi, 2002.
- YORULMAZ, Şerife. "Fransız Manda Yönetimi Döneminde İskenderun Sancağı (Hatay) 'Nin Sosyo-Ekonomik Ve Siyasal Durumuna İlişkin Bazı Kayıtlar (1918-1939)." *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, no. 22 (1998): 231–59. doi:10.1501/tite_0000000119.

ÜÇÜNCÜ CİNSİYETİN DÜNYASI: ÇİNLİ HADIMLAR

THE WORLD OF THE THIRD GENDER: CHINESE EUNUCHS

Feyza GÖREZ*

Öz

Çağlar boyunca hadımlık, farklı biçim ve işlevlerle dünyanın hemen tüm kültürlerinde görülebilen dikkat çekici bir olgudur. Hatta bugün bile bazı ülkelerde üçüncü cinsiyet olarak varlığını sürdürmektedir. Hadımlar, mahrem alanlardan bürokrasiye, dini tarikatlar ve faaliyetlerden siyasete, ceza sisteminden sanata sosyal hayatın birçok alanında etkili olmuş bir toplumsal kesimi temsil etmektedir. Bu makalenin konusu Çin hanedanlık tarihinde sayıları, saray içindeki konumları ve rolleri ile göz ardı edemeyeceğimiz hadımların maruz kaldıkları hadım etme yöntemlerinin antik dönemlerden itibaren tarihi süreç içindeki gelişimini ve 18. yüzyıldaki sistematik yapısını, bunun yanı sıra kimi zaman aşağılanan, kimi zaman korkulan ve kimi zaman da saygı duyulan hadımların fiziksel ve karakteristik özellikleri ile trajik yaşantılarını kapsamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çin, Hadım, Hadım Etme Yöntemleri.

Abstract

Eunuchism is an interesting phenomenon, which could be observed in almost every culture throughout the ages, in different forms and function. Even today, it's preserved in various countries as a third gender. Eunuchs were a fraction of a society, which was influential in private lives, bureaucracy, religious orders, politics, judiciary system, art and different parts of social life. This paper covers the physical and characteristic traits and the tragic lives of eunuchs, who can not be ignored because of their numbers and the roles they played and who were sometimes humiliated, sometimes feared and sometimes respected. It will also cover the castration methods from antiquity to the 18th century, that were performed on them and how those methods evolved in time.

Key Words: China, eunuch, castration methods.

* (Arş. Grv.); Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, feyzagorez@gmail.com
Geliş Tarihi: 24.11.2016 Kabul Tarihi: 06.12.2016

Giriş

Çin tarihinin ilk hanedanlıklarından itibaren varlığını göz ardı edemeyeceğimiz hadımlar; mahrem alanlardan hükümdarların hemen yanı başlarında bulunmaları sebebiyle bürokrasiye ve siyasete, ceza sisteminden sanata sosyal hayatın birçok alanında etkili olmuş önemli bir kesimi temsil etmektedir.

Dünya tarihine göz attığımızda ise hadımların ortaya çıkışı ile ilgili kesin bilgi bulunmamasına rağmen bazı tarihçiler bu sistemin Yeni Babil'i kuran Asurlu güzel kraliçe Semiramis tarafından başlatıldığına inanırlar.¹ Hadımlık büyük olasılıkla aynı dönemde doğuda hanedanlıkların başlamasıyla kurulmuştur. İlginç olan şudur ki hadımların tarihi olaylara bulaşması doğuda da batıda da aynı tarihe, milattan önce sekizinci yüzyıla denk gelmektedir. Aynı dönemlerde Çin'de İlkbahar Sonbahar Dönemi (春秋时代)² yaşanmaktaydı. Tarihçilerin babası Herodot hadım sisteminin Pers adetlerine dayandığını, Perslerin hadım adamlara diğerlerinden daha çok güvendiğinden bahseder. Üstelik Pers hadımları sadakatlerinden dolayı övmüştür. Genel olarak inanılan hadımlık kavramının Yunanlıların hadım etme performanslarından ve onları ticari olarak satmalarından yayıldığı bilinmektedir. Herodot, Yunanlıların hadımları Lidya'nın başkenti Sardis'de bulunan Efes tapınağında sattıklarını yazmıştır. Görünüşe göre hadımlar bir ticaret unsuru olarak kullanılmıştır.³

Milattan önce sekizinci yüzyılda Zhou hükümdarlarının doğuya taşınması ile İlkbahar Sonbahar Dönemi başlayana kadar hadımların faaliyetleri çok da net değildir. Bilinir ki hadımların ortaya çıkışı Zhou'dan çok daha önceye dayanmaktadır ancak kaynaklarımız bu konuda yetersiz kalmaktadır. Zhou döneminde hadımlar yerel beyler tarafından politikada aktif olarak yer edinmişler, çoktan yöneticileri kasten öldürüp, prensleri iftirayla ölüme sürükleyen şeytanlık yolundaki hikayeleri ile kaydedilmeye başlanmışlardır.

Her şeye rağmen hadımlarla ilgili Yin Hanedanlığına ait yerleşim yerlerinde kemikler üzerine kazınmış⁴ bir resim, kayda değer bir keşif olarak değerlendirilebilir. Piktografi uzmanı Dr. Shizuka Shirakawa bir kemik parçası üzerinde iki bölümden oluşan , y1 ve

¹ Oliver de Marliave, *Hadımların Dünyası*, Doğan Kitap, İstanbul, 2015, s.12.

² İlkbahar ve Sonbahar Dönemi, Çin'de MÖ 722-MÖ 481 tarihleri arasına denk gelen dönemdir. Bu dönem adını, Konfüçyüs'e atfedilen İlkbahar ve Sonbahar Kayıtları adlı kitaptan almaktadır. İlkbahar ve Sonbahar döneminde Çin 170 küçük devlete parçalanmıştı; bu küçük devletler arasında meydana gelen savaş ve istilalar dönemin karakteristik özelliği olmuştur.

³ Herodotos, *Tarih*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s.455.

⁴ Jiaguwen: Kaplumbağa kabuğu veya hayvan kemikleri (çoğu sığırın kürek kemiğidir) üzerine oyularak veya kazılarak yazılmış Çince karakterlerdir. Shang Sülalesi'nin son dönemlerinden (商代后期 M.Ö. 1300-M.Ö. 1046) Zhou Sülalesi'nin ilk dönemlerine (周代 M.Ö. 1046-M.Ö. 771) kadar olan zaman zarfında kullanılmıştır. İlkel Çince karakterlerin yazı sistemine geçiş safhası olan bir dönemdir. İdareci sınıf arasında kehanette bulunmak veya kâhinlik etmek dönemin oldukça yaygın bir hadisesi idi. Jiaguwen yazısı çoğu zaman kehanet hakkında kayıtlar almak için kullanılmıştır. Günümüzden üç bin yıl öncesine kadar gider. Şu ana kadar üzerinde Jiaguwen yazısı bulunan çoğu Shang Sülalesinin son dönemlerine ait yüz altmış bine yakın kemik parçası ve kaplumbağa kabuğu bulunmuştur. (Feyzullah Uygur, *Jiaguwen Yazısı İle Bazı Kavramların Gösterimi ve Değişimi Üzerine Bir Değerlendirme*, Avrasya Terim Dergisi, 2016, 4(2): 1-6)

Qiang halkının karakterini ortaya çıkartmıştır. P şekli erkeğin cinsel organını S ise kesmek fiilini ifade etmektedir. Bugünkü Tibet halkının atası olan Qiang halkı, Yin hanedanlığının batısında yaşamıştır. Yin yöneticisi Wu Ding 武丁'in bu kemiği kullanarak, Qiang halkından bir hadım hakkında tanrıya danıştığı düşünülmektedir.⁵ Bu keşif İsa'dan 1300 yıl önce hadımların Çin'de yaşadığını kanıtlar niteliktedir.

Tespit edilebildiği kadarıyla, hadımların ortaya çıkışının en erken örnekleri savaş gereksinimiyle olmuştur. Yenilen düşmanlar ceza ya da intikam amacıyla veya bu işlemin insanları daha kolay yönetilebilir hale getireceği inancıyla hadım etmişlerdir. Birinin esirlerini hadımlaştırması, askeri üstünlüğün etkili bir simgesi ve fethin saygınlığının pekiştirilmesi anlamına gelmekteydi. Ele geçirilen bir kabilenin toplu olarak hadımlaştırılmasının soykırım ile eşdeğer olduğu durumlar bulunmaktaydı.⁶ Diğer hadımlaştırma örnekleri, Çin toplumunda cezalandırma, intikam veya hizmetçiler ya da daha zayıf hasımları küçük düşürme arzusundan kaynaklanmıştır. Buna benzer bir cezalandırma tarzı kadınlara da uygulanmıştır, bu yöntemde kadınlar iç organlarının bir kısmının alınmasına ya da üreme kabiliyetlerine zarar verme amacıyla karınlarına uygulanan keskin darbelere maruz bırakılmıştır.⁷

Ceza sistemi dışında haremî korumak için hadımların görevlendirilmesi ilk kez Qin Hanedanlığı (M.Ö. 221- M.Ö. 206) döneminde ilk imparator Qin Shi Huang Di döneminde kaydedilmiştir. Haremdeki kadınların sayısı üç bini geçince bu bölümün sadece görevli kadınlar tarafından düzene sokulamayacağını düşünerek, kadınlarını korumak için hadım edilmiş yüzlerce genç erkeği sarayda görevlendirmiştir.⁸

Hadımların bir diğer temel grubu, hadım edilmeyi gönüllü olarak seçenlerdi. Kendisi de siyasal sebeplerle zorla hadım edilmeye maruz kalan önemli tarihçi Sima Qian 司马迁⁹ büyük eseri Shi Ji'de 史记¹⁰, gönüllü hadımlaştırılmanın eskiye dayandığını söyler. Fakat

⁵ Taisuke Mitamura, *Chinese Eunuchs*, Turtle Company, Japan, 1992, s. 28.

⁶ Mitamura, a.g.e., s.54.

⁷ Tang Yi 唐译, *Tujie Lidai Huanguan Quanzhuan 图解历代宦官全传 (Grafiklerle Antik Hadım Biyografileri)*, Nei Meng Gu Wen Hua Chubanshe, Pekin, 2013, s. 32-33.

⁸ Mary M. Anderson, *Hidden Power*, Prometheus Books, New York, s. 36.

⁹ Mağlup bir askeri kumandanı savunarak imparatorla görüş ayrılığına düşmesi sonrasında ceza olarak hadım edilmeyi tercih eden Sima Qian, hadımlaştırılma tecrübesinin ve bir hadım olarak hayatının iç parçalayan anlatımını M.Ö. 93'te Ren An'a 任安 yazdığı mektubunda bize bırakmıştır. Mektubunda ifade etmiştir ki; *Hadım edilmek kadar büyük bir lekeleme yoktur. Bu cezaya maruz kalan birisi hiçbir yerde insan olarak görülmez. Bu yalnızca yeni bir tavır değildir, her zaman böyle olagelmıştır... Normal bir adam bile bir hadımla işi olduğunda güvenmekten geri kalmaz – kim bilir beyefendi ruhlular daha ne kadar fazla... Yüz nesil sonra bile utancım yalnızca daha fazla olacak. İşte bağırsaklarımı içimde günde dokuz defa yakan şey bu, öyle ki evde serserlik içinde oturuyor ve nereye gittiğimi bilemeden uzaklarda kayboluyorum. Bu utancı ne zaman düşünsem sırtındaki elbiseler ter içinde kalıyor. Ben yalnızca kadınların evlerini korumaya uygun olan bir köle olmaya layığım: en iyisi, dağların en dip köşelerinde saklanmalıyım.* (Cyril Birch, *Anthology of Chinese Literature from Earliest Times to the Fourteenth Century*, Grove Press, New York, 1965, s:95-102)

¹⁰ **Shiji** veya "**Büyük Tarihin Kayıtları**"; MÖ 109 - MÖ 91 yılları arasında yazılmış tarih konulu eserdir. Sima Qian'ın başyapıtı olan eser, Sarı İmparator zamanından yazarın kendi zamanına kadarki Çin tarihini konu almaktadır. Sarı İmparator'un dönemini geleneksel olarak MÖ 2600 civarı olarak kabul edilmiştir ve tarihiliği tartışmalı olan bu figürü Sima Qian tarihî bir önder olarak bu eserinde ele almıştır. Çin tarihindeki ilk sistematik tarih metni olması hasebiyle, kendisinden sonra büyük gelişme kaydeden Çin tarih yazımı ve nesrini (düzyazısını) büyük oranda etkilemiştir. Etkisi bakımından Herodot ve eseriyle karşılaştırılabilecek bir konumdadır.

bu tip hadımlık, yukarıda çerçevesi çizilen askeri bazlı uygulamanın sıkıca tesis edilmesi sonrasında yaygınlaşmıştır. Birçoğu bunu kârlı bir çalışmanın, hatta belki de siyasi etki ile saray hayatının lüks ve heyecanının yolu olarak görüyordu. Bazıları hadımlaştırılmayı cinsel arzuların yol açtığı oyalamalardan korunmanın yolu olarak seçiyordu. Bunlardan bazıları için hadımlık dini bir yoldu. Fakat bu son ikisine Çin’de çok seyrek rastlanılmıştır. Hadımlık, çoğu zaman bir kariyer seçimi, bazen aşırı yoksulluk ve diğer imkânların gaddarcasına kıtlığı kaynaklı çaresiz bir seçimdir. Ming döneminde kendini hadım etmek ya da ettirmek ölümle cezalandırılabilen yasak bir eylemdi. Bulgulara göre, yine de bu yöntemle çoğunlukla başvurulmaktaydı, ironik olarak bu dönem aslında hadımlık sistemi ve gönüllü hadımlığın tepe noktasına şahit olmuştu.¹¹

Görüldüğü üzere, Çin hanedanlık tarihinde sayıları binleri bulan, cinsel organları kesilmiş erkeklerin sarayda çeşitli görevlerde çalıştırılması ya da haremi korumakla görevlendirmesi bilinen bir gerçektir. Daha az bilinen bir gerçek ise bu kişilerin mutlak ve otokratik kurullarla yönetilen 2000 yıllık Çin tarihinin şekillenmesinde etkili olduklarıdır. Erkek ya da kadın olmayan bu üçüncü cinsiyetteki kişiler bazı dönemlerde mutlak irade sahibi hükümdarlara hükmetmiş, devlet yönetimini ele geçirmiş ve hatta Çin’in güçlü hanedanlıklarının çöküşüne sebep olmuşlardır. Bugüne kadar Çin saraylarındaki hadım edilmiş görevliler ile ilgili antik dönemlerde bu sistemin ortaya çıkışından, 1911 yılında son hanedanlığın çöküşüyle aniden ortadan kaybolmasına kadar süreci anlatan birçok çalışma bulunmaktadır. Ancak bu makalemizde hadımların tarih içindeki rollerinden bağımsız olarak çok sığ bilgilere sahip olduğumuz; onların saraya girene kadar yaşadıkları süreç, tıp biliminin en gelişmemiş safhalarda olduğu antik dönemlerde ve sonrasında hadım etme operasyonlarının nasıl yapıldığı, bu kişilerin fiziksel görünüşleri, karakteristik özellikleri ve özel yaşantıları nasıldır sorularına dönemde yaşamış araştırmacıların raporları temel alınarak cevap aranacaktır.

1. Çin Tarihinde Hadım Etme Yöntemleri

Antik çağlarda birçok hadım etme yöntemi kullanılmıştır. Antik Mısır’da hadım etme operasyonları rahipler tarafından gerçekleştirilirdi. Rahip önce üretken organları sağlam yün ipe bağlar, kanamayı durdurmak için kül ve sıcak yağ kullanır, idrar yoluna metal bir çubuk yerleştirirdi. Hasta göbeğine kadar sıcak kuma gömülür ve yaklaşık beş ya da altı gün orada bırakılır. Bu uygulamalarda ölüm oranları %60 olarak kaydedilmiştir.¹²

Buna benzer bir metot güney Hindistan’da da uygulanmıştır fakat uygulanma tekniği biraz daha gelişmiştir. Hadım edilecek adam önce seramik bir sandalyeye oturtulur ve afyon verilir. Üretken organları iki bambu parçanın arasına kıştırılır ve ağaç parçasının üzerine yerleştirilmiş kaygan ustura ile kesilir, yara sıcak çekirdek yağı ile yıkanır ve yağ

¹¹ George Carter Stent, *Chinese Eunuchs*, Journal of the North China Branch of the Royal Asiatic Society, New Series, 1877, No.11, s:173.

¹² Mitamura, a.g.e., s.28.

ile ıslatılmış kumaş parçasına sarılır. Hasta, yarası iyileşene kadar süt ile beslenir. Bu yöntemde ise çok az can kaybı kaydedilmiştir.¹³

Çin’de yapılan hadım etme operasyonları ile ilgili detaylı bilgiyi ilk elden gözlemci ve Çin’de İngiliz Gümrük Memuru olarak çalışmış olan George Carter Stent’in hadımlık sisteminin 1860’lar ve 1870’lerdeki işleyişine dair yer yer renkli anlatımı ile “Çinli Hadımlar” adlı makalesinden ediniyoruz. Bu çalışma sonraki birçok tarihçi tarafından da işlenmiştir.

Bu bilgilere göre; Yasak Şehir’in¹⁴ batı kapısının dışında hadım operasyonlarının gerçekleştirildiği *chang zi* 廠子 adı verilen küçük kulübe bulunuyordu. *Dao zi jiang* 刀子匠 adı verilen hükümet tarafından görevlendirilmiş fakat maaşları bulunmayan ve geçimlerini bununla sağlayan uzmanlar bulunmaktaydı. Operasyon ücreti altı *liang*’dı¹⁵ ve uzman, hasta tamamen iyileşene kadar ondan sorumluydu. Hadım olmak isteyen birçok kişi çok fakir olduğu için bu parayı hemen ödeyemezdi, operasyondan sonra alacağı maaşlarla ödeyeceğine dair uzmanla anlaşma yapardı ancak yine de bir kefil bulundurulurdu. Birçok acemi, bu uzmanların yanında teknikleri öğrenmek için çalışırdı, böylece bu meslek bir gelenek haline dönüştü.

Operasyona hazırlık aşamasında hasta karın ve üst bacaklarından beyaz bir iple ya da bandajla sıkıca bağlanır. Kesilecek bölgeler sıcak biberli su ile üç kere yıkandıktan sonra *kang* olarak bilinen yarı uzanır pozisyona geçer, beli ve bacakları yardımcıları tarafından sıkıca tutulur. Uzman elinde küçük ve hafif eğimli bıçağı ile hadım edilmesi muhtemel adamla yüz yüze gelir ve sorar: “*Hou hui bu hou hui?* 后悔不后悔? (Pişman mısın değil misin?)”. Eğer adam birazcık bile kararsızlık gösterirse operasyon iptal edilir. Eğer adam rızasını gösterirse bıçak bir anda parlar ve yeni bir hadım ortaya çıkmış olur. Hem testisler hem de penis ikisi birden kesilir, idrar yoluna tıpa yerleştirilir, yara soğuk suyla ıslatılmış kağıtla sarılır ve dikkatlice bağlanır. Asistanlar, hadımın yatmadan önce odanın etrafında iki, üç saat yürütmesine yardım ederler.

Yeni hadım olmuş kişiye operasyondan sonra üç gün su verilmez böylece acısından fazla aşırı susuzluk çeker. Üç gün sonra tıpa bulunduğu yerden çıkarılır, eğer idrar fışkırsa operasyon başarılı olmuştur ve yeni dönüşüm kutlanır. Eğer idrar çıkmazsa işte o zaman kimse adamı acı verici ölümden kurtaramaz. Stent’in yaptığı çalışmalara göre bu operasyonda başarısızlık oranı hiç kaydedilmemiştir, sadece bir kişi susuzluktan ölmüştür. Genellikle yaralar 100 gün içinde, hadım imparatorluk evine gidip görevlerini öğrendiği ilk bir senede iyileşir. Bir sene sonunda hadım imparatorluk sarayına geçip yeni görevine başlar.

¹³ Mitamura, a.g.e., s.29.

¹⁴ Yasak Şehir (Çince: 紫禁城 *Zi Jin Cheng*); Ming Hanedanı’ndan Qing Hanedanı’nın sonuna kadar kullanılmış Çin imparatorluk sarayıdır. Çin’in Pekin şehrinin ortasında bulunmaktadır. Yaklaşık 500 yıl imparator ve hizmetlilerine ev sahipliği yapmış, aynı zamanda Çin hükümetinin törensel ve politik merkezi olmuştur. 1925’ten beri Saray Müzesi’ni barındırmaktadır.

¹⁵ 300 gram karşılığı gelen ölçü birimi, mali karşılığı bugün değeri ile yaklaşık 3600 yuan.

Stent ayrıca ayrılan parçaların akıbetiyle ilgili çok olağandışı bir bilgi de vermektedir. *Bao* 宝 (hazine) olarak bilinen parçalar uzmanlar tarafından işlenir ve üç kupa büyüklüğünde bir kabın içine konur, kabın ağzı mühürlenir ve yüksek bir yere konulur. Bu olaya *gao sheng* 高升 (yüksek pozisyon) denir ve sembolik olarak sahibinin yüksek mevkie ulaştığını ifade eder. Eğer gerçek sahibi ya da ailesinden birisi geri verilmesini talep ederse, *bao* aynı işlemlerden geçerek iade edilir. Evin yüksek bir yerine konulur ve hadımın yüksek mevkie ulaşması için dualar edilir.

Baonun özenli korunmasının iki sebebi vardır. İlki, hadımlar mevkilerinde ilerleyebilmeleri için *baoyu* göstermek zorundadırlar. Eğer gösteremezlerse kıdem almaları mümkün değildir. Baş hadım tarafından yapılan sınava *yan bao* 验宝 (hazine sınavı) adı verilir. Bu gelenek operasyonu gerçekleştiren uzman için büyük bir karla sonuçlanırdı. Elbette herkes kendi hazinesinin sorumluluğundadır ancak bazı zamanlar hadımlar operasyon sırasında *baoyu* sormayı ya da almayı unutmuşlardır. Bu durum kendi haklarını terk etmek olarak değerlendirilip, hadım geri dönmediği sürece *bao* artık uzman kişinin malı haline gelmiştir. Başka birinin *baosunu* satın almak için 50 *liang* ödemek zorunda kalmışlardır. Bazen *baonun* kaybolması ya da çalınması gibi durumlar söz konusu olabiliyordu. Bu durumda da uzmanlardan yeni bir *bao* satın almak, kiralamak ya da bir arkadaştan ödünç almak zorunda kalınıyordu.¹⁶¹⁷

Baonun korunması ile ilgili ikinci sebep ise hadım öldüğünde onunla birlikte gömülmesi içindir. Çinliler sonraki dünyada vücut bütünlüğünün parçaların tamamının varlığı halinde yeniden kurulacağına inanıyorlardı; bu yüzden idamla karşı karşıya kalan Çinliler boğulmayı, kaybolabileceği korkusuyla kafalarının kesilmesine tercih ediyorlardı. Hadımlar, vücutları ölüm halinde tamamlansın diye kesilmiş organlarını saklamak için çoğu zaman ellerinden geleni yapıyorlardı.¹⁸

Yukarıdaki tanımlar Ming hanedanlığı döneminde uygulanmıştır fakat şüphesiz ki aynı uygulamalar Qing hanedanlığı döneminde de devam etmiştir. Fakat hadım edilme ile ilgili Çin edebi kaynaklarında çok az bilgi bulunmaktadır. Bulabildiğimiz en detaylı bilgi Tang Hanedanlığı 唐代 (618-907) tarihi kroniklerinden Jiu Tang Shu'da 旧唐书 yer almaktadır. Hükümdar Xuan Zong'a 唐玄宗 karşı ayaklanma başlatan ünlü An Lu Shan'ın 安禄山 hizmetkarlarından birini nasıl hadım ettiği anlatılmaktadır.

Hikâyeye göre, Kitan kabilesinden Li Zhu Er 李猪儿 isimli 12-13 yaşlarında sinsi ve idaresi zor bir erkek çocuğu An Lu Shan'ın hizmetindedir. Bir gün An Lu Shan kılıcı ile çocuğu hadım etmiştir. Çok kan kaybeden ve yarı ölü şekilde yere yığılan çocuk sıcak küllerle tedavi edilip kurtarılmıştır. An Lu Shan tarafından hadım edilen bu çocuk daha

¹⁶ Stent, a.g.m., s. 175-178.

¹⁷ Du Wan Yan 杜婉言, *Zhong Guo Gu Dai Huan Guan Xiao Shi* 中国古到宦官小史 (Antik Dönem Çin Hadımlarının Kısa Tarihi), Zhongguo Chang An Chu Ban She, Pekin, 2015, s. 14-15.

¹⁸ Susan Brownell & Jeffrey N. Wasserstrom, *Chinese Femininities, Chinese Masculinities: A Reader*, Berkeley: University of California Press, 2002, s.27.

sonra onun öncelikli ve yakın arkadaşı haline gelmiştir.¹⁹ Bu hadım etme yöntemi her ne kadar barbarca olsa da prensipte diğer yöntemlerden hiçbir farkı yoktur.

An Lu Shan tarafından kullanılan bu yöntem antik zamanlardaki ile birebir aynıdır. Para vererek gönüllü olarak kendini hadım ettirme sonucunda belli bir miktar ilgi çekse de düşman kabilelerin tutsaklarının ceza olarak hadım edilmesi onların kaderidir. Yüksek ölüm oranlarından dolayı, acı şiddeti az olan operasyonlar yapılmaya başlandığı söylene de bu sadece bir avuntudur.

Yukarıda bahsettiğimiz zorlu sürece, kimi zaman zorunlu kimi zaman ise gönüllü olarak maruz kalan kişiler sadece cinsel organlarını kaybetmekle kalmamış bunun yanı sıra hadım etme operasyonlarından sonra bedenlerinde fiziksel değişiklikler olmaya başlamış, anormal görüntüleri ve pasif mizaçları onları normal bir insandan ziyade bir ucubeye dönüştürmüştür.

2. Hadımların Görünüşleri ve Karakteristik Özellikleri

Hadımların *pao zi* 袍子 adı verilen uzun gri elbiseleri, *gua zi* 褂子 adında kısa koyu mavi ceketleri ve siyah pantolonları vardır. Bu koyu renkli ve kasvetli kıyafetin bir de şapkası bulunmaktadır. Yürüdüklerinde hafifçe bir tarafa doğru eğilimdirler, kısa ve edalı adımlar atarlar, bu karakteristik özellikler belli bir mesafeden dahi onların tanınabilmesini sağlar. Hadımlar genelde itici bir fiziksel görünüşe sahiptirler fakat eğer ki hadım genç ve yakışıklı bir erkek ise erkek kıyafetleri giyinmiş bir kadın gibi görünmektedir. Yaşları ilerledikçe yaşını belli etmeyen, cinsiyetsiz bir görünüş kazanırlar.²⁰

Çocukluğundan itibaren cinsellik ihtiyacı olanlar ve erkekliğine son vermiş olanlar arasında fark vardır. İkinci durum *jing* 淨 ve *zhen* 贞 kelimeleriyle ifade edilir, ikisinin de anlamı “saf vücut”dur, daha sonra ilki için “doğumdan itibaren saflık” anlamına gelen *tong zhen* 通贞 kullanılmaya başlanmıştır. Haremdeki kadınların favorisi olan *tong zhen*lerin herhangi bir atanmış görevi bulunmazdı ve onlara genç kız gibi davranılırdı. Stent onların kadınların içindeki rollerinin ne olduğunu söylemekte çekince göstermiştir ve bunu okuyucunun hayal gücüne bırakmıştır. Yaşları ilerledikçe yerlerinin yeni gelen gençlere bırakmışlardır.²¹

Hepsinin hadım edildikten sonra seslerinde değişiklik olmuştur ve bu durum özellikle çocuk yaşta hadım edilenlerde çoğunluktadır. Sesleri bir kızınkinden zorlukla ayırt edilebilir. Büyüdüklerinde de sesleri çok tiz olduğu için rahatsız edicidir. Stent bu sesi Londra’da bir balıkçıda satıcıya çığlık atan bir kadın sesi ile karşılaştırmıştır. İmparatorların ve imparatoriçelerin emrindeki hadımların rolünü oynayan Çinli aktörler yarı ağlar ve acı içinde inleyen bir adam sesini taklit eder gibi yapay bir ses kullanırlar.²²

¹⁹ Xu Jia Lu, *Jiu Tang Shu* 旧唐书 (Eski Tang Tarihi), Han Yu Da Ci Dain Chu Ban She, Shanghai, 2004, 6. Cilt, s.4621.

²⁰ Li Hong Yuan 李鸿渊, *Huan Guan* 宦官 (Hadım), Zhong Guo She Hui Chu Ban She, 2009, s. 44-47.

²¹ Stent, a.g.m., s. 179.

²² Stent, a.g.m., s. 180.

Sakalsızlık hadımların diğer bir karakteristik özelliğidir. Çinliler hiçbir zaman aşırı sakallı olmamışlardır fakat hadımların bir tel bile sakalı bulunmazdı. Hadım edilmenin genç hadımlardaki diğer bir sonucu ise yataklarını ıslatmalarıdır. Bu duruma ilk başlarda göz yumulsa da devam etmesi durumunda ağır cezalara çarptırılırlardı. Bir hadımın kokusu 300 metre öteden fark edilebilirdi. Bu durum Çin’de kötü kokan insanlar için “hadım kadar kötü kokulu” 臊如老公 *sao ru lao gong* betimlemesini ortaya çıkartmıştır. Genç hadımlar çok kolay kilo alırlardı, yumuşak ve şişman olurlardı. Bu sebepten güçlü değildiler ve yaşlandıkça kaybettikleri kilolarından sonra derin kırışıklıkları ortaya çıkardı.

Fiziksel görünüşlerinin yanı sıra karakterlerinde de değişiklikler olmuştur. Çok küçük şeylerde kolaylıkla gözyaşı akıtabilirken, ufak bir sorunda anında sinirlenebilirlerdi. Çok nadir acımasız olur, genellikle nazik ve barışçıldılar. Yumuşak kalpli olurlardı ve birçoğu hayvan olarak yavru köpek beslerlerdi.²³

Bir bütün olarak hadımlar güçlü birleşmeye eğilimli idiler, dünyaya karşı durmak için birbirlerine yardım ederler. Bu duygu, onları bazen yetkin görevlerindeki yollarından çıkarsa da bazen de etkili politik aktivitelerinde güçlü sonuçlar elde etmelerine sebep olmuştur. Örneğin, Doğu Han Hanedanlığı 东汉(M.S. 25-220) döneminde hadımların liderlerinden biri imparatorluk ailesinin anne tarafından akrabası olan büyük Mareşal He Jin’in 何进 bütün hadım güçlerini ortadan kaldıracığına dair bir komplosu olduğunu fark eder. Büyük Mareşalle yüzleşen hadım ona “Sen bizim soyumuzu mu imha etmek istiyorsun?” diye sorar ve kılıcını saplayarak onu öldürür. Bu olay onların ırklarına ve dışardan gelen baskılara karşı grup bilincine dair iyi bir örnektir.²⁴

Fakat onların aktif güçleri sadece arkalarına sığındıkları imparatorluk sınırlarındaki kısıtlı bölgede geçerliydi. Saray dışında hadımlar yardıma muhtaç bir bebek gibiydiler. Mareşal He Jin’i öldüren hadımların başı, askeri darbenin olduğu gece bebek yaştaki imparatoru aldı ve besledi, düşük dereceli sivil bir memur tarafından tehdit edilince korkak ve ödle bir haline dönüştü, küçük imparatoru başı ile selamladı ve “Majestelerinin hizmetkarı ölmek üzere, kendinize dikkat edin majestelerim!” dedi ve sonra kendini nehre attı.

Hadımlar durumları üzerine oldukça hassastırlar, kendileri için yapılan doğrudan ya da dolaylı olarak bir eksiklik onların aşağılanmış hissetmelerine sebep olurdu. Biri bu nedenle direkt “kuyruksuz ya da kısa kuyruklu köpek” demek yerine hüsnü tabir yaparak “geyik kuyruklu köpek” derdi. Hadımların yaşadığı dönemde kulpu kırık bir çaydanlık gibi kırık bir obje bile onların eksik hissetmesine sebep olurdu. Aynı dönemde kesmek anlamına gelen *ke* kelimesi dahi hadım etmek ile bağlantılı olduğundan kullanımından kaçınılırdı.

²³ Mitamura, a.g.e., s.36-38.

²⁴ Xu Jia Lu, *Hou Han Shu 后汉书 (Sonraki Han Tarihi)*, Han Yu Da Ci Dain Chu Ban She, Shanghai, 2004, 3. Cilt, s.1388-1391.

Qin Hanedanlığından sonra hadımlar arasında afyon kullanımı alışkanlığı başladı. Saray etrafında sık sık bağımlıların toplandığı batakhaneler bulunmaktaydı. Fakat onların en zevk aldıkları şey şüphesiz zamanlarının çoğunu geçirdikleri kumar oyunlarıydı. “Kumarsız hayat hiçbir şeydir!” sloganını benimsemişlerdir.

Hadımların iyi özellikleri de belirtilmiştir; birçoğu dürüst, sevecen ve ihtiyacı olanlara karşı hayırseverdir. Hadımlar aynı zamanda diğer Çinliler gibi fiyatlarda pazarlık yapmadıkları için, sarayı düzenli olarak ziyaret eden tüccarlar arasında da popülerdirler. Tüccarlar ve zanaatkârlar bu durumu akıllarına kazırlar ve hadımları gördüklerinde “senin insafına sığınırım...” şeklinde söze başlardı. Hadımlar özensiz işlere cömertçe para harcarlar ve çoğu zaman para üstlerini dahi talep etmezlerdi bu durumları onları popüler müşteriler haline getirmiştir.

Yukarıda saydığımız tanımların birçoğu Stent’in yazdığı rapordan edinilmiştir. Bu rapor Qing Hanedanlığı 清代 (1644-1911) dönemine ait hadımların özelliklerini anlatır fakat şu unutulmamalıdır ki her dönemde farklı özellikler göstermişlerdir. Bazı hadımlar güçlü karakterleri sayesinde tarihte çok önemli roller oynamışlardır, onları diğerlerinden ayırmamız gerekir.

Hadımlar hakkında çalışma yaparken onları erkeksi ya da kadınsı, yetişkin ya da çocuksu, iyi ya da kötü şeklinde genellememiz doğru değildir. Onların günlük rutinlerinde acımasız otokratlarla olan irtibatı sebebiyle ayrıcalıklı ilişkilerinin güçlenmesi olağandır.

Sonuç

İlk olarak Asurlular döneminde ortaya çıktığına inanılan hadımlık dünya tarihi boyunca pek çok toplumda kurumsal bir nitelik kazanmış ve kendi geleneklerini üretmiş bir olgudur. Hadımların gerek doğu gerekse batı toplumlarının tarihinde etkili roller üstlenmeye başladıkları dönem ise MÖ 8. yüzyıl olarak kabul edilmektedir. Bu yüzyıl Çin’de İlkbahar Sonbahar dönemine tekabül etmektedir. Ancak kemik kalıntıları üzerinde yapılan çalışmalar hadımlığın Çin’de MÖ 1300’lü yıllara kadar dayandırılabilceğini bizlere göstermektedir. Çin toplumunda insanların hadım edilmesi ilk olarak bir cezalandırma pratiği olarak ortaya çıksa da Qin Hanedanlığında hadımlar haremî korumakla görevlendirilmiş, ardından saray hayatının farklı alanlarında etkin roller ifa etmeye başlamışlardır. Bu süreçte hadım etme operasyonları ve hadımların karakteristik özellikleri kendine özgü geleneklerini üretmiştir. Buna göre, Yasak Şehir’in batı kapısının dışında *chang zi* 廠子 adı verilen bir kulübe hadım etme operasyonları için ayrılmıştır. Burada hadım etme operasyonlarını gerçekleştiren uzmanlara *dao zi jiang* 刀子匠 denilmektedir. Bu özel uzmanlar, her hadım karşılığında hadımın bizzat kendisinden ücret alarak mesleklerini icra etmektedir. *Chang zi* aynı zamanda uzmanların yanında çıraklık yapanların bu mesleği öğrendikleri bir okul işlevi de görmektedir. Zira ölüm oranlarının çok yüksek olduğu hadım operasyonları, dönemin tıp bilgisi göz önünde bulundurulduğunda oldukça gelişmiş teknikler çerçevesinde gerçekleştirilmekte ve bu tekniklerin uygulanması ciddi bir uzmanlık gerektirmektedir. Operasyon sonunda kalan parçaların saklanması da ayrıca bir önem taşımaktadır. “*Bao*” adı verilen bu parçalar

hadımların mevkilerinde ilerlemeleri için bir kanıt niteliği taşımaktadır. Ayrıca söz konusu parçaların dini bir işlevi de bulunmaktadır. Çünkü Çinliler için vücut bütünlüğünün korunması hadımın ölüm sonrası hayatı için bir zorunluluktur bu nedenle bao'nun ölen hadımla birlikte gömülmesi gerekmektedir. Çin'de hadımların giyimleri, duruşları, tavırları ile kendilerine özgü niteliklerini ortaya koyan geleneksel uygulamaları mevcuttur. Örneğin hadımların *pao zi* 袍子 adı verilen uzun gri elbiseleri, *gua zi* 褂子 adında kısa koyu mavi ceketleri ve siyah pantolonları vardır. Bu koyu renkli ve kasvetli kıyafetin bir de şapkası bulunmaktadır. Yürüdüklerinde hafifçe bir tarafa doğru eğilimdirler, kısa ve edalı adımlar atarlar. Diğer taraftan hadımlar, hadım edilmenin zorunlu fizyolojik sorunları ile de başa çıkmak zorundadırlar. Bunlar arasında yatak ıslatma, rahatsız edici bir ses tonu, hızlı kilo alma ve verme, hızlı yaşlanma gibi durumlar sayılabilir. Hadımların bu özellikleri onların toplum içinde hor görülmesine de sebep olmaktadır. Tüm bu faktörler hadımların kişilik özelliklerine de etki etmektedir. Hadımlar çoğunlukla hassas, duygusal, yumuşak başlı ve barışçıl olsalar da çok çabuk öfkelenebilmekte ve toplumsal konularının verdiği güçle diğerlerine ciddi zararlar verebilmektedirler. Sosyal açıdan hadımların temel özellikleri arasında kendi aralarında sergiledikleri güçlü dayanışma, hayırseverlik ve cömertliklerine duyulan saygı gibi olumlu; afyon bağımlılığı, kumar alışkanlığı gibi olumsuz nitelikler sayılabilir. Ancak hadımlar üzerine yapılan bu genel sınıflamalar dışında hadımların her dönemde farklı özellikler gösterdikleri ve bazılarının güçlü karakterleri ile tarihte çok önemli roller üstlendikleri de göz önünde bulundurulmalıdır.

KAYNAKÇA

- Anderson, M. (1990) *Hidden Power*, New York: Prometheus Books.
- Birch, C. (1965) *Anthology of Chinese Literature from Earliest Times to the Fourteenth Century*, New York: Grove Press.
- Brownell, S. (2002) *Chinese Femininities, Chinese Masculinities: A Reader*, California: Berkeley: University of California Press.
- Du, W. (2015) *Zhong Guo Gu Dai Huan Guan Xiao Shi 中国古到宦官小史 (Antik Dönem Çin Hadımlarının Kısa Tarihi)*, Pekin: Zhongguo Chang An Chu Ban She.
- Herodotos, (2011) *Tarih*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Li, H. (2009) *Huan Guan 宦官 (Hadım)*, Pekin: Zhong Guo She Hui Chu Ban She.
- Marliave, O. (2015) *Hadımların Dünyası*, İstanbul: Doğan Kitap.
- Mitamura, T. (1992) *Chinese Eunuchs*, Japan: Turtle Company.
- Stent, G. C. (1877) *Chinese Eunuchs*, Journal of the North China Branch of the Royal Asiatic Society No.11.
- Tang, Y. (2013) *Tujie Lidai Huanguan Quanzhuan 图解历代宦官全传 (Grafiklerle Antik Hadım Biyografileri)*, Pekin: Nei Meng Gu Wen Hua Chubanshe.
- Uygur, F. (2016) *Jiaguwen Yazısı İle Bazı Kavramların Gösterimi ve Değişimi Üzerine Bir Değerlendirme*, Avrasya Terim Dergisi 4(2).
- Xu, J. (2004) *Jiu Tang Shu 旧唐书 (Eski Tang Tarihi)*, 6. Cilt, Shanghai: Han Yu Da Ci Dain Chu Ban She.
- Xu, J. (2004) *Hou Han Shu 后汉书 (Sonraki Han Tarihi)*, 3. Cilt, Shanghai: Han Yu Da Ci Dain Chu Ban She.

POLİTİK KONUŞMALARDAKİ İKNA VE ÜSLUP FAKTÖRLERİNİN SEÇMENLERİN SOSYO DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ İLE SİYASİ TERCİHLERİNE GÖRE KARŞILAŞTIRILMASI

COMPARISON OF PERSUASIVE AND STYLE FACTORS IN POLITICAL SPEECHES WITH SOCIO-DEMOGRAPHICAL ATTRIBUTES OF VOTERS IN ACCORDANCE WITH THEIR POLITICAL PREFERENCES

Murat BAŞARIR*

Öz

Bu çalışmada, liderlerin konuşmalarındaki ikna faktörleri ile üslup faktörlerinin, seçmenlerin sosyo-demografik özellikleri ile siyasi düşüncelerini tanımlamalarına bağlı olarak farklılaşım farklılaşmadığının tespit edilmesi amaçlanmaktadır.

Bu amaç doğrultusunda, Şanlıurfa ilinde nicel yaklaşımlardan anket tekniği kullanılarak saha çalışması yapılmıştır. Çalışmada toplanan verilerin analizinde betimleyici istatistikler, faktör analizi, tek yönlü ANOVA ve bağımsız örneklem t testi kullanılmıştır. Yapılan analizler neticesinde, ikna bileşenleri boyutları ile üslup ölçeği boyutlarının, seçmenlerin sosyo-demografik özelliklerine bağlı olarak farklı anlamlandırıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Üslup boyutlarının tamamı sosyo-demografik değişkenlerle farklılaşım sergilerken; ikna boyutları bağımsız değişkenlerden yalnızca eğitim ve siyasi düşünceyle farklılaşım göstermektedir. Tespit edilen farklılaşım değerlendirildiğinde, öğrenmeye ve sahip olunan siyasi düşünceye bağlı olarak, seçmenlerin ikna edilebilirlikleri değişmektedir. Diğer yandan üslup boyutlarıyla bağımsız değişkenler arasındaki farklılaşım incelendiğinde, konuşmalarda çatışmacı üsluba ilişkin söylemlere seçmenlerce desteğin, eğitim ve gelir seviyesi arttıkça azalacağını destekleyen bulgulara ulaşılmaktadır. Çalışma, liderlerin konuşmalarındaki ikna bileşenleri ile çatışma ve uzlaşım bağlamındaki üsluplarına yönelik söylemleri, seçmenlere sorarak değerlendirmeler yapmasından dolayı benzerlerinden ayrılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Politik konuşma, seçmen, ikna, üslup

Abstract

This study aims to determine whether the persuasive and style factors in the leaders' speeches differentiate with the socio-demographical attributes of the voters based on the identification of their political opinions or not.

In accordance with this purpose, a field study has been done using questionnaire technique from quantitative approaches in province of Şanlıurfa. Descriptive statistics, factor analysis, one-way ANOVA and independent sample t test have been used in analysis of data collected in the study. As a result of analyses conducted, it has been concluded that the dimensions of persuasive components and the dimensions of style scale have been assigned differently meaning depending upon the voters' socio-demographical characteristics.

While all of the style dimensions differentiate from socio-demographical variables, the persuasion dimensions show difference with only education and political opinion from independent variables. When considered the differentiations determined, the voters' persuasibility changes depending on learning and political opinion. On the other hand, when analyzed the differentiations between the style dimensions and independent variables, it is reached to the findings supporting that the education and income level will decrease while the voters' participation in the statements related to conflict style of the speeches. The study has a unique structure from its equivalents in the body of literature due to carrying out assessments about the persuasive components and styles in the leaders' speeches by asking questions to the voters.

Key Words: Political speech, voter, persuasion, style

POLİTİK KONUŞMALARDAKİ İKNA VE ÜSLUP FAKTÖRLERİNİN SEÇMENLERİN SOSYO DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ İLE SİYASİ TERCİHLERİNE GÖRE KARŞILAŞTIRILMASI

Giriş

Hem sınırlı hem de geniş anlamlandırmalara sahip olan siyaset, en basitiyle siyasi sorumluluğu yerine getirmede parlamentolar, hükümetler ve siyasi partiler gibi kurumların faaliyetlerinden birisi olarak görülmektedir. Öte yandan bu kurumların üyeleri arasında gücü elde etmek ve bu gücü kaybetmemek için yürütülen çabalar olarak da ifade edilmektedir (Al-Faki, 2014: 182). Bu ifade edilişle siyaset, siyasi, ekonomik ve sosyal fikirleri, pratik şekilde ortaya koyan bir iktidar mücadelesi süreci olarak değerlendirilmekte ve bu süreçte hazırlanan her siyasi eylem, ortaklık ve etkilenme dil tarafından harekete geçirildiği için, süreç içerisinde dil önemli bir rol üstlenmektedir (Bayram, 2010: 24). Böylelikle siyaset ile iletişimin irtibatı kurulmakta ve siyasal iletişim süreci ortaya çıkmaktadır. Öyle ki özünde bilgi iletme bulunan iletişimin siyasetin ana damarını teşkil ettiği belirtilmektedir (Akdağ, 2009: 295).

Siyasal iletişim; “belli ideolojik amaçlarını, toplumda belli gruplara, kitlelere ülkelere ya da bloklara kabul ettirmek ve gerektiğinde eyleme dönüştürmek, uygulamaya koymak üzere siyasal aktörler tarafından çeşitli iletişim tür ve tekniklerinin kullanılması ile yapılan iletişim” olarak tarif edilmektedir (Aziz, 2007:4). Tanımdan da anlaşılacağı üzere siyasal iletişim sürecinde, değişik aktörlerce, çeşitli iletişim yöntemleriyle muhtelif ikna faaliyetleri yürütülmektedir. Bu süreçte rol alan aktörlerin başında ise liderler ve seçmenler yer almaktadır. Bahsi geçen bu iki aktörün doğrudan iletişim içerisinde buldukları iletişim ortamı ise liderlerin seçmenlere hitaben yaptıkları konuşmalardır. Nitekim Köker de (2007: 81) politik konuşmaları, siyasi iletişimin en dolayimsız işleme tarzı olarak nitelendirerek bu hususa dikkat çekmektedir. Polat da (2008: 111), politik konuşma bağlamında modern zamanlarda biçim ve biçime -üsluba- bağlı olarak konuşmacı bireyi ön plana çıkararak bir yapının varlığından bahsetmektedir.

Siyasi konuşmalar, seçim konuşmaları, parti bildirileri, basın toplantıları, bakanlık konuşmaları vb farklı türlerin bir kümesinin adlandırılmasında kullanılmaktadır (Al-Faki, 2014: 180). Ayrıca seçim kampanyalarında adayın yapabileceği konuşma çeşitlerini sıralarken propaganda, konu, etkinlik konuşmalarından bahsedildiği görülmektedir (Powell ve Coward, 2003: 160-166). İşte siyasi konuşmaların bu farklı türlerinin hazırlanmasında retorik bileşenlerden faydalanılmakta, üslup ise sunulmasında rol üstlenmektedir. Çünkü retorik, politikacılara düşüncelerini ve izlenimlerini nasıl etkili, enerjik, ikna edici şekilde nakledeceklerinin öğretilmesine katkı sunmaktadır (Al-Faki, 2014: 189) . Üslup ise duygu, düşünce ve fikirlerin dillendirilmesinde ortaya çıkan farklılıklarda kendini belli etmektedir.

Bu çalışma parti liderlerinin doğrudan seçmenlere yönelik gerçekleştirdiği konuşmaları irdelemektedir. Ek olarak birbirinden farklı nitelikler sergileyen heterojen bir kitle durumundaki seçmenlerin (Doğan ve Göker, 2013:8), belirtilen konuşma türüne yönelik değerlendirmelerinden veri elde ederek onların ikna ve üslup faktörlerine ilişkin tutumlarına odaklanmaktadır. Dolayısıyla çalışmada, seçmenlerin sosyo-demografik

özelliklerine ve siyasi tercihlerine bağlı olarak, ikna ve üslup faktörlerini değerlendirişlerindeki farklılıkların tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Unutulmamalıdır ki seçmenler, politikacıların doğruluğunu, ahlakını ve dürüstlüğünü kendi yargılarına dayalı olarak değerlendirmektedirler (Charteris, 2011: 1). Bu bağlamda gerek konuşmalardaki ikna faktörlerinin gerekse de üslup faktörlerinin algılanmasında seçmenlerdeki değişkenlikler etkili olabilmektedir. Bu bağlamda bu çalışmada şu sorulara yanıt aranmaktadır;

- i. Konuşmalardaki ikna ve üslup faktörleri, seçmenlerin sosyo-demografik değişkenlerinden hangileri ile farklılaşmaktadır?
- ii. Seçmenlerin herhangi bir siyasi etkinliğe katılmasına bağlı olarak, konuşmalardaki ikna ve üslup faktörlerini değerlendirmeleri farklılaşmakta mıdır?
- iii. Seçmenlerin kendilerini tanımladıkları siyasi tercihleriyle, konuşmalardaki ikna ve üslup faktörlerini değerlendirmelerinde bir farklılaşma var mıdır?

1. İkna ve Üslubun Belirginleştiği Alanlar: Dil, Politik Retorik ve Söylem

Üretim ve kavrama biçiminde iki yönü bulunan dil, düşünceyi iletmek için kullanılan evrensel başlıca araçtır. Dilin üretim yönü bir düşünceyle başlar, düşünce bir cümleye çevrilir ve nihayet sesli şekilde ifade edilmesiyle somutlaşır. Dilin kavrama yönü ise sesleri işitmekle başlar; seslere sözcüklere anlamlar eklenmesiyle devam eder ve bunlardan bir önerme çıkartılmasıyla nihayete erer. Böylece dile, sözcük ve cümle birimleri aracılığıyla düşünceleri konuşmayla ilişkilendiren çok düzeyli bir sistem gözüyle bakılabilir (Atkinson vd., 2002: 318). Buna ek olarak dilin dış dünyadaki çeşitli görünüşleri karşılayan unsurları belirtme ihtiyacına cevap olmak üzere ortaya çıktığı da (Aktaş, 2007: 16), unutulmamalıdır.

Gerek ortaya çıkışına neden olan ihtiyaçların çokluğu, gerekse de bu ihtiyaçları karşılanırken ortaya çıkan çok düzeyli yapısından dolayı dil toplumsal yapıda önemli roller üstlenmektedir. Özellikle sosyal hayatın içerisindeki değerlerin değiştirilmesinde, yasa içerisinde gücün dönüştürülmesinde, görev içerisinde itaatin meydana gelmesinde etkinliği olduğu gibi sosyal değerler ve inançların ortaya çıkartılıp ve paylaşılmasında da vazife üstlenmektedir (Bayram, 2010: 27). Siyasal iletişim alanında da liderler dilin oynadığı bu rollerden dolayı, onu etkin bir biçimde kullanmak istemektedirler. Günümüzde, güncel siyasi konuşmalar ve tartışmalar, liderlerin yeteneklerinin algılanmasında ve değerlendirilmesinde seçmenleri geliştirebilmektedir (Catellani vd., 2013: 77). Bu durum, liderlerin dilin kullanımına bağlı sergileyecekleri performanslarını daha da önemli hale getirmektedir. Sadece süs veya manipülasyon ya da hile olmayıp, antik anlamıyla ikna edici söylem olan retorik (Nelson vd, 2002: 153), ikna edici olabileme hususunda liderlere birtakım öneriler sunmaktadır. Nitekim daha antik dönemde, sofistler öğrencilerine, haklı olmadıkları durumda bile bir mücadelenin nasıl kazanacağını yani etkisiz zayıf sözü, daha etkili kılmanın retorikle öğretilebileceğini söyledikleri görülmektedir (Theodorakopoulos, 2004: 8). Aristo da (2008: 37) retoriği “belli bir durumda, elde var olan inandırma yollarını kullanma yetisi” olarak görmekte ve

POLİTİK KONUŞMALARDAKİ İKNA VE ÜSLUP FAKTÖRLERİNİN SEÇMENLERİN SOSYO DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ İLE SİYASİ TERCİHLERİNE GÖRE KARŞILAŞTIRILMASI

böylelikle onun ikna ve doğal yatkınlık yönünü vurgulamaktadır. Geniş anlamda sosyal yaşama katılan kişilerce aktif olarak yürütülen konuşma sanatı olan retorik; dar anlamda ise şöyle ya da böyle inşa edilmiş düşünce ve dil formları sistemi olarak belirginleşmektedir (Tepebaşı,2016: 17). Bu düşünce ve dil formlarının kullanılış çeşitliliğine göre farklı türleri ortaya çıkmaktadır. Aristo da (2008: 43), törensel, adli ve politik olmak üzere retorığın üç türü olduğunu kaydetmekte ve her birinin kendine özgü ilkelere sahip olduğunu belirtmektedir.

Çalışmamız açısından ilgilenilen tür ise politik konuşmalardır. Tepebaşı'nın (2016: 40) konuşma türlerini, muhatap, işlev, zaman ve amaç açısından değerlendirmeye tabi tuttuğu tabloya bakıldığında politik konuşma; meclis ve mitinglerde yapılan, muhatabını halk olarak alan, fayda ve zararı amaç edinen, bunları gelecek zaman perspektifinde tavsiye işleviyle sunan bir yapı olarak sunulmaktadır. Politik konuşma dün nasıl ikna sürecine karşılık gelen bir eylem türü ise, bugün de aynı ikna özelliğini taşıyan ve biraz daha boyutlandırıldığında "söylem" bütünlemesine kavuşan bir açılım sergileyecektir dolayısıyla politik konuşma ile söylem arasında kalın hatlarla ayrıştırma yapmaya çalışmak, yapay bir direniş olarak değerlendirilmektedir (Polat, 2008: 127).

Söylem, sosyoloji, psikoloji ve diğer disiplinler aracılığıyla dilbilimden gelen geniş bir alanı kapsayan bir kavramdır (Bayram, 2010: 26) ve dilin toplumsal kullanımı ile söyleme dönüştüğü belirtilmektedir (Günay, 2013: 21). Söylem, dil ve ideoloji arasındaki ilişkiyi anlamakta geniş bir alan sunmaktadır (Dursun, 2001: 46). Neticede söylem; uzamsal, zamansal ve kişiye bağlı değişkenler açısından oluşturulmuş dilsel ve dil dışı yapıları anlatan bir kavramdır (Günay, 2013: 26). Söylemin keşfinden sonra, artık evrensel gerçeklik yoktur; gerçeklikler vardır ve her söylem bir gerçeklik inşası olarak karşımıza çıkar (Sözen, 2014: 9). Liderler de söylemleriyle esasında kendi gerçekliklerini inşa ederek seçmenlere sunmaktadırlar. Unutulmamalıdır ki liderler, kontrol edebildikleri bazı özelliklerin toplamı sayesinde kendi tarzlarını dizayn ederler (Charteris, 2011: 1). Dolayısıyla liderlerin özelliklerinden ortaya çıkan kendi tarzları doğal olarak söylemlerine de yansiyacaktır. Dolayısıyla onların söylemlerinden üslupları, ikna stratejileri betimlenebilecektir. Böylece söylemler üzerinden bu istikametteki araştırmalarla liderlerin farklılıkları belirginleşebilmektedir. Nitekim Sözen de (2014: 10-11), söylemi anlaşılabilir kılan şeyin onu kullanan aktörler veya failer olduğunu aktarmakta, yine tersinin de doğruluğunu dile getirerek, aktörlere kimliklerini veren şeyin kullandıkları söylem olduğunu belirtmektedir. Ayrıca söylemi anlaşılabilir kılanın anlatım/ifade ve beyanların nerede, ne zaman ve nasıl ortaya çıktıklarıyla ilgili olduğunu ifade etmektedir.

Kısaca, bir düşünce ve duygunun insanlara aktarılmasını sağlayan dil, dil pratikleri şeklinde kavranan söylem ve bunların etkin kullanılmasının ürünü olarak retorik, siyasal iletişimde liderlerin performanslarının değerlendirildiği alanlar olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle liderlerin ele alınan konulara göre retorik ikna bileşenlerini kullanmadaki farklılıkları ile çatışma ve uzlaşma bağlamında takındıkları üslup

çeşitlilikleri, seçmenlerce karar alma sürecinde dikkate alacakları konular olarak değerlendirilebilir.

2. Politik Konuşmalardaki İkna ve Üslup Faktörleri

“Davranışların, niyetlerin, duyguların, kanaatlerin değiştirilmesi ya da değiştirilmemesine yönelik iletişim unsurlarından yararlanan psikolojik bir süreç” (Anık, 2000: 35; Özkan, 2004: 157) şeklinde tanımlanan ikna, her ne kadar doğrudan bireyin kendisi ile bağlantılı görülse de; aynı zamanda bireyin diğer insanlarla olan varoluşuyla da ilgilidir (Jamiason, 1996: 206). Siyasal ikna ise, siyasal iletişim faaliyetlerinin temeli olarak, belirli bir kitleyi, zor kullanmaksızın manipüle etmek, oy verme davranışları üzerinde etkili olmak amacıyla yürütülen bir süreci açıklamada kullanılmaktadır (Barut ve Altundağ, 2005: 80). Bu tanımlama ve durum tespitinden anlaşılacağı üzere iknanın bilinçli niyet, davranış değiştirme ve mesaj nakli şeklinde üç boyutundan bahsedilebilir (Özkan, 2004; 156). Liderlerde konuşmalarında, bilinçli olarak, seçmenlerin davranışlarını değiştirmek ya da pekiştirmek maksadıyla tasarladıkları mesajları sunmaktadırlar.

Aristo’ya (2008: 38,44) göre, politik konuşmalar, bir eylem yolunun uygunluğunu veya zararlı olduğunu tanıtmayı amaç edinerek, cesaretlendirme ve umut kırma bölümleriyle birlikte insanları bir şey yapmaya ya da yapmamaya itmektedir. Yine Aristo’ya ve ondan beslenen pek çok otoriteye göre ikna etmede üç çeşit kanıttan ya da ikna edici bileşenden bahsedilmektedir. Bunlardan ilki, birinin karakterinin sağlam, güvenilir olduğunu ispatlaması için kullandığı, ikna edici başvuru olan ethostur. İkincisi, duyguya başvurmaya yöneliktir ve pathos olarak adlandırılır. Üçüncüsü ise sebebe, akla, idrake başvurmak olan logostur. Bu üç bileşen ayrı ayrı çözümlenebilseler de birlikte çalışmaktadırlar (Sönmez, 2008: 106).

Alıcılar nezdinde konuşmacıya yönelik yaratıcı bir izlenim içeren ethos (Krostenko, 2004: 39), konuşmacı ya da yazarın, özellikle söylemi ya da konuşması sayesinde meydana çıkarttığı ikna edici karakteri, görünüşü olarak belirginleşmektedir (Sönmez, 2008: 119). Erdemler, doğru ve iyi tavırlar, güven duyma, güven verme konuşmayı gerçekleştirene bir otorite kazandırır ve ethos bileşeni içerisinde değerlendirilir (Meyer, 2004: 26). Duyguya başvurmak olarak adlandırılan pathos ise insan ruhunun çeşitli deneyimlerini dilin çeşitli ikna edici vasıtalarının genişletilmesiyle yapılmasını açıklar (Sönmez, 2008: 110,111). Hoşa giden istek ve tutkuları kapsayıcı bir yönü bulunan pathos (Yüksel, 2005: 22), dinleyiciyi istenilen bir ruh haline sokmaya çalışmaktır. “Sorusu olduğu şeylerin tümü” olarak nitelenen logos (Meyer, 2004: 37), ise iknada yer alan insanların mantıki yeterlilikleri ve olgulara mantıklı bakışlarıyla ilişkilidir (Yüksel, 2005: 22). Bundan dolayı Lauer (2004: 155), logosun kıyaslama yapmayı ve örneklerle anlatımı içerdiğini belirtmektedir.

Politik konuşmalar içerisinde de yer alan mezkûr ikna bileşenleri, liderlerce, değişik zamanlarda, farklı konularda, muhtelif yoğunluklarda kullanılmaktadır. Yine bu ikna

POLİTİK KONUŞMALARDAKİ İKNA VE ÜSLUP FAKTÖRLERİNİN SEÇMENLERİN SOSYO DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ İLE SİYASİ TERCİHLERİNE GÖRE KARŞILAŞTIRILMASI

bileşenlerinin seçmenlerce algılanması, seçmenlerin heterojenliğinden ötürü farklı düzeylerde gerçekleşebilmekte, seçmenlerin sosyo-demografik özellikleri bahsi geçen algılamaya etki edebilmektedir.

İşte retorik sistem, her şeyden önce konuşan, konu ve dinleyen üzerine kurulduğundan özel bir iletişimsel yapı arz etmektedir ve bugün ikna edicilik yönünün kısmen edebi hüviyet kazanmasıyla güzel ve etkili dil kullanımına dönüştüğü iddia edilmektedir (Tepebaşı, 2016: 24). Bu hal, siyasal iletişim sürecinde göz önüne alındığında, liderlerin konuşmaları açısından üsluplarının da ikna faktörü olarak değerlendirilme yapılmasına imkân sunmaktadır.

“Tarz”, “tavır”, “edâ”, “anlatım”, “dil ve ifade”, “gibi karşılıklarla kullanılan, ilaveten düşünceye verilen “nizam/kural” ve “hareket”, bir “tercih” ve “tanzim/düzen” şeklinde de anlamlandırılan üslup (Çevikoğlu, 1999: 4), ses, boğumlama/telaffuz, konuşma dinamiği ve sözcük hazinesi ile birlikte konuşmayı oluşturan etmenler arasında yer almaktadır (Yüksel, 2005: 58-59).

Harmanlı da (2012: 13), ‘üslûb-i beyân aynıyle insandır’ atasözünden hareketle üslubun, insanı şekillendiren, sadece düşüncelerini değil, tavrını, tarzını, hatta yaşama bakışını da ifşa eden bir araç olarak anlaşıldığını, anlatıldığını ve “söz söyleyiş tarzı” anlamında kullanıldığını belirtmektedir. Üslup, kişiye özgü özel bir ifade olarak değerlendirilebilmektedir (Yahya Kemal’in üslubu – siyasal iletişime uyarlanırsa Özal’ın üslubu). Yine bir grubun orijinal anlatım özelliği olarak görülebilmektedir (Servet-i Fünûn üslubu - siyasal iletişime uyarlanırsa muhafazakâr üslup). Ayriyeten bir ifade yolunun hususiyeti şeklinde anlaşılabilir (konuşma üslubu, siyasal iletişime uyarlanırsa miting üslubu). Nihayet bir mevki veya makamın bir yönü olarak da görülebilmektedir (müdür üslubu, öğrenci üslubu - siyasal iletişime uyarlanırsa lider üslubu) (Önal, 2008: 32).

Anlaşılabileceği üzere üslubun kullanım alanı, sadece edebi eserlerle sınırlı olmayıp, dilin iletişim işlevi üstlendiği bütün bireysel ve toplumsal alanları da içine alacak bir genişliktedir (Divlekci, 2007: 117). Dolayısıyla siyasal iletişim sürecinde liderlerin konuşmaları da bu genişlik içerisinde kendine yer bulmakta ve farklı nazarlardan dikkate alınarak sınıflandırılmaktadır. Günümüzde, üsluba biçim kazandıran ve özellik katan faktörler göz önünde bulundurularak değişik üslup sınıflandırmaları yapılabilmektedir. Mesela çağa, konuya, ülkeye, dile, okuyucu-alıcıya, eserin amacına göre sınıflama yapılırken; ayrıca ortaçağ üslubu, filozofik üslup, popüler, alaylı, mizahi, akıcı, canlı, estetik, bayağı, çocuksu, hoyrat, özensiz, renkli, süslü, zarif, zengin, yalın, pürüzlü-pürüzsüz ve sürükleyici gibi üsluplar da üslup çeşitleri olarak sunulabilmektedir (Kazan, 2005: 52).

Edebiyat alan yazınında üsluba ilişkin görülen bu sınıflamaların benzerleri siyasal liderlerin konuşmalarındaki üslupları bağlamında da yapılabilir. Nitekim liderlerin siyasete yaklaşımlarından yola çıkılarak, çatışmacı üslup-uzlaşmacı üslup; görünimleri

ve beden dilleri esas alınarak, Kasımpaşalı üslubu; sevk ve idare biçimleri referans alınarak, otoriter üslup, demokratik üslup; siyasi tutumları gözetilerek, muhafazakâr üslup, milliyetçi üslup vb sınıflandırmalar yapılabilir. Ancak, siyasi iletişimde lider üslubu değerlendirildiğinde önceliğin liderlik tarzlarından ziyade liderlerin konuşmalarındaki mesaja, onun içeriğine tanınması gerekmektedir. Bu açıdan siyasi iletişimde, liderlerin konuşmalardaki mesajların retoriksel manada ikna bileşenlerine ve siyasetin çatışma ve uzlaşma perspektifinde yapıp yapılmadığına bakmak izlenebilecek yollardan biri olabilir.

Liderlerin ikna bileşenlerinden herhangi birisine yoğunlaşması üslupları açısından belirleyici bir rol üstlenebilir. Bu bağlamda liderlerin konuşmalarında duygusal üslup, rasyonel üslup ve güven tesis eden üslup biçiminde bir sınıflandırma yapılabilir. Yine siyasetin tanımında karşılaşılan çatışma ve uzlaşma bağlamı dikkate alındığında çatışmacı ve uzlaşmacı üslup sınıflandırması kendiliğinden belirginleşmektedir. Nitekim Damlapınar ve Balcı (2014: 62), siyasi iletişim sürecinin bireyin toplumsallaşmasında oynadığı rolü anlatırken, bir liderin sorun ve tartışmalara yaklaşımında ve üslubundaki çatışma/uzlaşma anlayışının model olarak yayılışından bahsederlerken; aslında aynı zamanda liderlerin üsluplarını da çatışmacı ve uzlaşmacı üslup olarak sınıflandırmaktadırlar.

3. Yöntem

Liderlerin konuşmalardaki ikna ve üslup faktörlerinin seçmenlerin sosyo-demografik özelliklerine ve siyasi tercihlerine göre karşılaştırılmasına yönelik alan araştırması bulgularının yer aldığı bu çalışma, veri toplama yöntemi olarak nicel yaklaşımlardan anket tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Bu tarz bir çalışmanın ana kütlelerini Türkiye’de 18 yaşından büyük tüm seçmenler oluşturmasına karşın zaman ve maliyet engellerinden dolayı araştırma Şanlıurfa ili ile kısıtlanmıştır. 2014 verileriyle 934.894 kişiden oluşan ilgili evrenden alınacak örnek hacmini tespit etmek maksadıyla Balcı’nın (2011: 106), belirli evrenler için kabul edilebilir örnek büyüklükleri tablosundan yararlanılmış ve %3 tolerans gösterilebilir hata için gerekli olan 1065 örneklem sayısına ulaşılmıştır. Hacmi belirlenen örnekleme alınacak bireylerin seçiminde ise olasılık dışı örnekleme türlerinden kolayda örnekleme (kazara – accidental) yöntemi uygulanmıştır. Kolayda örnekleme yöntemi, araştırmacıya tanıdık çevresinden örnekleme alma imkânı sunmakta ve yakalanan kişiye anket uygulanmasını (captive audience) öngörmektedir (Balcı, 2011: 100).

Verilerin toplanması 2014 Ekim ve Kasım aylarında gerçekleştirilmiştir. Uygulama sürecinde 1100 adet anket formu hazırlanmış ve ilgili örneklem üzerinde yürütülmüştür. Ancak, anket formunun yanlış doldurulması, sorularda yer alan önermelerin dikkatli okunmaması, bazı deneklerin anket formu içerisindeki soruların çoğunluğuna cevap vermek istememesi, tutarsız cevapların tespit edilmesi gibi nedenlerle 85 anket formu elenerek toplamda 1015 anket formu üzerinde analiz gerçekleştirilmiştir.

POLİTİK KONUŞMALARDAKİ İKNA VE ÜSLUP FAKTÖRLERİNİN SEÇMENLERİN SOSYO DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ İLE SİYASİ TERCİHLERİNE GÖRE KARŞILAŞTIRILMASI

Ankette, seçmenlerin liderlerin konuşmalarındaki ikna bileşenlerini değerlendirmelerini belirlemeye yönelik 20, liderlerin konuşmalarındaki üslubun seçmenlerce algılanmasını ölçmeye ilişkin 30 önerme sunulmuştur. Anketin seçmenlerin sosyo-demografik özelliklerini belirlemeye yönelik tasarlanan bölümde, yaş, cinsiyet, eğitim ve gelir düzeylerini tespit etmeye yönelik sorulardan ayrı olarak seçmenlere, liderlerin konuşmacı olarak katıldığı herhangi bir etkinliğe katılıp katılmadıkları ve siyasi tercihlerini nasıl tanımladıkları soruları da yöneltilerek çalışmadaki bağımsız değişkenler belirlenmiştir. İkna ve Üslup ölçeklerinde yer alan önermeler beşli Likert skalasıyla ölçümlenmiş, dolayısıyla en düşük katılım değeri olan “ Kesinlikle Katılmıyorum” 1 biçiminde kodlanırken; “Katılmıyorum” 2, “Kararsızım” 3, “Katılıyorum” 4 ve “Kesinlikle Katılıyorum” 5 şeklinde kodlanmıştır.

Araştırma konusuyla ilgili alan yazın taramalarında, liderlerin konuşmalarındaki ikna bileşenleri ve üslupları üzerine önceden hazırlanmış bir ölçeğe ulaşılamaması nedeniyle anket formunda yer alan sorular çalışmanın teorik bölümünde ifade edilen bilgiler çerçevesinde ve siyasal iletişim alanında çalışmaları bulunan akademisyenlerin görüşleri dikkate alınarak hazırlanmıştır. Uygulamaya başlamadan önce 75 kişi üzerinde ön-test yapılmıştır. Ön testin sonucunda ikna bileşenleri ölçeğinin güvenilirlik katsayısı (Cronbach's alpha= .676); üslup ölçeğinin güvenilirlik katsayısı ise (Cronbach's alpha= .706) tespit edilmiştir. Ön testin uygulanması esnasında katılımcılardan gelen geri beslemelerde dikkate alınarak son kontroller yapılmış ve uygulamaya geçilmiştir.

Verilerin çözümlenmesinde, frekans, aritmetik ortalama, standart sapma, yüzde gibi betimsel istatistiklerden faydalanılmıştır. Faktör çıkarma için, Temel Bileşenler Analizi, döndürme için Varimax yöntemi, örneklemin faktör çıkarmaya uygunluğunun araştırılması için Kaiser-Meyer-Olkin Örnekleme Büyüklüğü Testi ve Bartlett's Küresellik Testi uygulanmıştır. Güvenirlik analizi için Cronbach's Alpha katsayısı, karşılaştırmalar için ise parametrik testlerden Bağımsız T-Testi ve ANOVA kullanılmıştır.

Testler neticesinde, bu çalışmada sosyo-demografik değişkenlerle karşılaştırılması yapılan ikna bileşenleri ile üslup faktörlerinin belirlendiği ölçeklere yönelik tanımlayıcı bilgiler aşağıdadır.

i- İkna Bileşenleri Ölçeği:

Ölçekte toplam varyansın %50,080'ni açıklayan ve özdeğerleri 1'den büyük 4 faktör belirlenmiştir. Ölçeğin tamamı için güvenilirlik katsayısı (Cronbach's alpha =.702) ölçülmüştür. Faktörler içerisinde yer alan maddeler analiz edildiğinde, retorik disiplini bahsedilen ikna bileşenleri ile paralellik sergilemektedir.

Birinci faktör içerisinde yer alan maddeler, liderlerin konuşmalarındaki kültürel değerlere bağlılığına, mücadelelerine, meydan okumalarına bağlı ifadelerle barındırdığı ve retorikte bahsedilen “ethos/kaynağın güvenilirliği” konusuna göndermelerde bulunduğu

için bu isimle tanımlanmıştır. Faktör üç maddeden meydana gelmektedir. Güvenilirlik katsayısı, .576 ve açıkladığı varyans 12,127'dir.

İkinci faktördeki maddeler, politik bir konuşmadaki milli birlik-beraberlikle tarihi şahsiyetleri örnek almayı vurgulaması, dini kavramları referanslarla açıklama yapmaya bağlı ifadeleri bulundurması sebebiyle "pathos/duygusal çekicilikler" şeklinde adlandırılmıştır. Faktör üç maddeden meydana gelmektedir. Güvenilirlik katsayısı (Cronbach's alpha=.518) ve açıkladığı varyans 10,619'dır.

Üçüncü faktörde yer bulan maddeler, politik bir konuşmadaki yöresel değişlere yer verilmesinden hoşlanmayı, ifadelerin netlik taşınmasını savunmayı, sloganlardan rahatsızlık duymamayı, yeminler etmeyi onaylamayı ve şiir okumayı barındırdığı ve retorikte konuşma bölümleri içerisinde değerlendirilen "elocutio/biçemli ifadeler" konusuna göndermelerde bulunması münasebetiyle bu isimle tanımlanmıştır. Faktör beş maddeden meydana gelmektedir. Güvenilirlik katsayısı (Cronbach's alpha= .573) ve açıkladığı varyans 15,285'dir.

Dördüncü faktördeki maddeler ise ideolojiye bağlılığı önemli görmesinden, konuşmalarda hedefler sunulmasını arzulamasından, konuşmalarda sayısal verilere dikkat çekilmesinden dolayı "logos/rasyonel çekicilikler" adı altında değerlendirilmiştir. Faktör üç maddeden meydana gelmektedir. Güvenilirlik katsayısı (Cronbach's alpha= .531) ve açıkladığı varyans 12,048'dir.

ii- Üslup Ölçeği:

Liderlerin konuşmalarındaki üsluplarının seçmenlerce değerlendirilmesine yönelik hazırlanan ölçekte, özdeğeri 1'den büyük faktörler yerine sabit olarak çıkartılan iki faktör bulunmaktadır. Birinci faktör 8,325 özdeğere, ikinci faktör 2,141 özdeğere sahiptir ve toplam varyansın %41,864'ünü açıklamaktadır. Ölçeğin tamamı için güvenilirlik katsayısı (Cronbach's alpha= .700) olarak tespit edilmiştir.

Birinci faktörde yer alan maddeler, politik konuşmalarda nefret, öç alma, korku yayma, olumsuz niteleme, kışkırtma, alaya alma, değersiz gösterme, yaftalama, dinleyenleri azarlama vb. durumlara göndermeler bulunduğundan dolayı "çatışmacı üslup" biçiminde tanımlanmıştır. Faktör on beş maddeden meydana gelmektedir. Güvenilirlik katsayısı (Cronbach's alpha= .906) ve açıkladığı varyans 25,272'dir.

İkinci faktörde yer alan maddelerde politik konuşmalarda zarafet kurallarına uyma, özür dileme, hoşgörü gösterme, protestoyu anlayışla karşılama, seviye düşürmeme ve fikirlere saygı gibi durumlara göndermelerde bulunması nedeniyle "uzlaşmacı üslup" biçiminde adlandırılmıştır. Faktör on maddeden meydana gelmektedir. Güvenilirlik katsayısı (Cronbach's alpha= .807) ve açıkladığı varyans 16,593 olarak tespit edilmiştir.

**POLİTİK KONUŞMALARDAKİ İKNA VE ÜSLUP FAKTÖRLERİNİN
SEÇMENLERİN SOSYO DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ İLE SİYASİ TERCİHLERİNE
GÖRE KARŞILAŞTIRILMASI**

4. Bulgular

Tablo 1. Konuşmalardaki İkna Bileşenleri Faktörlerinin Eğitim Durumuna Göre Karşılaştırılması

Konuşmalardaki İkna Bileşenleri		n	Ort. ± S.S.	F	Sig.
Pathos (Duygusal Çekicilikler)	Okuma Yazma Bilmiyor	15	3,356 ± 1,050	2.313	0,042*
	İlköğretim	209	3,593 ± 0,866		
	Lise	247	3,597 ± 0,851		
	Ön lisans	204	3,578 ± 0,828		
	Lisans	279	3,427 ± 0,895		
	Yüksek Lisans ve üzeri	61	3,311 ± 0,943		
Elocutio (Biçemli İfadeler)	Okuma Yazma Bilmiyor	15	3,373 ± 0,944	4.769	0,000*
	İlköğretim	209	3,213 ± 0,752		
	Lise	247	3,111 ± 0,751		
	Ön lisans	204	2,985 ± 0,779		
	Lisans	279	2,948 ± 0,802		
	Yüksek Lisans ve üzeri	61	2,843 ± 0,808		
Ethos (Kaynağın Güvenilirliği)	Okuma Yazma Bilmiyor	15	3,756 ± 1,042	5.594	0,000*
	İlköğretim	209	3,994 ± 0,845		
	Lise	247	3,911 ± 0,758		
	Ön lisans	204	4,095 ± 0,729		
	Lisans	279	4,200 ± 0,670		
	Yüksek Lisans ve üzeri	61	4,240 ± 0,603		
Logos (Rasyonel Çekicilikler)	Okuma Yazma Bilmiyor	15	3,333 ± 0,891	4.977	0,000*
	İlköğretim	209	3,644 ± 0,853		
	Lise	247	3,779 ± 0,797		
	Ön lisans	204	3,853 ± 0,728		
	Lisans	279	3,927 ± 0,761		
	Yüksek Lisans ve üzeri	61	3,973 ± 0,689		

*p<0,05

Tablo 1'e göre konuşmalardaki Pathos/Duygusal Çekicilikler (F=2.313; p<0,05), Elocutio/Biçemli ifadeler (F=4.769; p<0,05), Ethos/Kaynağın güvenilirliği (F=5.594; p<0,05) ve Logos/Rasyonel çekicilikler (F=4.977; p<0,05) olmak üzere tüm ikna birleşenlerinin eğitim durumuna göre farklılaştığı sonucuna varılmıştır. Ayrıca, betimleyici istatistik sonuçlarına göre; Pathos/Duygusal çekicilikler ikna birleşeninde en düşük ortalama (\bar{x} =3,311) yüksek lisans ve üzeri eğitim seviyesine sahip katılımcılarda görülmekte, ardından gelen ikinci en düşük ortalama (\bar{x} =3,427) ise lisans eğitim seviyesindeki katılımcılarda bulunmaktadır. Elocutio/Biçemli ifadeler ikna birleşeninde, en düşük ortalama (\bar{x} =2,843) yüksek lisans ve üzeri eğitim seviyesine sahip katılımcılarda belirlenirken; en yüksek ortalama (\bar{x} =3,373) okuma yazma bilmeyen katılımcılardadır.

Ethos/Kaynağın güvenilirliği ikna birleşeninde, en yüksek ortalama ($\bar{x}=4,240$) yüksek lisans ve üzeri eğitim seviyesine sahip katılımcılarda tespit edilmekte; arkasından gelen ikinci en yüksek ortalama ($\bar{x}= 4,200$) ise lisans eğitim seviyesindeki katılımcılarda görülmektedir. Logos/Rasyonel çekicilikler ikna birleşeninde ise en yüksek ortalama ($\bar{x}=3,973$) yüksek lisans ve üzeri eğitim seviyesine sahip katılımcılarda tespit edilmekte, ardından gelen ikinci en yüksek ortalama ($\bar{x}=3,927$) lisans eğitim seviyesindeki katılımcılarda görülmektedir. Yine rasyonel çekiciliklerde en düşük ortalama ($\bar{x}=3,333$) okuma yazma bilmeyen katılımcılarda iken bunu takip eden ikinci en düşük ortalama ($\bar{x}=3,644$) ile ilköğretim eğitim seviyesindeki katılımcılardadır.

Tablo 2. Konuşmalardaki İkna Bileşenleri Faktörlerinin Siyasi Düşünceye Göre Karşılaştırılması

İkna Bileşenleri		n	Ort. ± S.S.	F	Sig.
Pathos (Duygusal Çekicilikler)	Demokrat- S.Demokrat	355	3,394 ± 0,878	11.137	0,000*
	Milliyetçi	104	3,635 ± 0,757		
	Muhafazakâr-İslamcı	253	3,767 ± 0,785		
	Cumhuriyetçi-Ulusalcı	77	3,403 ± 0,815		
Elocutio (Biçemli İfadeler)	Demokrat- S.Demokrat	355	2,995 ± 0,787	4.263	0,005*
	Milliyetçi	104	3,008 ± 0,772		
	Muhafazakâr-İslamcı	253	3,206 ± 0,753		
	Cumhuriyetçi-Ulusalcı	77	2,969 ± 0,874		
Ethos (Kaynağın Güvenilirliği)	Demokrat- S.Demokrat	355	4,121 ± 0,741	0,393	0,758
	Milliyetçi	104	4,038 ± 0,768		
	Muhafazakâr-İslamcı	253	4,086 ± 0,797		
	Cumhuriyetçi-Ulusalcı	77	4,061 ± 0,668		
Logos (Rasyonel Çekicilikler)	Demokrat- S.Demokrat	355	3,806 ± 0,773	0,140	0,936
	Milliyetçi	104	3,856 ± 0,718		
	Muhafazakâr-İslamcı	253	3,837 ± 0,843		
	Cumhuriyetçi-Ulusalcı	77	3,823 ± 0,878		

* $p<0,05$

Tablo 2'ye göre, duygusal çekicilikler faktörü ($F=11.137$; $p<0,05$) ve biçemli ifadeler faktörü ($F= 4.263$; $p<0,05$) siyasi düşünceye göre farklılaşırken; rasyonel çekicilik ($F= 0.140$; $p>0,05$) ve kaynağın güvenilirliği ($F= 0.393$; $p>0,05$) faktörleri ise siyasi düşünceye göre farklılaşmamaktadır. Ayrıca betimleyici istatistik sonuçlarına göre; duygusal çekicilikler faktöründe en düşük ortalama ($\bar{x}= 3,394$) kendini demokrat- sosyal demokrat tanımlayan katılımcılarda belirlenirken; en yüksek ortalama ($\bar{x}=3,767$) muhafazakâr-İslamcı tanımlamasını yapan katılımcılarda görülmektedir. Biçemli ifadeler faktöründe ise en düşük ortalama ($\bar{x} = 2,969$) kendini cumhuriyetçi-ulusalcı tanımlayan katılımcılarda görülmekte iken; en yüksek ortalama ($\bar{x}=3,206$) kendini muhafazakâr-İslamcı olarak tanımlayan katılımcılarda görülmektedir.

**POLİTİK KONUŞMALARDAKİ İKNA VE ÜSLUP FAKTÖRLERİNİN
SEÇMENLERİN SOSYO DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ İLE SİYASİ TERCİHLERİNE
GÖRE KARŞILAŞTIRILMASI**

Tablo 3. Konuşmalardaki Üslup Faktörlerinin Cinsiyete Göre Karşılaştırılması

Konuşmalardaki Üslup		n	Ort. ± S.S.	t	Sig.
Çatışmacı	Kadın	411	2,112 ± 0,826	-2.027	0,043*
	Erkek	604	2,222 ± 0,863		
Uzlaşmacı	Kadın	411	4,029 ± 0,692	0,317	0,751
	Erkek	604	4,016 ± 0,657		

*p<0,05

Tablo 3'e göre, çatışmacı üslup faktörü cinsiyete göre farklılaşmaktadır (t= -2.027; p<0,05). Erkeklerin çatışmacı üslup faktörü ortalaması (\bar{x} = 2,222) kadınların ortalamasından (\bar{x} = 2,111) daha yüksektir. Uzlaşmacı üslup faktörü cinsiyete göre farklılaşmamaktadır (t= 0,317; p>0,05).

Tablo 4. Konuşmalardaki Üslup Faktörlerinin Yaşa Göre Karşılaştırılması

Konuşmalardaki Üslup		n	Ort. ± S.S.	F	Sig.
Çatışmacı	18-24 yaş arası	243	2,238 ± 0,797	1.902	0,108
	25-34 yaş arası	383	2,102 ± 0,848		
	35-44 yaş arası	240	2,223 ± 0,899		
	45-54 yaş arası	106	2,130 ± 0,855		
	55 ve üzeri	43	2,374 ± 0,816		
Uzlaşmacı	18-24 yaş arası	243	3,989 ± 0,690	3.219	0,012*
	25-34 yaş arası	383	4,099 ± 0,662		
	35-44 yaş arası	240	3,966 ± 0,662		
	45-54 yaş arası	106	4,033 ± 0,644		
	55 ve üzeri	43	3,784 ± 0,691		

*p<0,05

Tablo 4'e göre, uzlaşmacı üslup faktörü yaşa göre farklılaşmaktadır (F= 1.902; p<0,05). Uzlaşmacı üslup faktöründe en düşük ortalama (\bar{x} = 3,784) 55 ve üzeri yaş arası katılımcılarda bulunmakta; en yüksek ortalama (\bar{x} = 4,099) ise 25-34 yaş arasındakilerde görülmektedir. Çatışmacı üslup faktörü yaşa göre farklılaşmamaktadır (F= 3,219; p>0,05).

Tablo 5. Üslup Faktörlerinin Eğitim Durumuna Göre Karşılaştırılması

Konuşmalardaki Üslup		n	Ort. ± S.S.	F	Sig.
Çatışmacı	Okuma Yazma Bilmiyor	15	2,728 ± 0,920	29.403	0,000*
	İlköğretim	209	2,605 ± 0,837		
	Lise	247	2,352 ± 0,822		
	Ön lisans	204	2,053 ± 0,783		
	Lisans	279	1,859 ± 0,743		
	Yüksek Lisans ve üzeri	61	1,748 ± 0,778		
Uzlaşmacı	Okuma Yazma Bilmiyor	15	3,647 ± 0,640	18.731	0,000*
	İlköğretim	209	3,741 ± 0,635		
	Lise	247	3,916 ± 0,669		
	Ön lisans	204	4,098 ± 0,607		
	Lisans	279	4,239 ± 0,668		
	Yüksek Lisans ve üzeri	61	4,246 ± 0,571		

*p<0,05

Tablo 5'e göre, çatışmacı üslup faktörü eğitim durumuna göre farklılaşmaktadır (F=29,403; p<0,05). Okuma yazma bilmeyenlerin çatışmacı üslup ortalaması (\bar{x} = 2,728) en yüksek oran; yüksek lisans ve üzeri eğitime sahip kişilerin çatışmacı üslup faktörü ortalaması (\bar{x} = 1,748) ise en düşük oran tespit edilmektedir. Uzlaşmacı üslup faktörü eğitim durumuna göre farklılaşmaktadır (F= 18.731; p<0,05). Okuma yazma bilmeyenlerin uzlaşmacı üslup faktörü ortalaması (\bar{x} = 3,647) en düşük iken; yüksek lisans ve üzeri eğitime sahip kişilerin uzlaşmacı üslup faktörü ortalaması (\bar{x} = 4,246) ise en yüksektir.

Tablo 6. Konuşmalardaki Üslup Faktörlerinin Gelir Durumuna Göre Karşılaştırılması

Konuşmalardaki Üslup	n	Ort. ± S.S.	F	Sig.	
Çatışmacı	0 - 1 000 TL	332	2,301 ± 0,829	5.146	0,000*
	1 001 - 2 000 TL	213	2,215 ± 0,891		
	2 001 - 3 000 TL	255	2,030 ± 0,845		
	3 001 - 4 000 TL	59	1,876 ± 0,860		
	4 001 - 5 000 TL	27	1,869 ± 0,909		
	5 001 TL ve üzeri	22	2,194 ± 0,757		
Uzlaşmacı	0 - 1 000 TL	332	3,941 ± 0,704	2.610	0,024*
	1 001 - 2 000 TL	213	4,073 ± 0,667		
	2 001 - 3 000 TL	255	4,130 ± 0,664		
	3 001 - 4 000 TL	59	4,114 ± 0,650		
	4 001 - 5 000 TL	27	4,081 ± 0,530		
	5 001 TL ve üzeri	22	4,014 ± 0,664		

*p<0,05

Tabloya 6'ya göre, çatışmacı üslup faktörü gelir durumuna göre farklılaşmaktadır (F=5,146; p< 0,05). Çatışmacı üslup faktöründe en düşük ortalama (\bar{x} =1,869) 4001- 5000 TL gelir seviyesindeki katılımcılarda; en yüksek ortalama (\bar{x} =2,301) ise 0- 1001TL arasında gelire sahip katılımcılarda görülmektedir. Uzlaşmacı üslup faktörü gelir durumuna göre farklılaşmaktadır (F= 2,610; p<0,05). Uzlaşmacı üslup faktöründe gelir seviyesi 3001- 4000 TL arasında olan katılımcılar en yüksek ortalama (\bar{x} = 4,130) sahip iken; en düşük ortalama (\bar{x} =3,941) ile 0- 1000 TL arasında gelire sahip katılımcılardadır.

Tablo 7. Konuşmalardaki Üslup Faktörlerinin Siyasi Düşünceye Göre Karşılaştırılması

Üslup	n	Ort. ± S.S.	F	Sig.	
Çatışmacı	Demokrat-S.Demokrat	355	2,114 ± 0,854	2.746	0,042*
	Milliyetçi	104	2,370 ± 0,842		
	Muhafazakâr-İslamcı	253	2,236 ± 0,827		
	Cumhuriyetçi-Ulusalçı	77	2,223 ± 0,934		
Uzlaşmacı	Demokrat-S.Demokrat	355	4,112 ± 0,637	3.503	0,015*
	Milliyetçi	104	3,895 ± 0,722		
	Muhafazakâr-İslamcı	253	3,995 ± 0,651		
	Cumhuriyetçi-Ulusalçı	77	4,05 ± 0,7		

*p<0,05

POLİTİK KONUŞMALARDAKİ İKNA VE ÜSLUP FAKTÖRLERİNİN SEÇMENLERİN SOSYO DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ İLE SİYASİ TERCİHLERİNE GÖRE KARŞILAŞTIRILMASI

Tablo 7'ye göre, çatışmacı üslup faktörü, siyasi düşünceye göre farklılaşmaktadır (F= 2,746; p<0,05). En yüksek çatışmacı üslup faktörü ortalaması (\bar{x} = 2,370) milliyetçi tanımlaması yapan katılımcılarda görülmektedir. Demokrat-sosyal demokrat katılımcıların ortalaması (\bar{x} = 2,114) ise en düşük tespit edilen orandır. Uzlaşmacı üslup faktörü siyasi düşünceye göre farklılaşmaktadır (F= 3.503; p<0,05). Uzlaşmacı üslup faktöründe, demokrat-sosyal demokratların uzlaşmacı üslup faktörü ortalaması (\bar{x} = 4,112) en yüksek değer iken; milliyetçilerin ortalaması (\bar{x} = 3,895) en düşük değer olarak görülmektedir.

Tablo 8. Konuşmalardaki Üslup Faktörlerinin Siyasi Bir Etkinliğe Katılma Durumuyla Karşılaştırılması

Üslup	Katılım	n	Ort. ± S.S.	t	p
Çatışmacı	Evet	560	2,084 ± 0,794	-3.883	0,000*
	Hayır	455	2,293 ± 0,901		
Uzlaşmacı	Evet	560	4,068 ± 0,664	2.464	0,014*
	Hayır	455	3,963 ± 0,677		

*p<0,05

Tablo 8'e göre, çatışmacı üslup faktörü, siyasal etkinliğe katılma durumuna göre farklılaşmaktadır (t= -3.883; p<0,05). Siyasal etkinliğe katılmış kişilerin çatışmacı üslup faktörü ortalaması (\bar{x} =2,084) siyasal etkinliğe katılmayanların ortalamasından (\bar{x} =2,293) daha düşüktür. Uzlaşmacı üslup faktörü de siyasal etkinliğe katılma durumuna göre farklılaşmaktadır (t= 2,464; p<0,05). Siyasal etkinliğe katılmış kişilerin uzlaşmacı üslup faktörü ortalaması (\bar{x} = 4,068) siyasal etkinliğe katılmayanların ortalamasından (\bar{x} = 3,963) daha yüksektir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Siyasi liderlerin konuşmalarında yer verdikleri ikna bileşenli ifadeler ile onların çatışma ve uzlaşma bağlamındaki üsluplarının, seçmenlerce algılanmasında, seçmenlerin sosyo-demografik özellikleri ile siyasi tanımlamalarının rolünü tespit etmek amacıyla yürütülen çalışmada, giriş bölümünde yöneltilen araştırma sorularını cevaplandırmaya yönelik bir takım verilere ulaşılmıştır.

Konuşmalardaki ikna ve üslup faktörlerinin seçmenlerin sosyo-demografik özelliklerinden hangileri ile farklılaştığına yönelik araştırma soruları bağlamında farklılaşmaların olduğu bağımsız değişkenler şu şekilde belirlenmiştir (Tablo 9).

Tablo 9. İkna ve Üslup Faktörlerinin Farklılaşma Gösterdiği Bağımsız Değişkenler

Bağımsız Değişkenler	İkna Faktörlerinde Farklılaşma	Üslup Faktörlerinde Farklılaşma
Cinsiyet	-	+
Yaş	-	+
Eğitim	+	+
Gelir	-	+
Siyasi Düşünce	+	+
Etkinliğe Katılma	-	+

Tablo 9'a göre, üslup faktörleri bağımsız değişkenlerin hepsiyle farklılaşma gösterirken; ikna faktörleri yalnızca eğitim ve siyasi düşünceye göre farklılaşmaktadır. Buna göre, çatışma ve uzlaşma bağlamında değerlendirilen ifadelerin seçmenlerin sosyo-demografik farklılıklarına bağlı olarak değişik yorumlamalara daha açık bir yapı sergilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Buradan hareketle liderlerin söylemleri üslup bağlamında değerlendirildiğinde, seçmenlerin sosyo-demografik özelliklerindeki değişkenliğin çokluğundan dolayı aynı söylemlerin farklı yoğunluklarda çatışmacı veya uzlaşmacı bulunacağını göstermektedir. Bu hal ise liderlerin konuşmalarındaki ifadelerin sertliği konusundaki tartışmalarda mevzunun ne kadar sübjektif değerlendirmelere açık bir alan olduğunu ortaya koymaktadır. Ülkemizde de siyasal iletişimde, liderlerin konuşmalarındaki ifadelerden yola çıkarak onların üsluplarının sertliği mevzusundaki tartışmalarda, kimilerinin ifadeleri sert bulmasına karşın kimilerinin ise aynı ifadeler hakkında sert bir yön göremedikleri tarzındaki değerlendirmelerin sıklığı da bu veriyi desteklemektedir.

Aynı tablo ikna faktörleri bağlamında değerlendirildiğinde ise farklılaşmaların yalnız iki değişkende gerçekleşmesi dikkat çekici bulunmaktadır. Farklılaşmaların olduğu eğitim ve siyasi düşünceler beraber düşünüldüğünde öğrenme ve ideolojik bağlılıkların ikna sürecinde etkin rol üstlendiği neticesi çıkmaktadır. Özellikle eğitim değişkeni ikna faktörlerinin hepsinde farklılaşmaktadır. Duygusal çekicilikler faktöründe lisans ve yüksek lisans seviyesinde eğitime sahip kişilerin, konuşmalardaki duygusal çekicilik faktörüne yönelik katılımlarının ortalaması daha düşük çıkmasından dolayı eğitim seviyesi yükseldikçe, siyasi liderlerin politik konuşmalarındaki duygusal çekicilikli ifadelerine daha az değer verdikleri söylenebilir. Yani, eğitim, konuşmalardaki duygusal çekicilik kapsamında değerlendirilecek ifadelerle bir mesafe kazandırmaktadır. Biçemli ifadelerde eğitim düzeyi yükseldikçe, konuşmalardaki biçemli ifadelerle yönelik katılım düzenli olarak azaldığı görülmüştür. Bu bağlamda, eğitim seviyesi yükseldikçe, siyasi liderlerin biçemli ifadeler vasıtası ile seçmenleri ikna etme etkilerinin azalacağından bahsedilebilir. Kaynağın güvenilirliğinde ise lisans ve yüksek lisans seviyesinde eğitime

POLİTİK KONUŞMALARDAKİ İKNA VE ÜSLUP FAKTÖRLERİNİN SEÇMENLERİN SOSYO DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ İLE SİYASİ TERCİHLERİNE GÖRE KARŞILAŞTIRILMASI

sahip kişilerin kaynak güvenilirliği faktörü ortalaması daha yüksektir. İkna bileşenleri içerisinde en yüksek ortalamanın gerçekleştiği bu faktörde, eğitim düzeyi arttıkça, liderlerin konuşmalarında güven tesis eden ifadeler katılıma katılım oranı da artmaktadır. Seçmenlerin eğitim düzeyleri arttıkça, liderlerin konuşmalarında güven tesis eden ifadelerin daha fazla aranacağı savı ileri sürülebilir. Rasyonel çekiciliklerde ise ön lisans, lisans ve yüksek lisans seviyesinde eğitime sahip kişilerin rasyonel çekicilik faktörü ortalaması daha yüksektir. Eğitim düzeyi yükseldikçe, liderlerin konuşmalarında rasyonel çekicilik barındıran ifadelerin ortalaması düzenli artmaktadır. Buna göre, eğitim düzeyi arttıkça siyasi konuşmalarda seçmenler rasyonel çekicilik kapsamında değerlendirilebilecek ifadeleri liderlerden daha fazla talep edeceklerdir.

Bu noktalardan genel bir değerlendirme yapıldığında, eğitim düzeyi yükseldikçe, liderlerin konuşmalarında duygusal çekicilik ve biçemlilik barındıran ifadelerden etkilenmenin azalacağından; lideri güvenilir kılan ve rasyonellik ihtiva eden söylemlerin ise ikna ediciliğinin artacağından bahsedilebilir. Kısaca eğitim seviyesindeki yükselmeye, ikna edilebilirlikte duygu ve hitabetin etkisinin azalacağı; aklın ve güvenin ön plana çıkacağı bir siyasal kültürün hayat bulacağından bahsedilebilir.

Öte yandan tüm değişkenlerle farklılıkların görüldüğü üslup faktörü genel manada değerlendirildiğinde, katılımcıların uzlaşmacı üslup faktöründeki maddelere yüksek ortalamalı katılım gösterdiklerinden dolayı, seçmenlerin uzlaşmacı üslup kapsamındaki söylemlerden daha memnun olacakları neticesine ulaşılmıştır. Ayrıca söylemlerde, çatışmacı üsluba ilişkin desteğin eğitim ve gelir seviyesi arttıkça azalacağını destekleyecek verilere ulaşılmıştır. Yine erkeklerin kadınlara nazaran çatışmacı üsluba daha eğilimli oldukları neticesine ulaşılmıştır.

Seçmenlerin herhangi bir siyasi etkinliğe katılmasına bağlı olarak, konuşmalardaki ikna ve üslup faktörlerini değerlendirmeleri farklılaşma olup olmadığına ilişkin araştırma sorusu bağlamında, ikna bileşenleri faktörlerinde farklılaşma görülmezken; üslup faktörleri, mezkûr bağımsız değişkende farklılaşma göstermektedir. Siyasi bir etkinliğe katılanların çatışmacı üslup faktörüne ilişkin ortalamaları siyasi bir etkinliğe katılmayanlardan düşük; uzlaşmacı üslup faktörü ortalaması ise daha yüksek düzeyde tespit edilmiştir. Bu durum, siyasi etkinliğe katılanların siyasetin çıkar çatışması olarak yapılan tanımlamalarını içselleştirme noktasında diğerlerine nazaran daha belirgin bir bilinçe sahip olmalarında aranabilir.

Seçmenlerin kendilerini tanımladıkları siyasi tercihleriyle, konuşmalardaki ikna ve üslup faktörlerini değerlendirmelerinde bir farklılaşma olup olmadığına ilişkin araştırma sorusunun yanıtına yönelik faktör ortalamalarından hareketle, kendini demokrat ve sosyal demokrat olarak niteleyenlerin çatışmacı üsluptan ziyade uzlaşmacı üsluba yönelik eğilimlerinin daha yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir. Yine bu tanımlamalara bağlı olarak ikna bileşenlerinden duygusal çekicilik ve biçemli ifadelerde etkilenmenin farklılaştığı belirlenmiştir. Muhafazakâr- İslamcıların duygusal çekicilik ve biçemli

ifadelere katılımları daha yüksek düzeydedir. Bu durum kutsal ve korunması gereken değerler üzerinde biçimli ifadeler kullanmanın kolaylığından ve bu hususların zaten kendi içerisinde bir duygusallığı barındırmasından kaynaklandığı söylenebilir.

Neticede liderlerin konuşmalarında yer verdikleri ikna bileşenleri ile konuşmalarında çatışma/ uzlaşma bağlamında ortaya çıkan üslupları, seçmenlerin sosyo-demografik özelliklerine ve kendilerini tanımlamalarına bağlı olarak değişik boyutlarda değerlendirilmeye açık konular olarak belirginleşmektedir. Öte yandan, bu çalışmanın sınırlılıkları ile daha önce bu hususta hazırlanmış ölçeklerin bulunmayışı dikkate alındığında, özellikle ikna etmede biçeme/üsluba bağlı ifadelerin rolünün daha keskin anlaşılması için ilgili bakış açısıyla hazırlanmış başka çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Özellikle liderlerin seçmenlere yönelik yaptıkları konuşmalar, bu çalışmadaki ölçeklerde ortaya çıkan faktörler üzerinden kodlamalar yapılarak içerik analizine tabi tutulabilir. Bu perspektiften yapılacak içerik analizlerinde, liderlerin konuşmalarında ele aldıkları temalara bağlı olarak, ikna bileşenleri ve üslup faktörlerini kullanma yoğunlukları tespit edilebilir. Ayrıca bu kullanma yoğunlukları iktidarda veya muhalefette olmaya göre farklılaşıp farklılaşmadığı ya da liderlerin geçmişteki konuşmaları ile günümüzdeki konuşmaları arasında, ilgili bileşenleri kullanma yoğunluğu arasında bir fark olup olmadığı mukayese edilebilir. Böylece liderlerin gerek iktidarda olup olmama durumları gerekse de geçen zamana bağlı olarak ikna bileşenlerini ve üsluplarını değiştirip değiştirmediklerinin ölçümü yapılabilir.

Son olarak üslup ölçeğindeki çatışma ve uzlaşma faktörlerindeki ifadeler, çatışmacı ve uzlaşmacı üslup çatısı altında alt boyutlara ayrılabilir görülmektedir. Böylelikle çatışmacı ve uzlaşmacı üslup kapsamına hangi ifadelerin yer alabileceği noktasında bir sınıflandırma yapılabilirse; ortaya çıkan sınıflandırma, liderlerin konuşmaları üzerine gerçekleştirilecek içerik analizlerinde uygulayıcılara hazır bir kodlama çerçevesi ortaya çıkarılabilir.

POLİTİK KONUŞMALARDAKİ İKNA VE ÜSLUP FAKTÖRLERİNİN SEÇMENLERİN SOSYO DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ İLE SİYASİ TERCİHLERİNE GÖRE KARŞILAŞTIRILMASI

KAYNAKÇA

- AKDAĞ, Mustafa (2009). “İnternetin Siyasal İletişimdeki Yeri ve Önemi”, (Editör: Abdullah Özkan), *Siyasetin İletişimi*. İstanbul: Tasam Yayınları, 293-308.
- AKTAŞ, Şerif (2007). *Edebiyatta Üslup ve Problemleri*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- AL-FAKİ, İbrahim, Mohamed (2014). “Political Speeches of Some African Leaders from a Linguistic Perspective”. *International Journal of Humanities and Social Science*,4(3), 180-198.
- ANIK, Cengiz (2000). *Siyasal İkna*, Ankara: Vadi Yayınları.
- ARISTOTALES (2008). Retorik, (Çev: Mehmet H.Doğan). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ATKINSON, Rita L., ATKINSON, Richard C., SMITH, Edward E., BEM, Daryl J and NOLEN-HOEKSAMA, Susan (2002). *Psikolojiye Giriş*, (Çev: Yavuz Alogan), Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- AZİZ, Aysel (2007). *Siyasal İletişim*. (2.Baskı). Ankara: Nobel Yayınları.
- BALCI, Ali (2011). *Sosyal Bilimlerde Araştırma: Yöntem Teknik ve İlkeler*, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- BARUT, Basri, ve ALTUNDAĞ, C. Sinan (2005). “Globalleşen Dünyada Bir Siyasal İkna Unsuru Olarak Vaatler (3 Kasım 2002 Türkiye Milletvekili Genel Seçimleri İle 2 Kasım 2004 ABD Başkanlık Seçimleri Karşılaştırmalı Örneğiyle)”, *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 4 (1), 80-90.
- BAYRAM, Fatih (2010). “Ideology and Political Discourse: A Critical Discourse Analysis of Erdoğan’s Political Speech”, *ARECLS*, (7), 23-40.
- CATELLANI, Patrizia, BERTOLOTTI, Maura and COVELLI, Venusia (2013). “Counterfactual Communication in Politics: Features and Effects on Voters”, (Eds.: Isabella Poggi), *In Multimodal Communication in Political Speech*, Berlin: Springer-verlag, 75-84.
- CHARTERIS-BLACK, Jonathan (2011). *Politicians and Rhetoric: The Persuasive Power of Metaphor*, Palgrave Macmillan.
- ÇEVİKOĞLU, Hasan (1999). Kur’an-ı Kerim’de Edebi Üslup, Doktora Tezi, *Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Şanlıurfa.
- DAMLAPINAR, Zülfikar ve BALCI, Şükrü (2014). *Siyasal İletişim Sürecinde Seçimler, Adaylar, İmajlar*, Konya: Literatürk Academia.
- DİVLEKÇİ, Celalettin (2007). “Tarihsel Süreç İçerisinde Üsluba İlişkin Tanım Çabaları ve Bir Tanım Denemesi(1)”, *AÜİFD*, XLVIII, (2), 117-133.
- DOĞAN, Adem ve GÖKER, Göksel (2013). *Siyasal İletişim Araştırmaları*, Ankara: Nobel Yayınları.
- DURUN, Çiler (2001). *Tv Haberlerinde İdeoloji*, Ankara: İmge Kitabevi.
- GÜNAY, V. Doğan (2013). *Söylem Çözümlemesi*, İstanbul: Papatya Yayınları.
- HARMANCI, Mehmet (2012). *İslam Felsefesinde Metaforik Üslup*, Ankara: Hece Yayınları.

- JAMIESON, Harry (1996). *İletişim ve İkna*, (Çev: Nejdet Atabek ve Banu Dağtaş), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- KAZAN, Ramazan (2005) Edebî Üslûp Açısından Hadis Metinleri, Doktora Tezi, *Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Isparta.
- KÖKER, Eser (2007). *Politikanın İletişimi İletişimin Politikası*, Ankara: İmge Kitabevi.
- KROSTENKO, Brian A. (2004). “Text and Context in the Roman Forum: The Case of Cicero’s First Catilinarian 1.” (Eds: Walter Jost and Wendy Olmsted), *in a Companion to Rhetoric And Rhetorical Criticism*, Blackwell Publishing, 38-57.
- LAUER, Janice M. (2004). *Invention in Rhetoric and Composition*, USA: Parlor Press.
- MEYER, Michel (2009). *Retorik*, (Çev: İsmail Yerguz), Ankara: Dost Kitabevi
- NELSON, John, S; MEGILL, Allan; McCLOSKEY, Donald (2002). “Araştırma Retoriği”, (Derleyen ve Tercüme: Hüsamettin Arslan), *Retorik, Hermeneutik ve Sosyal Bilimler*. İstanbul: Paradigma.
- ÖNAL, Mehmet (2008). Edebi Dil ve Üslup. Atatürk Üniversitesi, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (36), 23-46.
- ÖZKAN, Abdullah (2004). *Siyasal İletişim*. İstanbul: Nesil Yayınları.
- POLAT, Veli (2008). *Politik Konuşma ve Politik Söylenme*, İstanbul: Derin Yayınları.
- POWELL, Larry and COWART, Joseph (2003). *Political Campaign Communication*. Boston, Pearson Education Publishers.
- SÖNMEZ, Aykar (2008). Batı Retoriğinin Genel Terimleri Üzerine Bir Araştırma, Doktora Tezi, *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. İzmir.
- SÖZEN, Edibe (2014). *Söylem Belirsizlik, Mücadele, Bilgi/Güç ve Refleksivite*, Ankara: Birleşik Yayınları
- TEPEBAŞILI, Fatih (2016). *Retorik Konuşma Sanatı Söz Bilimi*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- THEODORAKUPULOS, Vas Th. (2004). *Attika Retoriğine Giriş*. (Çeviren:Sema Sandalcı). İstanbul: Arkeloji ve Sanat Yayınları.
- YÜKSEL, A. Haluk (2005). *İkna ve Konuşma*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

KİTAP BASIMEVİ SEÇİMİNDE AHP VE TOPSIS YÖNTEMLERİNİN KULLANIMI

USING AHP AND TOPSIS METHODS FOR SELECTING OF PUBLISHING HOUSE

Oğuzhan GEYİK*; Mustafa TOSUN**; Sultan ÜNLÜSOY***;
Mustafa HAMURCU****; Tamer EREN*****

Öz

Basımevi seçim kararı bir yazarın emeğini paylaşması ve karşılığını alması için çok önemlidir. Doğru basımevinin seçilmesi yazarın karşılayacağı maliyeti düşürürken ulaşacağı okuyucu sayısını arttırmaktadır. Bu çalışmada ders kitabı yazan bir yazar için basımevi seçim problemi ele alınmıştır. Problem çözümü için çok kriterli karar verme yöntemlerinden AHP ve TOPSIS yöntemleri kullanılmıştır. Uzman görüşleri ve sonucunda; teslimat süresi, maliyet, marka değeri ve alanındaki yetkinlik kriterleri tespit edilmiştir. Önce AHP yöntemi ile kriterlerin ağırlıkları belirlenmiş, daha sonra altı alternatif için sıralama yapılarak en iyi çözüm bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Basımevi Seçimi, Çok Kriterli Karar Verme, AHP, TOPSIS

Abstract

Defining a good house publisher is one of famous decision problems, it consists in choosing house with lower cost and important readers number. In this study, we focused mainly upon the selection of publishing house problem. Analytic hierarchy process(AHP) and TOPSIS multicriteria decision making methods are used in order to define optimal delivery time, cost and competence. Indeed, the weight are determined by using AHP and the overall ranking of alternatives is computed using Topsis.

Key words: Choosing publishing house, multicriteria decision-making, AHP, TOPSIS

* Kırıkkale Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi; oguzhangeyik@outlook.com

** Kırıkkale Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi; tosunmustafa@gmail.com

*** Kırıkkale Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi; sultanunlusoy@gmail.com

**** (Arş. Grv.); Kırıkkale Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi; hamurcu.mustafa.55@gmail.com

***** (Doç. Dr.); Kırıkkale Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi; tamereren@gmail.com

Geliş Tarihi: 29.07.2016

Kabul Tarihi: 06.12.2016

Giriş

Karar verme, genel olarak seçenek kümesinden, en az bir amaç doğrultusunda ve bir ölçüte dayanarak en uygun, mümkün seçenek veya seçenekleri seçme sürecidir. Buna göre karar verme süreci karar verici, seçenekler, ölçütler, çevresel etkiler, karar vericinin öncelikleri ve kararın sonuç elemanlarını içerir. Süreç, karar vericinin mevcut seçenekler arasından bir seçim, sıralama ya da sınıflandırma yapması şeklinde bitebilir. Bu aşamada en doğru kararı vermek için çok ölçütlü karar verme yöntemleri karşımıza çıkmaktadır. Belirli kriterlerin, genel olarak ikili karşılaştırmaların esas alındığı çok ölçütlü karar verme yöntemleri en doğru kararın verilmesine sayısal verilerle yardımcı olmaktadır.

Yazarlar yaptıkları çalışmalarını kitap haline getirmek için basımevi arayışına girmektedirler. Bu süreçte kaliteli ve kendini ispatlamış yayınevleri tercih edilmekte ve ön plana çıkmaktadır. Yazarlardan gelen taleplere en hızlı şekilde cevap veren ve yetkinliğini ispatlamış basımevleri marka değerleri ile birbirlerinden ayrılmakta müşterileri olan yazarlar için uygun basım maliyeti ile faaliyetlerini sürdürmektedirler.

Basımevi seçiminde birçok kriter arasından en iyi seçimin yapılması sürecinde kriterlerin çakışması nedeniyle çok kriterli karar verme yöntemleri kullanılmıştır. Bu çalışmada, yazılan ders kitapları için bir yazarın basımevleri içinden en iyi seçimi yapmaları için çok kriterli karar verme yöntemleri kullanılmıştır. Buna bağlı olarak literatür araştırılmış, uzman görüşlerine başvurulmuş ve 4 önemli kriter AHP ile belirlenmiştir. Daha sonra basımevleri seçimi içinde TOPSIS yöntemi belirlenmiştir.

Çalışmada, ikinci bölümde basımevi seçim problemi hakkında bilgi verilmiş, üçüncü bölümde çözüm için kullanılan çok ölçütlü karar verme tekniklerinden AHP ve TOPSIS yöntemleri anlatılmış, dördüncü bölümde kullanılan yöntemler ile ilgili olarak literatür araştırması yapılmıştır. Beşinci bölümde problem tanımı yapılarak, kriter ve alternatifler hakkında bilgi verilmiş, altıncı bölümde uygulama yapılarak yedinci bölümde çalışma sonuçlarına yer verilmiştir.

1. Basımevi Seçim Problemi

Yazarlar aylarını hatta yıllarını vererek oluşturdukları kitaplarını olabildiğince çok kişiye ulaştırmak için basımevleri ile birlikte çalışırlar. Basımevleri ile çalışırken dikkat etmeleri gereken kriterler vardır. Seçtikleri basımevinde yeterli deneyim ve bilgi birikimi, gerekli donanım ve yazılım gibi özellikleri bulunması yazar tarafından avantajlıdır. Bu konuda karşılaşılan en büyük sorun yazarın kitabını hangi kriterleri gözönüne alarak basımevlerini değerlendirmesidir. Bu konuda yapılan çalışma, tamamen yazarın sağlayacağı fayda göz önüne alınarak yapılmıştır.

Eserin incelenmesi ile başlayan süreçte öncelikle hazırlanan eser, makale veya derleme konusunda uzman kişiye incelenmek üzere gönderilir. İnceleyici kurul dışından olabileceği gibi kurul içindende olabilir. İnceleyiciden eserin en geç 60 gün içinde okuyarak bir inceleme raporu hazırlaması istenir. İnceleyicinin hazırladığı bu rapor eserle

POLİTİK KONUŞMALARDAKİ İKNA VE ÜSLUP FAKTÖRLERİNİN SEÇMENLERİN SOSYO DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ İLE SİYASİ TERCİHLERİNE GÖRE KARŞILAŞTIRILMASI

birlikte tekrar Yayın Danışma Kurulu gündemine alınır ve rapor değerlendirilerek karara bağlanır.

Eserin basılması sürecine geçildiğinde ilk olarak basılma kararı alınan kitap tüm nüshaları ve ekleri ile birlikte yayın şubesine teslim edilir. Böylece çalışmanın basılma süreci başlamış olur. Basılma kararı alınan kitaplar yayın şubesinde, diğer basılacak kitaplarla birlikte havuzda toplanır. Her yıl kitap basımı için ayrılan bütçeden kaç kitap basımı yapılabilecek ise o kadar kitabın basımı gerçekleştirilir. Kalan kitaplar bir sonraki bütçe dönemine kalır. Kitapların basılması 31 Ağustos 1993 tarih ve 21684 sayılı Resmî Gazete'de ilan edilen Kültür Bakanlığı Yayın Yönetmeliğine göre gerçekleştirilir,

2. Çok Ölçütlü Karar Verme Yöntemleri

Hepimiz hayatımızda bazı kararlar veririz. Bu kararlarda ne kadar başarılı olduğumuz, sonuçlar ile birlikte ortaya çıkar. İnsanlar kararlarını iki tür analizle verirler. Birincisi, sezgilerle yapılan otomatik analizdir. Çok hızlı gelişir ve genellikle objektif değildir. Karar vermenin ikinci yolu ise mantıksal analizdir ve muhakkak analitik bir yöntem gerektirir. Çok kriterli karar verme yöntemleri ikinci türe analizlere dahil edilebilir.

Karar verme problemlerinde üç önemli öge vardır. Bunlar; karar veren kişi, alternatifler ve kriterlerdir. Karar veren kişi, en iyi eylemin seçilmesine karar veren kişidir. Alternatifler, olası eylem seçenekleridir ve karar verme probleminin ayrılmaz parçalarıdır. Karar verme probleminin oluşması için en az iki alternatifte ihtiyaç vardır. Kriterler (ölçütler, değişkenler) ise çözüm seçeneklerinin karar veren kişi için cazip olan birtakım göstergelerle nitelendirilmesidir.

Birçok karar verme problemi ve çözümünü nicel olarak anlayamayacak kadar karmaşıktır. Çok kriterli karar verme yöntemleri ile nitel olan bu ifadeler nicel hale getirilebilmektedir.

Çok kriterleri karar verme teknikleri, karar verme problemlerinde kriter sayısının çok olduğu durumlarda kullanılır. Çok kriterli karar verme tekniklerinin sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Bu tekniklerden bazıları; WPM, WSM, ELECTRE, TOPSIS, PROMETHEE, ANP, SAW, VIKOR, DEMATEL, AHP (Analitik Hiyerarşi Prosesi), Gri İlişkisel Analiz v.b.'dir. Bu çalışmada çok kriterli karar verme tekniklerinden, AHP ve TOPSIS yöntemleri kullanılmıştır.

Çok ölçütlü karar verme yöntemleri günümüzde birçok çalışmada kullanılmaktadır. Bu çalışmada kullanılan AHP ve TOPSIS yöntemleri ilerleyen bölümde anlatılmaktadır. İlerleyen başlıkta bu yöntemler ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

2.1. AHP (Analitik Hiyerarşi Proses)

Thomas Saaty tarafından ortaya atılan AHP (Analitik Hiyerarşi Proses) karar vericilerin karmaşık problemleri, problemin ana hedefi, kriterleri alt kriterler ve alternatifleri arasındaki ilişkiyi gösteren bir hiyerarşik yapıda modellemelerine olanak verir. AHP' nin en önemli özelliği karar vericinin hem objektif hem de sübjektif olarak karar sürecine dahil olabilmesidir. AHP bilginin, tecrübenin, fikirlerinin ve içgüdülerinin mantıksal bir şekilde birleştirildiği bir yöntemdir.

Bu yöntemleri kullanırken sadece kâğıt kalem ve gerek duyulursa hesap makinesi kullanarak analitik hiyerarşi sürecinin işleyişi gösterilir. Buradaki amaç kararlarınıza analitik bir yöntemle ulaşmanıza ve böylece daha doğru kararlar almanıza yardımcı olmaktır. AHP'nin uygulama aşamaları aşağıdaki gibidir.

Adım 1: Karar verme problemi tanımlanması

AHP'nin en önemli özelliği, karar probleminin birbirleri ile hiyerarşik ilişkisi olan elemanlara ayrılmasıdır. Bu hiyerarşinin en üst noktasında karar vericinin hedefi bulunur. Bu çalışmada hedef "kitaba en uygun basınevini seçilmesi" olarak ifade edilebilir. Hiyerarşinin alt seviyelerde bu nihai hedefe ulaşmak için göz önüne alınması gereken kriterler sıralanır. Hiyerarşinin en alt seviyesinde ise alternatifler (kitap basımevi kararlarında adaylar) yer alır.

Adım 2: Kriterler ve alternatifler arası ikili karşılaştırma matrislerinin oluşturulması

Bu aşamada Saaty tarafından oluşturulan skala kullanılarak uzman görüşüne dayalı ikili karşılaştırmalar yapılır. İkili karşılaştırmalar; genelde karşılaştırılan elemanların bazı niteliklere uymalarına göre insanların tercih edilme ya da önem sıralarına ilişkin duyarlılıkları hakkında bilgi verir.

Tablo 1. AHP Önem Skalası

Önem Derecesi	Tanım
1	Eşit Önem
3	Birinin diğerine göre orta derecede daha önemli olması
5	Kuvvetli Düzeyde Önem
7	Çok Kuvvetli Düzeyde Önem
9	Aşırı Düzeyde Önem
2,4,6,8	Ortalama Değerler

Adım 3: Faktörlerin yüzde önem dağılımlarının (ağırlıklarının) belirlenmesi

İkili karşılaştırma matrisleri oluşturulduktan sonra, ilgili matristeki her bir ögenin diğer öğelere göre önemini gösteren özvektörü hesaplanır.

POLİTİK KONUŞMALARDAKİ İKNA VE ÜSLUP FAKTÖRLERİNİN SEÇMENLERİN SOSYO DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ İLE SİYASİ TERCİHLERİNE GÖRE KARŞILAŞTIRILMASI

Adım 4: Tutarlılık ölçümü

AHP kendi içinde tutarlı bir sistematığe sahip olsa da sonuçların gerçeğe uygunluğu, karar vericinin faktörler arasında yaptığı karşılaştırmalardaki tutarlılığa bağlı olacaktır. Ağırlıklar elde edildikten sonra karar vericinin hiyerarşideki öğeleri ikili olarak karşılaştırırken tutarlı davranıp davranmadığını ölçmek için her bir ikili karşılaştırma matrisindeki yargıların tutarlılık oranının hesaplanması gerekir. Tutarlılığa yakınlık göstergesi olarak nitelendirilen “Tutarlılık indeksi (CI)” hesaplanır.

Hesaplanan tutarlılık indeksi (CI) ve Tablo 2.'de verilen rassallık indeksi (RI) değerleri 1 numaralı eşitlikte yerine koyularak tutarlılık oranı (CR) hesaplanır. $CR = \frac{CI}{RI}$

Tablo 2. RI değerleri

N	RI	N	RI
1	0	8	1,41
2	0	9	1,45
3	0,58	10	1,49
4	0,90	11	1,51
5	1,12	12	1,48
6	1,24	13	1,56

Adım 6: Karar noktalarındaki sonuç dağılımının bulunması

Hesaplanan tutarlılık oranının (CR) değerinin 0.10 dan küçük olması karar vericinin yaptığı karşılaştırmaların tutarlı olduğunu gösterir. CR değerinin 0.10' dan büyük olması ya AHP' deki bir hesaplama hatasını ya da karar vericinin karşılaştırmalarındaki tutarsızlığını gösterir.

Kısaca “ $CR > 0,10$ ise karar matrisi tutarsız, $CR \leq 0,10$ ise karar matrisi tutarlıdır” sonucuna varırız.

2.2. TOPSIS Yöntemi

TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution) Yoon ve Hwang tarafından 1980 yılında geliştirilmiştir. TOPSIS yönteminde kriter değerleri ve kriter ağırlıkları sayısal değerlerdir. Karar noktalarının ideal çözüme yakınlığı ana prensibine dayanır. İdeal çözüm tüm kriterler sağlandıktan sonra tercih edilen alternatiflerin bu kriterleri olması gereken yani ideal seviyelerde yerine getirmesidir. Eğer ideal çözüm uygulanmaz veya ulaşılamaz ise o zaman ideal çözüme en yakın noktanın seçilmesi gerekmektedir. TOPSIS yöntemi 6 adımdan oluşan bir çözüm sürecini içerir. Aşağıda TOPSIS yönteminin adımları tanımlanmıştır.

Adım 1: Karar matrisi oluşturulması

Karar matrisinin satırlarında alternatifler, sütunlarında ise karar vermede kullanılacak değerlendirme kriterleri yer alır. Karar verici tarafından başlangıç matrisi oluşturulur.

Adım 2: Standart karar matrisinin oluşturulması

Bu işlem normalize karar matrisi oluşturulması adımı olarak da bilinir. Standart karar matrisini oluşturmak için ilk adımdaki karar matrisinin her bir elemanında 2 numaralı eşitlik kullanılır.

$$r_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum_{k=1}^m a_{kj}^2}} \quad i=1,2,\dots,m \text{ ve } j=1,2,\dots,n$$

Adım 3: Ağırlıklı Karar Matrisinin Oluşturulması

Bu adımda değerlendirme faktörlerinin ağırlıkları belirlenir. Ağırlık belirlenirken AHP yönteminden yararlanılır. Bu ağırlıkların toplamı 1'e eşit olmalıdır. Ağırlıklar belirlendikten sonra normalize karar matrisinin her bir elemanı (r_{ij}) ilgili kriterin ağırlığı (w_i) ile çarpılır.

Adım 4: Pozitif Ve Negatif İdeal Çözümlerin Oluşturulması

TOPSIS yöntemi her değerlendirme faktörünün monoton artan veya azalan bir eğilime sahip olduğunu varsaymaktadır. İdeal çözüme ulaşmak için (A^*) önceki adımda oluşturulan ağırlıklandırılmış karar matrisinin her sütunundaki en büyük ve en küçük değerler seçilir.

$$A^- = \left\{ \left(\min_i v_{ij} \mid j \in J \right), \left(\max_i v_{ij} \mid j \in J' \right) \right\}$$

$$A^* = \left\{ \left(\max_i v_{ij} \mid j \in J \right), \left(\min_i v_{ij} \mid j \in J' \right) \right\}$$

Her iki formülde de J fayda (maksimizasyon), J' ise kayıp (minimizasyon) değerini göstermektedir.

POLİTİK KONUŞMALARDAKİ İKNA VE ÜSLUP FAKTÖRLERİNİN SEÇMENLERİN SOSYO DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ İLE SİYASİ TERCİHLERİNE GÖRE KARŞILAŞTIRILMASI

Adım 5: Ayırım ölçülerinin hesaplanması

İdeal noktaların tanımlanmasının ardından maksimum ve minimum ideal noktalara olan uzaklık değerleri aşağıdaki formüller yardımıyla hesaplanmaktadır.

$$S_i^* = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^*)^2}$$

$$S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^-)^2}$$

Burada hesaplanacak S_i^* ve S_i^- sayısı doğal olarak karar noktası sayısı kadar olacaktır.

Adım 6: İdeal çözüme görelî yakınlığın hesaplanması

Her alternatif için ideal noktaya görelî yakınlık değeri hesaplanırken ideal ve negatif ideal noktaya görelî yakınlık değerleri kullanılır. İdeal çözüme görelî yakınlık 7 numaralı eşitlik kullanılarak hesaplanır.

$$C_i^* = \frac{S_i^-}{S_i^- + S_i^*}$$

Formüldeki C_i^* değeri $0 \leq C_i^* \leq 1$ aralığında değeri almaktadır. $C_i^*=1$ ilgili karar noktasının ideal çözüme, $C_i^*=0$ ilgili karar noktasının negatif ideal çözüme mutlak yakınlığını göstermektedir. Son olarak ise elde edilen değerler, büyüklük sırasına göre dizilerek karar noktalarının (alternatiflerin) önem sıraları belirlenmektedir.

3. Literatür Araştırması

Literatürde AHP ve TOPSIS yöntemlerinin birlikte kullanıldığı birçok çalışma vardır. Zanakis vd. (1998) karşılaştırmalı performansta; Tsaur vd. (2002) çalışmalarında havaalanlarındaki hizmet kalitesini değerlendirmede; Han vd. (2003) proses tasarımında; Madumjar vd. (2005) kullanılan bir malzemenin kalite değerlerini belirlemede; Tzeng vd. (2005) toplu taşıma araçları için alternatif yakıtlı araç seçiminde; Yurdakul ve İç (2005) üretim yapan işletmelerde bir performans ölçüm modeli geliştirmek için; Rao (2006) malzemelerin işlenebilirliği değerlendirmede; Rao ve Davim (2006) malzeme seçiminde; Sobczak ve Berry (2007) strateji seçiminde; Işıklar ve Büyüközkan (2007) cep telefonu seçerken alternatifleri değerlendirmede; Kuo vd. (2008) üretim sistemlerinden akış tipi çizelgeleme probleminde; Shyjith vd. (2008) tekstil endüstrisinde bakım stratejisi seçmek için; Lin vd. (2008) müşteri odaklı ürün tasarım sürecinde; Ustasüleyman (2009) bankacılık sektöründe hizmet kalitesinin değerlendirilmesinde; Fazlollahtabar (2010) ergonomik otomobil koltuğu tasarımında; Aalami (2010) ekonomideki talep tepki

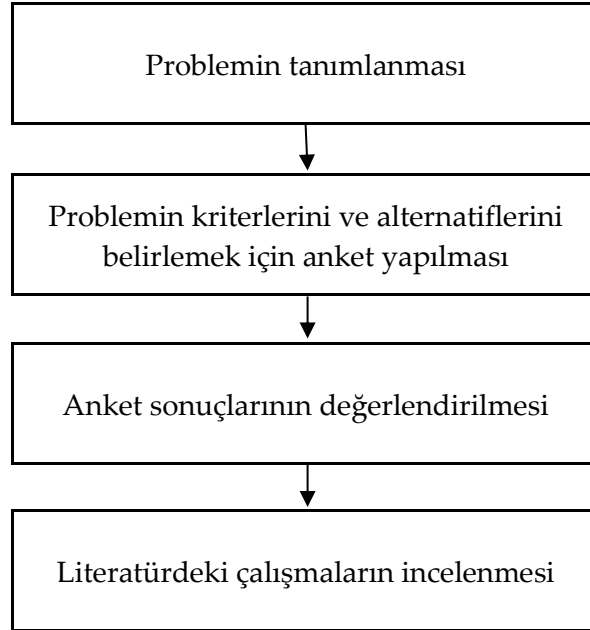
program modellemesi ve önceliklendirmesinde; Chang (2010) üretim ortamında tel kesiminde; Wang vd. (2011) tarım alanında sulama zamanlamasında; Tavana ve Marbini (2011) uzay uçuşu görev planlamasında; Joshi vd. (2011) perakende sektöründe performans değerlendirmede; Supçiller ve Çapraz (2011) tedarikçi seçiminde; Eren vd. (2012) bursiyer seçimi; Koyuncu ve Özcan (2014) otomotiv sektöründe personel seçim probleminde AHP ve TOPSIS çok ölçütlü karar verme yöntemlerini birlikte kullanmışlardır.

Yükçü ve Atağan, (2010), çalışmalarında farklı finansal performans ölçütlerine göre işletme performanslarını değerlendirmeye çalışmışlardır. TOPSIS yöntemi ile performans ölçütleri tek bir değere indirgenmiş ve işletmenin farklı illerdeki otellerinin performansı karşılaştırılmıştır. Demireli (2010), yurt çapında yaygın olarak hizmet veren kamu bankalarının performanslarını TOPSIS yöntemiyle belirlemeye çalışmıştır. Özgüven (2011), yaptığı çalışmada perakendecilik sektöründe hipermarketlerini değerlendirme kapsamına almıştır. Uygurtürk ve Korkmaz (2012), işletmelerin finansal performanslarını TOPSIS yöntemi ile analiz etmişlerdir.

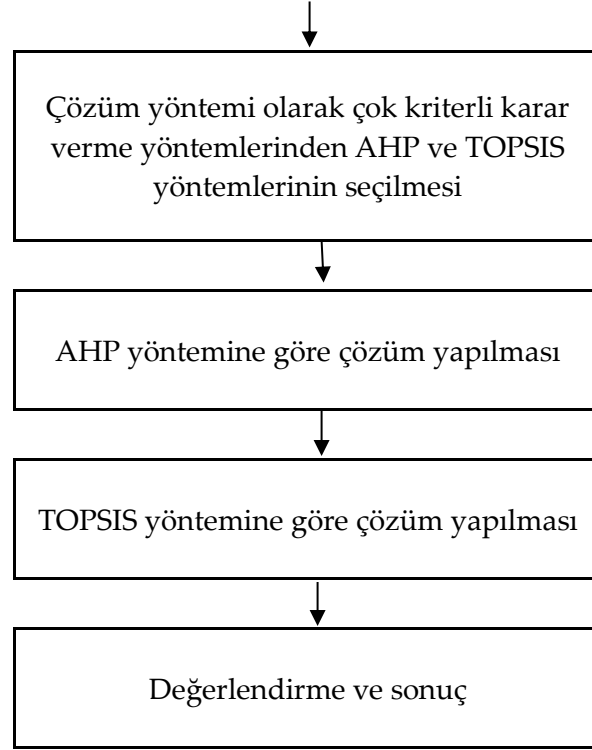
Hamurcu ve Eren (2015) yatırım projeleri seçiminde ve monoray güzergahı belirleme için AHP, (2016) monoray güzergahı seçimi için AHP-TOPSIS ve ANP-TOPSIS yöntemlerini kullanmıştır. Hamurcu vd. (2016) ANP ve 0-1 hedef programlama ile monoray projeleri seçiminde çok kriterli karar verme yöntemlerini kullanmışlardır.

4. Örnek Uygulama

Problem, kitap basmak isteyen yazarlar için belirlenen kriterler doğrultusunda en uygun basımevinin seçilmesidir. Çalışmanın akış şeması Şekil 1’de gösterilmektedir.

POLİTİK KONUŞMALARDAKİ İKNA VE ÜSLUP FAKTÖRLERİNİN SEÇMENLERİN SOSYO DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ İLE SİYASİ TERCİHLERİNE GÖRE KARŞILAŞTIRILMASI

Şekil.1 Problemin akış şeması

4.1. Basımevleri

Yazarın değerlendirmesine konu olan 6 alternatif yayın evi bulunmaktadır. Bu çalışmada 6 alternatif kriterler doğrultusunda değerlendirilmektedir. Problem için değerlendirilen basımevleri şöyledir:

- I. Basımevi 1. alternatif (A1)
- II. Basımevi 2. alternatif (A2)
- III. Basımevi 3. alternatif (A3)
- IV. Basımevi 4. alternatif (A4)
- V. Basımevi 5. alternatif (A5)
- VI. Basımevi 6. alternatif (A6)

4.2. Seçilen Kriterler

Alanında ilk olma özelliği taşıyan bu çalışmada seçim kriterleri belirlenirken uzman görüşlerinden yararlanılmış ve uzman değerlendirmeleri ile ağırlıklandırılmıştır.

Kriterler, yapılan anket sonucunda belirlenmiştir.

- I. Maliyet
- II. Marka Değeri
- III. Alanındaki Yetkinliği
- IV. Basım Zamanı

Maliyet Kriteri(MA): Kitap basımı için önemli ana kriterlerdendir. Genel olarak yazarlar kitapları için basımevi araştırırken bütçelerini ve gelirlerinde bilmek isterler bu yüzden kitap basımı için ana kriter olarak seçilmiştir.

Marka Değeri(MD): Marka değeri basım evinin halk veya kurumsal anlamda tanınmışlığı veya ünü olarak tanımlanabilir. Basımevleri için marka değeri kolay ulaşılabilme daha çok yazara hizmet ve daha çok okuyucuya ulaşması için ana kriterler içerisinde yer alır.

Alanındaki Yetkinliği(AY): Alanındaki yetkinliği çoğu yazar için önemlidir. Alanındaki yetkinliği basımevinin tecrübesi ile doğru orantılıdır. Yazar bu değeri göz önüne alırken basımevinin tecrübesi güven kaynağı olarak belirtilir. Basımevinin tecrübesi karşılaştığı sorunlar veya ek avantajlar sağladığı için ana kriterler içerisinde yer alır.

Basım Zamanı(BZ): Basımevleri kitapları basarken sundukları kaliteli hizmet kadar bu hizmeti ne kadar sürede sunduklarıda önemlidir. Yazarlar için kitabın basımı ve yayınlanması için gereken süreyi azaltan basımevleri avantaj sağlamaktadırlar. Sağlanan hizmetteki kalite için kullanılan zamanın önemi ana kriterler içerisinde yer alır.

Uygulamada 6 alternatif 4 kriter üzerinden değerlendirilerek en iyi basım evi seçimi yapılmış ve sıralanmıştır. Önce AHP ile ağırlıklandırılan kriterler TOPSIS yöntemine girdi olarak kullanılmış ve TOPSIS yöntemi ile en iyi seçim yapılmıştır.

4.3. AHP Yöntemi İle Çözüm

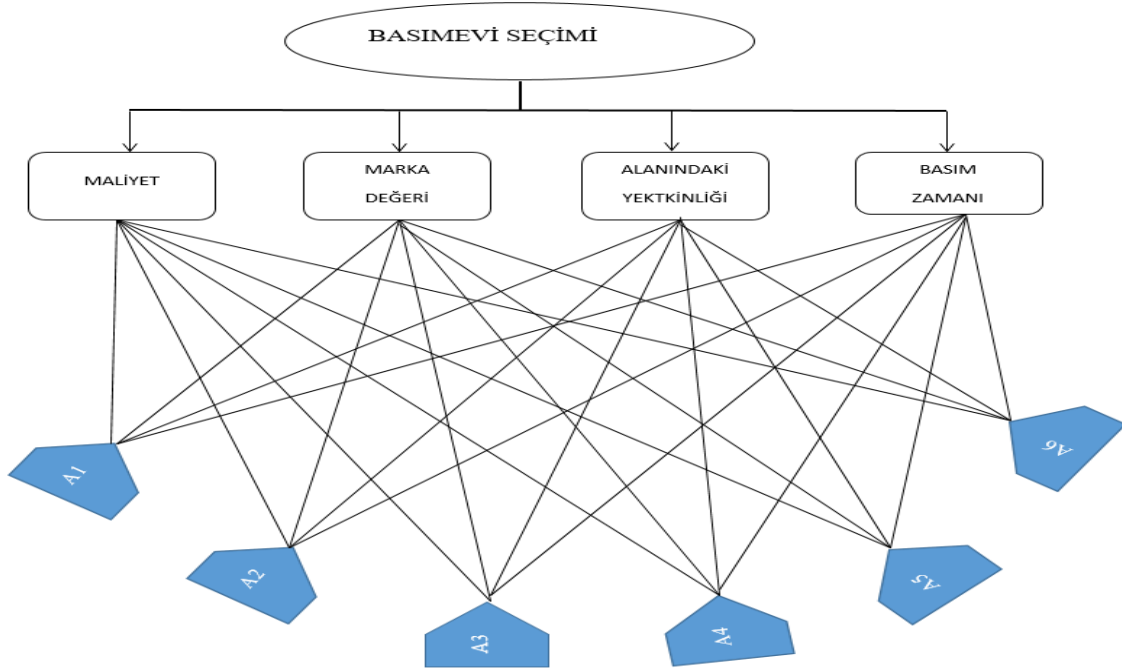
Çok kriterli karar verme yöntemlerinden olan AHP ikili karşılaştırmalara dayanmaktadır. Bu ikili karşılaştırmalar doğrultusunda kriter ve alternatifler için önem ağırlıkları ile sonuç sıralaması bulunabilmektedir. Problemin çözümü AHP'nin genel adımları ile birlikte şu şekildedir.

Adım 1: Hiyerarşik yapının oluşturulması:

Hiyerarşik yapı Şekil 2'deki gibi oluşturulmuş olup kriterler ile seçeneklerin birbirleri ile ilişkilerini göstermektedir.

Adım 2: Nisbi Önem Ölçeğinin Belirlenmesi

**POLİTİK KONUŞMALARDAKİ İKNA VE ÜSLUP FAKTÖRLERİNİN
SEÇMENLERİN SOSYO DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ İLE SİYASİ TERCİHLERİNE
GÖRE KARŞILAŞTIRILMASI**

Şekil 2. Basımevi seçim probleminin hiyerarşik yapısı

Adım 3: Kriterlerin İkili Karşılaştırma Matrisinin Oluşturulması:

Tablo 3. Kriterlerin karşılaştırma matrisi

	MA	MD	AY	BZ
MA	1	1/5	1	1/7
MD	5	1	5	1/3
AY	1	1/5	1	1/7
BZ	7	3	7	1

Tablo 1.'deki Önem Ölçeği ve anket sonuçları değerlendirilerek Tablo 3. deki kriterlerin karşılaştırma matrisi oluşturulmuştur.

Tablo 4. Kriterlerin karşılaştırma matrisi satır ortalamaları

	MA	MD	AY	BZ
MA	0.0526	0.0371	0.0526	0.0732
MD	0.2632	0.1852	0.2632	0.1707
AY	0.0526	0.0371	0.0526	0.0732
BZ	0.3682	0.5556	0.3686	0.5122

Matriste **Tablo 3.**'deki veriler kullanılarak satır ortalamaları hesaplanmıştır.

Tablo 5. Maliyet için karşılaştırma matrisi

	A1	A2	A3	A4	A5	A6
A1	1	1/7	1/3	1/9	1/3	1/5
A2	7	1	3	1/3	3	3
A3	3	1/3	1	1/5	1	1/3
A4	9	3	5	1	5	5
A5	3	1/3	1	1/5	1	1/3
A6	5	1/3	3	1/5	3	1

*Maliyet için yapılmış olan karşılaştırma matrisini oluşturmak **Tablo 1.** 'deki skala kullanılmıştır. Maliyet için oluşturulan karşılaştırma matrisi Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 6. Marka değeri için karşılaştırma matrisi

	A1	A2	A3	A4	A5	A6
A1	1	1/9	1/9	1	1/7	1/3
A2	9	1	1	1/9	3	7
A3	9	1	1	9	3	7
A4	1	9	1/9	1	3	1/3
A5	7	1/3	1/3	7	1	7
A6	3	1/7	1/7	3	1/7	1

*Marka Değeri için yapılmış olan karşılaştırma matrisini oluşturmak **Tablo 1.** 'deki skala kullanılmıştır. Tablo 6'da marka değeri için karşılaştırma matrisi gösterilmektedir.

Tablo 7. Alanındaki yetkinliği için karşılaştırma matrisi

	A1	A2	A3	A4	A5	A6
A1	1	1/9	1/5	1/5	1/7	1/3
A2	9	1	5	5	3	7
A3	5	1/5	1	1	1/3	3
A4	5	1/5	1	1	1/3	5
A5	7	1/3	3	3	1	5
A6	3	1/7	1/3	1/5	1/5	1

* 'Alanındaki yetkinliği' için yapılmış olan karşılaştırma matrisini oluşturmak için **Tablo 1.** 'deki skala kullanılmıştır. Tblo 7'de alanındaki yetkinliği için kurulan karşılatırma matrisi gösterilmektedir.

**POLİTİK KONUŞMALARDAKİ İKNA VE ÜSLUP FAKTÖRLERİNİN
SEÇMENLERİN SOSYO DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ İLE SİYASİ TERCİHLERİNE
GÖRE KARŞILAŞTIRILMASI**

Tablo 8. Basım Zamanı için karşılaştırma matrisi

	A1	A2	A3	A4	A5	A6
A1	1	3	3	5	7	9
A2	1/3	1	1	1/3	5	5
A3	1/3	1	1	1/3	5	5
A4	1/5	3	3	1	7	7
A5	1/7	1/5	1/5	1/7	1	3
A6	1/9	1/5	1/5	1/7	1/3	1

*'Basım Zamanı' için yapılmış olan karşılaştırma matrisini oluşturmak **Tablo 1.**'deki skala kullanılmıştır. Basım zamanı için oluşturulan karşılaştırma matrisi Tablo 8'de gösterilmektedir.

Adım 4: İkili karşılaştırma tablolarının satır ortalamaları

Tablo 9. Maliyet için karşılaştırma matrisi satır ortalaması

	A1	A2	A3	A4	A5	A6	Satır Ortalaması
A1	0.0357	0.0277	0.0250	0.0543	0.0250	0.0203	0.0314
A2	0.25	0.1944	0.2250	0.1630	0.2250	0.3041	0.2269
A3	0.1071	0.0648	0.0750	0.0978	0.0750	0.0338	0.0756
A4	0.3214	0.5833	0.3750	0.4891	0.3750	0.5068	0.4418
A5	0.1071	0.0648	0.0750	0.0978	0.0750	0.0338	0.0756
A6	0.1785	0.0648	0.2250	0.0978	0.2250	0.1014	0.1488

Yayınevlerinin birbirleri içinde yapılan karşılaştırma matrislerinin 'Maliyet' için yapılan satır ortalamasında Tablo 5.'deki matris kullanılmıştır.

Tablo 10. Marka Değeri için karşılaştırma matrisi satır ortalaması

	A1	A2	A3	A4	A5	A6	Satır Ortalaması
A1	0.0333	0.0096	0.0412	0.0474	0.0138	0.0147	0.0267
A2	0.3	0.0863	0.3706	0.0052	0.2917	0.3088	0.2271
A3	0.3	0.0863	0.3706	0.4263	0.2917	0.3088	0.2973
A4	0.0333	0.7767	0.0412	0.0474	0.2917	0.0147	0.2008
A5	0.2333	0.0288	0.1235	0.3316	0.0972	0.3088	0.1872
A6	0.1	0.0124	0.0529	0.1421	0.0138	0.0441	0.0609

Yayınevlerinin birbirleri içinde yapılan karşılaştırma matrislerinin 'Marka Değeri' için yapılan satır ortalamasında **Tablo 6**'deki matris kullanılmıştır.

Tablo 11. Alanındaki yetkinlik için karşılaştırma matrisi satır ortalaması

	A1	A2	A3	A4	A5	A6	Satır Ortalaması
A1	0.0333	0.0559	0.0189	0.0193	0.0285	0.0156	0.0286
A2	0.3	0.5032	0.4747	0.4808	0.5989	0.3281	0.4476
A3	0.1666	0.1006	0.0949	0.0961	0.0665	0.1406	0.1109
A4	0.1666	0.1006	0.0949	0.0961	0.0666	0.2344	0.1265
A5	0.2333	0.1678	0.2848	0.2884	0.1996	0.2344	0.23472
A6	0.1	0.0718	0.0316	0.0192	0.0399	0.0469	0.0516

*Yayınevlerinin birbirleri içinde yapılan karşılaştırma matrislerinin Alanındaki Yetkinlik için yapılan satır ortalamasında **Tablo 7.**'daki matris kullanılmıştır.

Tablo 12. Basım zamanı için satır ortalamaları

	A1	A2	A3	A4	A5	A6	Satır Ortalaması
A1	0.4715	0.3571	0.3572	0.7192	0.2763	0.3	0.4135
A2	0.1572	0.119	0.1191	0.0479	0.1974	0.1666	0.1345
A3	0.1572	0.119	0.1191	0.0479	0.1974	0.1666	0.2437
A4	0.0943	0.3572	0.3572	0.1438	0.2763	0.2333	0.2437
A5	0.0674	0.0238	0.0238	0.0205	0.0395	0.1	0.0458
A6	0.0524	0.0238	0.0238	0.0205	0.0132	0.0333	0.0278

Yayınevlerinin birbirleri içinde yapılan karşılaştırma matrislerinin Basım Zamanı için yapılan satır ortalamasında **Tablo 8.** teki matris kullanılmıştır.

Adım 5. Nihai sıranın belirlenmesi

Tablo 13. Alternatiflerin kriterlere göre ağırlık matrisi

	Maliyet	Marka Değeri	Alanındaki Yetkinliği	Basım Zamanı
A1	0.0314	0.0266	0.0286	0.4137
A2	0.2269	0.2271	0.4476	0.1345
A3	0.0756	0.2973	0.1109	0.2444
A4	0.4418	0.2008	0.1265	0.2436
A5	0.0756	0.1872	0.2347	0.0458
A6	0.1488	0.0609	0.0516	0.0278

Tablo 13.'deki veriler satır ortalamaları ile **Tablo 9.**, **Tablo 10.**, **Tablo 11.**, **Tablo 12.** den alınan satır ortalamaları ile oluşan matris ile çarpımından elde edilir.**Tablo 14**'te kriterlerin ağırlıkları gösterilmektedir.

**POLİTİK KONUŞMALARDAKİ İKNA VE ÜSLUP FAKTÖRLERİNİN
SEÇMENLERİN SOSYO DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ İLE SİYASİ TERCİHLERİNE
GÖRE KARŞILAŞTIRILMASI**

Tablo 14. Kriterlerin Ağırlık Matrisi

Kriter	Ağırlık
Maliyet	0.0691
Marka Değeri	0.2869
Alanındaki Yetkinliği	0.0691
Basım Zamanı	0.5749

Yapılan AHP uygulaması sonucunda kriter ağırlıkları bulunmuş ve en önemli kriter “Basım zamanı” olmuştur.

4.4. TOPSIS Yöntemi İle Çözüm

Genel TOPSIS yönteminin adımları gösterilmiştir. Bu yöntem, AHP yöntemi ile entegre bir şekilde kullanılmı AHP sonucu bulunan kriter ağırlıkları girdi olarak kullanılmıştır.

Adım 1. Karar matrisinin oluşturulması

$$A = \begin{bmatrix} 11,00 & 8,00 & 30,00 & 15,00 \\ 7,00 & 3,00 & 4,00 & 10,00 \\ 8,00 & 5,00 & 4,00 & 8,00 \\ 6,00 & 5,00 & 30,00 & 11,00 \\ 8,00 & 4,00 & 5,00 & 6,00 \\ 7,50 & 25,00 & 6,00 & 5,00 \end{bmatrix}$$

Oluşturulan karar matrisi basımevlerinden elde edilen veriler ile oluşturulmuştur.

Adım 2. Standart karar matrisinin oluşturulması

$$R = \begin{bmatrix} 0,56 & 0,61 & 0,60 & 0,63 \\ 0,35 & 0,23 & 0,08 & 0,42 \\ 0,41 & 0,38 & 0,08 & 0,33 \\ 0,30 & 0,38 & 0,60 & 0,46 \\ 0,41 & 0,30 & 0,10 & 0,25 \\ 0,38 & 0,45 & 0,50 & 0,21 \end{bmatrix}$$

R matrisi hesaplanırken (19) daki formül kullanılmıştır.

Adım 3. Ağırlıklı standart karar matrisinin (V) oluşturulması

$$V = \begin{bmatrix} 0,1736 & 0,1403 & 0,0900 & 0,1953 \\ 0,1085 & 0,0529 & 0,0120 & 0,1302 \\ 0,1271 & 0,0874 & 0,0120 & 0,1023 \\ 0,0930 & 0,0874 & 0,0900 & 0,1426 \\ 0,1271 & 0,0690 & 0,0150 & 0,0775 \\ 0,1178 & 0,1035 & 0,0750 & 0,0651 \end{bmatrix}$$

R matrisinin ağırlıklar matrisi ile çarpımından elde edilir.

Adım 4. Ağırlıklı standart matristeki max ve min noktaların bulunması

$$A^+=[0,1736 \quad 0,1403 \quad 0,900 \quad 0,1953]$$

$$A^-=[0,093 \quad 0,0529 \quad 0,012 \quad 0,0651]$$

A^+ ve A^- bulunurken V matrisinin sütunlarındaki max ve min noktaları bulunur.

Adım 5. Ayırım ölçülerinin hesaplanması

-Negative ideal çözüme uzaklıklar (S^-)

$$\begin{bmatrix} 0,0065 & 0,0076 & 0,0061 & 0,0170 \\ 0,0002 & 0,0000 & 0,0000 & 0,0042 \\ 0,0012 & 0,0012 & 0,0000 & 0,0014 \\ 0,0000 & 0,0012 & 0,0061 & 0,0060 \\ 0,0012 & 0,0003 & 0,0000 & 0,0002 \\ 0,0006 & 0,0026 & 0,0040 & 0,0000 \end{bmatrix}$$

$$S^-=(0,1928 \quad 0,0670 \quad 0,0611 \quad 0,1152 \quad 0,0398 \quad 0,0845)$$

S^- ler hesaplanırken negative ideal çözüme uzaklıkların satır toplamının karekökü yani (23) formül kullanılmıştır.

-Pozitif ideal çözüme uzaklıklar (S^+)

$$\begin{bmatrix} 0,0000 & 0,0000 & 0,0000 & 0,0000 \\ 0,0042 & 0,0076 & 0,0061 & 0,0042 \\ 0,0022 & 0,0028 & 0,0061 & 0,0086 \\ 0,0065 & 0,0028 & 0,0000 & 0,0028 \\ 0,0022 & 0,0051 & 0,0056 & 0,0139 \\ 0,0031 & 0,0014 & 0,0002 & 0,0170 \end{bmatrix}$$

$$S^+=(0 \quad 0,1490 \quad 0,1403 \quad 0,1099 \quad 0,1635 \quad 0,1471)$$

S^+ 'ler hesaplanırken pozitif ideal çözüme uzaklıkların satır toplamının karekökü yani (23) formül kullanılmıştır.

Adım 6. İdeal çözüme göreli yakınlığın hesaplanması (C)

Tablo 15. Alternatifler için önem derecesi

Alternatifler	Önem derecesi
C1	0,6254
C2	0.3099
C3	0.3034
C4	0.5119
C5	0.1958
C6	0.3649

İdeal çözümler bulunurken (24) formülü kullanılmıştır.

İdeal çözüme göre en iyi alternatif C1 basımevidir. Tablo 15'te görüldüğü üzere önem sırası $C1 > C4 > C6 > C2 > C3 > C5$ dir. Çözüm sonucunda seçilecek en iyi basım evi olarak 0,6254 önem derecesi ile C1 olarak bulunmuştur.

POLİTİK KONUŞMALARDAKİ İKNA VE ÜSLUP FAKTÖRLERİNİN SEÇMENLERİN SOSYO DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ İLE SİYASİ TERCİHLERİNE GÖRE KARŞILAŞTIRILMASI

5. Değerlendirme Ve Sonuç

Çok kriterli karar verme teknikleri adı altında çözülen bu tip problemler için birçok çözüm tekniği geliştirilmiştir. Bu tekniklerden en çok kullanılan AHP'dir. AHP çok kriterli karar vermede etkili olan bir analizdir. Diğer bir çok kriterli karar verme yöntemi olan TOPSIS yöntemi ağırlıklı olarak AHP-TOPSIS entegrasyonu şeklinde uygulanmaktadır.

Bu çalışmada yazarların kitap yayını için basımevi seçimi problemi ele alınmıştır. Yazarlar yaptıkları çalışmalarının basımında daha az bütçe isteyen basımevleri, kolay ulaşılabilme daha çok yazara hizmet ve daha çok okuyucuya ulaşılacak marka değerine sahip olma, basım evinin karşılaşılan sorunlara çözüm üretebilme ve üstesinden gelebilme yeteneği ile alanında yetkinliği ve kısa sürede basımın sağlanması durumları seçim süreci için önem arz etmektedir. İzlenen bu seçim süreci ve seçim faktörleri, yapılan çalışmaların daha fazla okuyucu kitlesine en kısa sürede ulaşması ve yazarlar için en düşük bütçenin sağlanması ile etkili bir süreci kapsamaktadır.

Öncelikle bu seçimlerde etkili olacak kriterler anketler ile belirlenmiş olup 4 tane ana kriter seçilmiştir. Marka değeri, alanında yetkinlik, basım zamanı ve maliyet kriterleri etrafında değerlendirilen süreçte çözüme ulaşmak amacıyla önce AHP sonra TOPSIS yöntemleri kullanılarak sonuca ulaşılmıştır. Sonuç olarak en önemli kriter alanındaki yetkinlik olurken en iyi seçim C1 yayını evi olmuştur.

Günümüzde yönetim ve karar sürecini etkileyen faktörlerin artması ve daha karmaşık hale gelmesiyle, yöneticiler, karar vericiler sorunlarına çözüm bulmak amacıyla farklı teknolojiler, sistemler, politikalar ve stratejiler arasından bir tercih yapmak zorunda kalmaktadırlar. Sınırlı kaynakların, en fazla faydayı sağlayacak şekilde kullanılabilmesi için ihtiyaçların doğru bir şekilde tespit edilip önceliklendirilmesi, karar verme kavramı içinde değerlendirilmektedir. Bu çalışmada da yazarların eldeki bütçe kaynağı doğrultusunda yaptıkları çalışmaları için en fazla faydayı sağlayacak olan basımevinin seçimi çok ölçütlü karar verme yöntemleri ile yapılmıştır. Basımevi arayışında olan yazarların belirlenen kriterler doğrultusunda çok ölçütlü karar verme yöntemleriyle seçim yapmaları, çalışmaları için en doğru basımevi kararının verilmesini sağlayacaktır.

Kaynakça

- Abalı Y.A., Kutlu B.S., Eren T., "Çok Ölçütlü Karar Verme Yöntemleri ile Bursiyer Seçimi: Bir Öğretim Kurumunda Uygulama", Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 26, (3-4), 259-272, 2012.
- Aalami, H.A., Moghaddam, M.P., Yousefi, G.R. "Modeling and Prioritizing Demand Response Programs in Power Markets", Electric Power Systems Research, 80 (4), 2010, 426-435.
- Chan, F.T.S., Chan, H.K., "Development of the Selection model-a case study in the advanced technology industry", Proceedings of the Institution of Mechanical Engineers Part B-Journal of Engineering Manufacture, 218(12), 2004.
- Chan, F.T.S., Kumar, N., "Global Supplier Development Considering Risk Factors Using Fuzzy Extended AHP-Based Approach", Omega, 35(4), 417-431, 2007.
- Chan, F.T.S., Kumar, N., Tiwari, M.K., Lau, H.C.W., Choy, K.L., "Global Supplier Selection: A Fuzzy-AHP Approach", International Journal of Production Research, 46(14), 2008.
- Chang, C. W. "Collaborative Decision Making Algorithm For Selection Of Optimal Wire Saw in Photovoltaic Wafer Manufacture." Journal of Intelligent manufacturing, 23(3), 533-539, 2012.
- Chen, C.-T., Lin, C.-T., Huang, S.-F., "A Fuzzy Approach For Supplier Evaluation And Selection In Supply Chain Management", International Journal of Production Economics, 102(2), 289-301, 2006.
- Chou, S.-Y., Chang, Y.-H., "A Decision Support System For Supplier Selection Based On A Strategy-Aligned Fuzzy SMART Approach", Expert Systems with Applications, 34(4), 2241-2253, 2008.
- Dağdeviren, M., Eren, T., "Tedarikçi Firma Seçiminde Analitik Hiyerarşi Prosesi Ve 0-1 Hedef Programlama Yöntemlerinin Kullanılması", Gazi Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Dergisi, 16(2), 41-52, 2001.
- Fazlollahtabar, H., Mahdavi, I., Ashoori, M.T., Kaviani, S., Amiri, N.M. "A Multi-Objective Decision-Making Process Of Supplier Selection And Order Allocation For Multi-Period Scheduling In An Electronic Market", The International Journal Of Advanced Manufacturing Technology, 52 (9- 12), 1039-1052, 2011.
- Ghodspur, S.H., O'Brien, C., "A Decision Support System For Supplier Selection Using An Integrated Analytic Hierarchy Process And Linear Programming", International Journal of Production Economics Volumes 56-57, 20, 199-212, 1998.

**POLİTİK KONUŞMALARDAKİ İKNA VE ÜSLUP FAKTÖRLERİNİN
SEÇMENLERİN SOSYO DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ İLE SİYASİ TERCİHLERİNE
GÖRE KARŞILAŞTIRILMASI**

- Han, F.Y., Jia, X.P., Tan, X.S. "Two Key Support Tools For Environmentally Friendly Process Optimal Synthesis", *Computer Aided Chemical Engineering*, 15, 1274-1279, 2003.
- Hamurcu, M., Eren, T., "A Multicriteria Decision-Making for Monorail Route Selection in Ankara", *International Journal of Industrial Electronics and Electrical Engineering*, 4 (5), 121-125, 2016.
- Hamurcu, M., Eren, T., "Using ANP- TOPSIS Methods For Route Selection Of Monorail in Ankara", 28th European Conference on Operational Research, Poznan, Poland, July 3-6, 2016.
- Hamurcu M., Gür Ş., Özder E.H., Eren T., "A Multicriteria Decision Making For Monorail Projects with Analytic Network Process and 0-1 Goal Programming.". *International Journal Of Advances In Electronics And Computer Science (IJAECs)*, 3(7):8-12, 2016.
- Hamurcu, M., Eren, T., "Ankara Büyükşehir Belediyesi'nde Çok Ölçütlü Karar Verme Yöntemi İle Monoray Güzergâh Seçimi", *Transist 8. Uluslararası Ulaşım Teknolojileri Sempozyumu ve Fuarı*, İstanbul, s. 410-419, 17-19 Aralık 2015.
- Hamurcu, M., Eren, T., "Using Analytic Hierarchy Process and Goal Programming Methods for Investment Project Selection in Ankara", 11th International Conferences on Multiple Objective Programming and Goal Programming (MOPGP 2015), Tlemcen, Algeria, 13-15 December 2015.
- Ho, W., "Integrated Analytic Hierarchy Process And Its Applications-A Literature Review", *European Journal of Operational Research*, 186(1), 211-228, 2008.
- Işıklar, G., Büyüközkan G. "Using A Multi-Criteria Decision Making Approach To Evaluate Mobile Phone Alternatives", *Computer Standards & Interfaces*, 29 (2), 265-274, 2007.
- Kahraman, C., Cebeci, U., Ulukan, Z., "Multi-criteria Supplier Selection Using Fuzzy AHP", *Logistics Information Management*, 16(6), 382 - 394, 2003.
- Koyuncu, O., Özcan, M., "Personel Seçim Sürecinde Analitik Hiyerarşi Süreci Ve TOPSIS Yöntemlerinin Karşılaştırılması: Otomotiv Sektöründe Bir Uygulama", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(2), 195-218, 2014.
- Kuo, Y., Yang, T., Cho, C., Tseng, Y.C., "Using Simulation And Multi- Criteria Methods To Provide Robust Solutions To Dispatching Problems In A Flow Shop With Multiple Processors", *Mathematics and Computers in Simulation*, 78 (1), 40-56, 2008.
- Lin, M.-C., Wang, C.-C., Chen, M.-S., Alec Chang, C., "Using AHP and TOPSIS Approaches In Customer-Driven Product Design Process", *Computers in Industry* 59(1), 17-31, 2008.

- Özdemir, A., "Ürün Grupları Temelinde Tedarikçi Seçim Probleminin Ele Alınması Ve Analitik Hiyerarşi Süreci İle Çözülmesi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 12(1), 2010.
- Paksoy, T., Güleş, H.K., "Analytic Hierarchy Process For Supplier Selection Problem In Supply Chain Management: Case Study Of A Textile Manufacturer Firm." *Sigma*, 4, 100-110, 2006.
- Rao R.V. "Machinability Evaluation of Work Materials Using A Combined Multiple Attribute Decision-Making Method", *The International Journal Of Advanced Manufacturing Technology*, 28 (3-4), 221-227, 2006.
- Rao, R.V., Davim, J.P. "A Decision-Making Framework Model for Material Selection Using A Combined Multiple Attribute Decision-Making Method", *The International Journal Of Advanced Manufacturing Technology*, 35 (7- 8), 751-760, 2006.
- Seçme, N. Y., & Özdemir, A. İ. "Bulanık Analitik Hiyerarşi Yöntemi İle Çok Kriterli Stratejik Tedarikçi Seçimi: Türkiye Örneği". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(2), 2008.
- Shyjith, K., Ilangkumaran, M., Kumanan, S., "Multi-Criteria Decision-Making Approach to Evaluate Optimum Maintenance Strategy in Textile Industry", *Journal of Quality in Maintenance Engineering*, 14(4), 375-386, 2008.
- Sobczak, A., Berry, D.M., "Distributed Priority Ranking Of Strategic Preliminary Requirements For Management Information Systems In Economic Organizations", *Information and Software Technology*, 49 (9-10), 960-984, 2007.
- Supçiller, A. A., Çapraz, O. "AHP-TOPSIS Yöntemine Dayalı Tedarikçi Seçimi Uygulaması", *Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, (13), 1, 2011.
- Şevkli, M., "An Application of The Fuzzy ELECTRE Method for Supplier Selection", *International Journal of Production Research* 48(12), 2010.
- Tzeng, G.H., Lin, C.W., Opricovic, S., "Multi-Criteria Analysis of Alternative-Fuel Buses For Public Transportation", *Energy Policy*, 33 (11), 1373-1383, 2005.
- Wang, J.-W., Cheng, C.-H., Kun-Cheng, H., "Fuzzy Hierarchical TOPSIS for Supplier Selection", *Applied Soft Computing*, 9(1), 377-386, 2009.
- Wang, G., Huang, S.H., Dismukes, J.P., "Product-driven Supply Chain Selection Using Integrated Multi-criteria Decision-making Methodology", *International journal of Production Economics*, 91(1), 1-15, 2004.
- Wang, F., Kang, S., Du, T., Li, F., Qiu, R., "Determination of Comprehensive Quality Index For Tomato And Its Response To Different Irrigation Treatments", *Agricultural Water Management*, 98 (8), 1228-1238, 2011.

**POLİTİK KONUŞMALARDAKİ İKNA VE ÜSLUP FAKTÖRLERİNİN
SEÇMENLERİN SOSYO DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ İLE SİYASİ TERCİHLERİNE
GÖRE KARŞILAŞTIRILMASI**

- Yahya, S., Kingsman, B., "Vendor Rating For An Entrepreneur Development Programme: A Case Study Using The Analytic Hierarchy Process Method", Journal of the Operational Research Society, 50(9), 916-930, 1997.
- Yurdakul, M., İç, Y.T., "Türk Otomotiv Firmalarının Performans Ölçümü Ve Analizine Yönelik TOPSIS Yöntemi Kullanan Bir Örnek Çalışma", Gazi Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi Dergisi, 18(1), 2003.
- Yurdakul, M., İç, Y.T., "Development of a Performance Measurement Model For Manufacturing Companies Using the AHP and TOPSIS Approaches", International Journal of Production Research, 43(21), 609-641, 2005.
- Zanakis, S.H., Solomon, A., Wishart, N., Dublsh, S. "Multi-attribute Decision Making: A Simulation Comparison Of Select Methods", European Journal of Öperational Research, 107 (3), 507-529, 1998.